НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДРОГОЗЮК Крістіна Борисівна
УДК: 347.942/943(477+44)

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРЕДМЕТ ТА СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

Спеціальність 12. 00. 03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право
Галузь знань – 081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата юридичних наук)
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ К.Б.Дрогозюк

Науковий керівник:**ГОЛУБЄВА Неллі Юріївна**
доктор юридичних наук, професор

Одеса 2018

АНОТАЦІЯ

Дрогозюк К.Б. Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції.– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. - Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним дослідженням предмета і суб'єктів доказування в цивільному процесі України та Франції.

У дисертації проведено дослідження теоретико-правових основ інституту доказування в цивільному процесі України та Франції. Здійснено аналіз становлення та розвитку законодавства щодо доказування у цивільному процесі України та Франції. Виділено і охарактеризовано основні етапи розвитку інституту доказування в цивільному процесі на території Україниі Франції. Досліджено інститут доказування за чинним законодавством України та Франції.

Розглянуто і проаналізовано особливості доказової діяльності окремих суб'єктів доказування, а саме суду, учасників справиі представників в цивільному процесі України та Франції. Запропоновано визначення поняття суб'єктів доказування в цивільному процесі, як суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (учасники справи, їх представникиі суд), які наділені, відповідно до цивільного процесуального законодавства України, певними процесуальними правами щодо встановлення та доведення фактів (обставин), які мають значення для справи.

Здійснено класифікацію суб'єктів доказування в цивільному процесі України в залежності від функцій даних суб'єктів, спрямованої на встановлення фактів (обставин), що мають значення для справи, на дві основні групи: 1)

суб'єкти пізнання (суд) і 2) суб'єкти доведення (учасники справи та їх представники).

Встановлено, що, за законодавством Франції, до учасників процесу доказування відносяться суд, сторони, їх представники та прокурор. Суб'єктів доказування, відповідно до французького законодавства, можна розділити на три основні категорії: сторони; треті особи; допоміжні органи правосуддя (les auxiliaires de justice) та магістрати.

У дисертації визначено поняття предмету доказування у цивільному процесі як сукупності юридичних фактів (обставин), від встановлення яких залежить вирішення справи по суті, зокрема факти (обставини) обґрунтування позову і заперечень проти нього. Аргументовано, що суб'єктом, який формує предмет доказування є учасники справи, представникиі суб'єктом, який визначає остаточний склад предмета доказування - суд.

Окремо розглянуто факти, що становлять предмет доказування і факти, які не підлягають доказуванню у цивільному процесі України та Франції. Встановлено, що до фактів, які не підлягають доказуванню у цивільному процесі необхідно віднести: 1) факти, визнані судом загальновідомими; 2) факти преюдиційні (вирішені), тобто встановлені судовим рішенням або вироком суду, які вступили в законну силу; 3) факти, визнані стороною, якщо визнання прийнято судом (ст. 61 ЦПК України); 4) презумпції.

Сформульовано теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства України в сфері предмета і суб'єктів доказування з урахуванням окремих положень законодавства Франції.

Ключові слова: доказування, докази, суб'єкти доказування, суд, учасники справи, сторони, представники, предмет доказування, факти, презумпції.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результатидисертації:

1. Дрогозюк К.Б. Історія формування законодавства щодо доказування в цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – №5. Том 1. – С.105-111.
2. Дрогозюк К.Б. Особливості участі прокурора в доказуванні в цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Право і суспільство». – 2015. – №6. Ч. 3. – С. 67-72.
3. Дрогозюк К.Б. Повноваження омбудсмена в доказуванні у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – №16. Том 2. – С. 26-30.
4. Дрогозюк К.Б. Зловживання процесуальними правами під час доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Научно-практический журнал «Jurnalul juridicnational: teorie şipractică». – 2015. – №6. – С. 124-128.
5. Дрогозюк К.Б. Прокурор как особый субъект стадии доказывания в гражданском процессе Украины /К.Б. Дрогозюк //Международный научно-практический журнал «Legeaşiviaţa». – 2015. – №10/3. – С. 13-16.
6. Дрогозюк К.Б. Процесуально-правовий характер рішень Європейського суду з прав людини в доказуванні в цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Науковий збірник Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». – 2016. – №2. – С. 58-63.
7. Дрогозюк К.Б. Сучасні джерела доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Право і суспільство». – 2016. – №1. – С. 52-63.

8. Дрогозюк К.Б.Електронний документ як доказ у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Правова держава». – 2016. – №21. – С. 32-137.

9. Дрогозюк К.Б. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Підприємництво, господарство і право». – 2016. – №1. – С. 18-23.

10. Дрогозюк К.Б. Діяльність суб'єктів доказування при розподілі тягаря доказування на окремих стадіях цивільного процесу України/К.Б. Дрогозюк //Міжнародний журнал «EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ». – 2017. – №6/4. – С. 230-236.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Дрогозюк К.Б. Зловживання процесуальними правами під час доказування в цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). – Одесса: Фенікс, 2015. – С. 76-79.

12. Дрогозюк К.Б. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Цивільне судочинство у світлі судової реформи в України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 18 грудня 2015 року). – Одесса: Фенікс, 2015. – С. 96-100.

13. Дрогозюк К.Б. Полномочия Уполномоченного Верховной Рады по правам человека в доказывании в гражданском процессе Украины /К.Б. Дрогозюк //Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (8 квітня 2016 року). – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 101-104.

14. Дрогозюк К.Б. Поняття доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Сучасна цивілістика: матеріали XI міжнародної

науково-практичної конференції (м. Одеса, 28-29 квітня 2016 року) /відп.за вип. А.О. Неугодніков. –Одеса: Юридична література, 2016. – С. 212-214.

15. Дрогозюк К.Б. Відмінності доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 року): у 2 т. Т.2/відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 590-593.

16. Дрогозюк К.Б. Особливості доказування у справах про позбавлення батьківських прав /К.Б. Дрогозюк //Особливості розгляду сімейних спорів: матеріали круглого столу (м. Одеса, 17 жовтня 2016 року). – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 87-89.

17. Дрогозюк К.Б. Участь третіх осіб у доказуванні у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Верховенство права очима правників-початківців: матеріали всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 3 грудня 2016 року): у 2 т. Т.1/відп. ред. Г.О. Ульянова; НУ ОЮА. – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 105-107.

18. Дрогозюк К.Б. Screenshot як один із засобів доказування у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє»(м. Одеса, 19 травня 2017 року). У 2-х т. Т.2/відп. ред. Г.О. Ульянова. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С.687-689.

19. Дрогозюк К.Б. Інститут розподілу тягаря доказування у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали всеук. наук.-практ. конференції до 90-річчя від для народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листопада 2017 року). – Одеса: Фенікс, 2017. – С.100-102.

20. Дрогозюк К.Б. Діяльність суб’єктів доказування при розподілі тягаря доказування у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк//Верховенство

права очима правників-початківців: матеріали всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 18 листопада 2017 року) /за ред.. Г.О. Ульянової; уклад. Ю.Д. Батан, М.В. Сиротко та ін. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 360-362.

21. Дрогозюк К.Б. Особенности определения предмета доказыванияв гражданском процессе Украины /К.Б. Дрогозюк //Тенденції та пріоритети реформування законодавства України: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 8–9 грудня 2017 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 32-34.

SUMMARY

Drogoziuk K.B. The subject and actors of proving in the civil process of Ukraine and France. – Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

The thesis for the degree of the Candidate of Legal Sciences under the specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Procedure; Family Law; Private International Law. - National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2018.

The thesis is the first special complex research of the subject and actors of proving in the civil process of Ukraine and France in the national science of civil procedural law.

In the thesis was made the research of the theoretical and legal bases of the institute of proving in the civil procedure in Ukraine and France. The development of the legislation on proving in the civil procedure in Ukraine and France was analisez. The main stages in the development of the institution of proving in the civil procedure in on the territory Ukraine and France have been singled out and characterized. The institute of proving was investigated under the current legislation of Ukraine and France.

The features of the proving activity of separate actors of proving, namely, the court, participants of the case and their representatives in the civil procedure of

Ukraine and France, was considered and analyzed. The definition of the concept of the actors of proving in the civil procedure was proposed as actors of civil procedural legal relations (participants of the case, their representatives and the court), which are endowed, in accordance with the civil procedural law of Ukraine, with certain procedural rights regarding the establishment and proving of facts (circumstances) that are relevant to the case.

Classification of the actors of proving in the civil procedure of Ukraine was made depending on the functions of these actors, directed at establishing of the facts (circumstances) relevant to the case, into two main groups: 1) subjects of cognition (court) and 2) subjects of proving (participants of the case and their representatives).

It is established that under French legislation, the participants of the process of proving are the court, parties, their representatives and the prosecutor. The actors of proving in accordance with French legislation can be divided into three main categories: parties; third parties; the auxiliary bodies of justice (les auxiliaires de justice) and magistrates.

In the thesis, the concept of the subject of proving in the civil procedure is defined as a set of legal facts (circumstances), from the establishment of which the decision of the case on the merits depends, in particular the facts (circumstances), the substantiation of the claim and objections against it. It is argued that the actor who forms the subject of proving are the participants of the case, their representatives and the actor who determines the final composition of the subject of proving - the court.

Separately were considered the facts that compose the subject of proving and facts that cannot be proved in the civil procedure of Ukraine and France. It is established that the facts that cannot be proved in the civil procedure include: 1) facts recognized by the court as generally known; 2) prejudicial (resolved) facts, that is, established by a court decision or a court verdict and entered into legal force; 3) facts recognized by the party if recognition is accepted by the court (Art. 61 of the CCP of Ukraine); 4) presumptions.

Theoretically grounded proposals on improvement of the current civil procedural legislation of Ukraine in the sphere of the subject and actors of proving are formulated with due regard for certain provisions of the French legislation.

Key words: proof, proving, actors of proving, court, participants of the case, parties, representatives, subject of proving, facts, circumstances, presumptions.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результатидисертації:

1. Дрогозюк К.Б. Історія формування законодавства щодо доказування в цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – №5. Том 1. – С.105-111.
2. Дрогозюк К.Б. Особливості участі прокурора в доказуванні в цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Право і суспільство». – 2015. – №6. Ч. 3. – С. 67-72.
3. Дрогозюк К.Б. Повноваження омбудсмена в доказуванні у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – №16. Том 2. – С. 26-30.
4. Дрогозюк К.Б. Зловживання процесуальними правами під час доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Научно-практический журнал «Jurnalul juridicnational: teorie şipractică». – 2015. – №6. – С.124-128.
5. Дрогозюк К.Б. Прокурор как особый субъект стадии доказывания в гражданском процессе Украины /К.Б. Дрогозюк //Международный научно-практический журнал «Legeaşiviaţa». – 2015. – №10/3. – С. 13-16.

6. Дрогозюк К.Б. Процесуально-правовий характер рішень Європейського суду з прав людини в доказуванні в цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Науковий збірник Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». – 2016. – №2. – С. 58-63.

7. Дрогозюк К.Б. Сучасні джерела доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Право і суспільство». – 2016. – №1. – С. 52-63.

8. Дрогозюк К.Б. Електроний документ як доказ у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Правова держава». – 2016. – №21. – С. 32-137.

9. Дрогозюк К.Б. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Підприємництво, господарство і право». – 2016. – №1. – С. 18-23.

10. Дрогозюк К.Б. Діяльність суб'єктів доказування при розподілі тягаря доказування на окремих стадіях цивільного процесу України/К.Б. Дрогозюк //Міжнародний журнал «EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ». – 2017. – №6/4. – С. 230-236.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Дрогозюк К.Б. Зловживання процесуальними правами під час доказування в цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). – Одесса: Фенікс, 2015. – С. 76-79.

12. Дрогозюк К.Б. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Цивільне судочинство у світлі судової реформи в України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 18 грудня 2015 року). – Одесса: Фенікс, 2015. – С. 96-100.

13. Дрогозюк К.Б. Полномочия Уполномоченного Верховной Рады по правам человека в доказывании в гражданском процессе Украины /К.Б. Дрогозюк //Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (8 квітня 2016 року). – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 101-104.

14. Дрогозюк К.Б. Поняття доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Сучасна цивілістика: матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 28-29 квітня 2016 року) /відп.за вип. А.О. Неугодніков. –Одеса: Юридична література, 2016. – С. 212-214.

15. Дрогозюк К.Б. Відмінності доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 року): у 2 т. Т.2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 590-593.

16. Дрогозюк К.Б. Особливості доказування у справах про позбавлення батьківських прав /К.Б. Дрогозюк //Особливості розгляду сімейних спорів: матеріали круглого столу (м. Одеса, 17 жовтня 2016 року). – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 87-89.

17. Дрогозюк К.Б. Участь третіх осіб у доказуванні у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Верховенство права очима правників-початківців: матеріали всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 3 грудня 2016 року): у 2 т. Т.1 /відп. ред. Г.О. Ульянова; НУ ОЮА. – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 105-107.

18. Дрогозюк К.Б. Screenshot як один із засобів доказування у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле,

сучасність, майбутнє»(м. Одеса, 19 травня 2017 року). У 2-х т. Т.2 /відп. ред. Г.О. Ульянова. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 687-689.

19. Дрогозюк К.Б. Інститут розподілу тягаря доказування у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали всеук. наук.-практ. конференції до 90-річчя від для народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листопада 2017 року). – Одеса: Фенікс, 2017. – С. 100-102.

20. Дрогозюк К.Б. Діяльність суб'єктів доказування при розподілі тягаря доказування у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Верховенство права очима правників-початківців: матеріали всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 18 листопада 2017 року) /за ред. Г.О. Ульянової; уклад. Ю.Д. Батан, М.В. Сиротко та ін. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 360-362.

21. Дрогозюк К.Б. Особенности определения предмета доказывания в гражданском процессе Украины /К.Б. Дрогозюк //Тенденції та пріоритети реформування законодавства України: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 8–9 грудня 2017 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 32-34.

ЗМІСТ

ВСТУП 4

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ 14

1.1. Теоретико-правові засади інституту доказування у цивільному процесі. 14

1.2. Становлення та розвиток законодавства щодо доказування у цивільному процесі України та Франції 28

РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ 45

2.1. Суб'єкти доказування та їх класифікація у цивільному процесі України та Франції 45

2.2. Роль суду в доказуванні у цивільному процесі України та Франції 57

2.3. Особи, які захищають власний інтерес, як суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції 72

2.4 Особи, які захищають права, свободи та інтереси інших осіб, як суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції 94

РОЗДІЛ 3. ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ 110

3.1. Поняття предмету доказування у цивільному процесі України та Франції 110

3.2. Факти, що складають предмет доказування у цивільному процесі України та Франції 120

3.3. Факти, що не підлягають доказуванню у цивільному процесі України та Франції 133

ВИСНОВКИ 156

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 165

ДОДАТКИ 184

ВСТУП

Обгрунтування вбору теми дослідження. Інститут доказування у цивільному процесі має велику значимість через його важливість для вирішення кожної справиі загальнообов'язковість, оскільки без правильного встановлення суб'єктів доказування, предмета доказування та фактів (обставин), що підлягають доказуванню, неможливо вирішити справу і ухвалити законне та обґрунтоване рішення. Без належного підтвердження необхідних фактів (обставин) особа не отримає бажаного результату та не зможе повною мірою використати надані державою гарантії захисту прав, свобод та інтересів осіб у разі їх порушення, невизнання або оспорювання.

Весь період становлення та розвитку цивільного процесуального правахарактеризується високим ступенем уваги до проблем судового доказування. Слід зазначити, що дослідженню предмету та суб'єктів доказування у цивільному процесі України приділяли увагу багато вчених. Останнім часом в Україні були проведені дисертаційні дослідження, що містять окремі аспекти проблематики доказування у цивільному процесі: Т.В. Цюра «Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі (2005 р.); В.Д. Андрійцьо «Теоретичні засади доказування в цивільному судочинстві України» (2014 р.); Д.В. Шкребець «Стадії процесу доказування в цивільному процесі України» (2014 р.); Р.В. Тертишніков «Докази та доказування у цивільному судочинстві України» (2015 р.); А.Ю. Каламайко «Електронні засоби доказування в цивільному процесі» (2016 р.) та ін.

У сучасних умовах все ще залишається низка невирішених проблем, пов'язаних з необхідністю подальшого дослідження визначення поняття,мети, суб'єктів, предмета судового доказування тощо, оскільки огляд сучасних наукових праць із досліджуваної проблематики дозволяє констатувати відсутність єдності у розумінні даних категорій та необхідності їх переосмислення у зв'язку з реформуванням національного цивільного

процесуального законодавства України. Так, Законом України№2147-VIII«Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», який набрав чинності 15 грудня 2017 року, було внесено значні зміни до Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) щодо сфери доказування.

Здійснення даного дослідження пояснюється необхідністю звернення до зарубіжного законодавчого досвіду при реформуванні цивільного процесуального законодавства України.Надзвичайно своєчасним для розвитку національного законодавства та судової практики є законодавчийдосвід Франції як країни з усталеними правовимиі ліберальними традиціями. Вибір французької системи цивільного судочинства для порівняльного правового дослідження обґрунтовується оновленням цивільного процесуального законодавства Франції в 2008 р., коли набрав чинності Закон Франції №2007-1787 від 20 грудня 2007 року «Про спрощення права». Даним Законом були скасовані положення ЦПК Франції 1806 р., а Новий ЦПК Франції перейменували в Цивільний процесуальний кодекс Франції.

Протягом багатьох років предмет доказування та суб’єкти доказування у цивільному процесі досліджуються, в основному, з урахуванням юридичної природи позовного провадження (в змагальному процесі), та поза увагою залишається їх дослідження в окремому та наказному провадженні.

Актуальність дослідження зумовлюється також відсутністю комплексного наукового дослідження щодо предмету та суб’єктів доказування у цивільному процесі на базі чинного цивільного процесуального законодавства України та Франції. Доцільність такого дослідження пояснюєтьсяєдністю мети та завдань цивільного судочинства України та Франції, що полягають у справедливому, неупередженому та своєчасному розглядіі вирішенні цивільних справ з метою захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, важливе місце в досягненніяких займає

судове доказування взагалі та визначення предмету доказування та суб'єктів доказування, зокрема.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу «Цивільне судочинство у світлісудової реформи в Украйні» на 2011-2015 роки як складової плану науково- дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку Української державності та права» (державний реєстраційний номер 01U006H) на 2011- 2015 роки, а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу «Реформа цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U01842) на 2016-2020 роки.

Мета і завдання дослідження відповідно до предмету та об'єкту дослідження.Метою дисертаційної роботи єдослідження теоретичних проблем предмету та суб'єктів доказування у цивільному процесі України та Франції, а також внесення пропозицій щодо удосконаленнянаціонального цивільного процесуального законодавства в цій сфері з урахуванням позитивного законодавчого досвіду Франції.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

розглянути теоретико-правові засадиінституту доказування у цивільному процесі України та Франції;

охарактеризувати становлення та розвиток законодавства щодо доказування у цивільному процесі України та Франції;

встановити суб'єктів доказування та здійснити їх класифікацію у цивільному процесі України та Франції;

розглянути доказову діяльність суду, учасників справи та представників у доказуванні у цивільному процесі України та Франції;

визначити предмет доказування у цивільному процесі України та Франції;

з'ясувати факти, що не підлягають доказуванню, у цивільному процесі України та Франції;

сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства України з урахуванням законодавчого досвіду Франції у частині предмету та суб'єктів доказування.

*Об'єктом дослідження*є правовідносини, що виникають у зв'язку з визначенням предмету та суб'єктів доказування у цивільному процесі України та Франції.

Предметом дослідження є предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції.

*Методи дослідження.*Методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонаукові та спеціальні наукові методи пізнання. Під час дослідження використовувався діалектичний метод, за допомогою якого було проаналізовано проблеми визначення процесуально-правового статусу суб'єктів доказування у цивільних процесуальних правовідносинах у взаємозв'язку і взаємозалежності, всебічності та цілісності (підрозділи 1.1, 1.2). Історико-правовий метод застосовувався для аналізу законодавства різних історичних періодів щодо формування предмету доказування і динаміки обсягу процесуальних прав та обов'язків окремих суб'єктів доказування (підрозділ 1.2). За допомогою порівняльно-правового методубуло досліджено українське та французьке цивільне процесуальне законодавство в частині предмету доказування та доказової діяльності суб'єктів доказування (розділи 2, 3). Метод системно-структурного аналізу використовувався для визначення місця кожного суб'єкта доказування у системі цивільного процесу України та Франції (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4), а також фактів, які входять у предмет доказування, та фактів, які виключаються з предмету доказування у цивільній справі(підрозділи

3.2, 3.3). Формально-логічний метод застосовувався при визначенні основних понять у сфері предмету та суб'єктів доказування, а також у доказуванні в цілому (підрозділи 2.1, 3.1).

Методи моделювання та прогнозування дозволили сформулювати пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства України щодо предмету та суб'єктів доказування(підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.2, 3.3).

Теоретичну основу дослідження предмета доказування та суб'єктів доказування у цивільному процесі становлять праці В.Д. Андрійцьо, О.В. Бауліна, О.Т. Боннера, Є.В. Васьковського, Н.В. Волкової, Н.Ю. Голубєвої, О.О. Грабовської, К.В. Гусарова, А.Ю. Каламайко, О.Ф. Клейнмана, В.В. Комарова, К.І. Комісарова, С.В. Курельова, Д.Д. Луспеника, К.В. Малишева, В.В. Молчанова, Є.О. Нефедьєва, С.В. Пахмана, І.В. Решетнікової,В.І. Тертишнікова, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурси,Т.В. Цюри, Ю.С. Червоного, Д.В. Черемного, Д.М. Чечота,М.Й. Штефана, Я.Л. Штутіна, К.С. Юдельсона та ін.

У роботі проаналізовано наукові досягнення таких учених у галузі доказування у цивільному процесі Франції, як J. Vincent, S. Guinchard, J. Halpérin, N. Fricero, C. Lefort та ін.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці спеціальним комплексним дослідженням предмету та суб'єктів доказування у цивільному процесі України та Франції.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, які мають наукову новизну:

вперше:

обґрунтовано доцільність розширення повноважень суду щодо доказування у цивільному процесі України. Зокрема, запропоновано внести доповнення до ЦПК України щодо участі суду у доказуванні з урахуванням

положень ЦПК Франції про прийняття фактів до розгляду та застосування заходів процесуального примусу при витребуванні доказів;

доведено необхідність встановлення у цивільному судочинстві України, з урахуванням положень ЦПК Франції, перевірки доказів, зокрема, фактичних даних, від яких залежить результат вирішення спору, які можуть бути перевірені за клопотанням сторін, представників та інших учасників справи або за ініціативою суду будь-яким законним способом. Запропоновано надати суду право вжити за своєю ініціативою будь-яких допустимих законом заходів з перевірки доказів;

обґрунтовано необхідність надати суду право у разі, коли сторона недобросовісно виконує свої обов'язки щодо доведення фактів (обставин), на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (крім випадків, встановлених цивільним процесуальним законодавством), зробити з цього власний висновок;

запропоновано розглядати факт, вказаний стороною в обґрунтування свого права і не оскаржений в ході розгляду справи по суті, як достовірний;

обґрунтовано доцільність поділу предмета доказування на дві частини: основну та факультативну. До основної частини запропоновано віднести матеріально-правові та процесуально-правові факти, а до факультативної частини – доказові факти та факти, встановлення яких необхідно для здійснення виховних та попереджувальних завдань правосуддя;

вдосконалено:

поняття судового доказування у цивільному процесі як розумової й процесуальної діяльності учасників справи, їх представників та суду, яка полягає у збиранні, поданні, дослідженні та оцінці судових доказів відповідно до способу та порядку, визначених цивільним процесуальним законодавством, з метою встановлення, доведення фактів (обставин), які входять до предмету доказування та мають значення для ухвалення законного, обґрунтованого рішення;

визначення суб'єкта доказування у цивільному процесі як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин (учасник справи, представник та суд), який наділений відповідно до цивільного процесуального законодавства України певними процесуальними правами та обов'язками щодо встановлення, доведення фактів (обставин), які мають значення для справи;

поняття предмету доказування в цивільному процесі, який запропоновано визначити як сукупність юридичних фактів (обставин), від встановлення яких залежить вирішення справи по суті, зокрема факти (обставини) обґрунтування позову і заперечень проти нього;

визначення мети судового доказування у цивільному процесі, яку видається доцільним визначити як встановлення та доведення суб'єктами доказування фактів (обставин), які входять до предмету доказування, та мають значення для справиі ухвалення законного, обґрунтованого рішення у цивільній справі;

дістали подальшого розвитку:

теза про доцільність віднесення суду до суб'єктів доказування у цивільному процесі України, адже цивільне процесуальне законодавство України надає суду значні доказові повноваження, а саме:суд формує предмет доказування; сприяє встановленню обставин; забезпечує й витребує докази;досліджує та оцінює докази; збирає докази з власної ініціативи, що стосується предмета спору у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх або неповнолітніх осіб; збирає докази з власної ініціативи у справах окремого провадження;

положення про основні етапи формування законодавства щодо доказування у цивільному процесі України. Виокремлено такі етапи: 1) XI – XIV століття – судове доказування у період Київської Русі до припинення існування Галицько-Волинського князівства; 2) XV – початок XVII століття – судове доказування у періодРусько-Литовської доби; 3) XVIII століття – 1864 рік – судове доказування у період Російської та Австрійської (Австро-

Угорської) імперій; 4) 1864-1917 роки – судове доказування у період Російської імперії; 5)1917-1991 роки – судове доказування в період проголошення Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки; період існування УРСР радянської епохи; 6) з 1991 року – по теперішній час – судове доказування у період проголошення незалежної України у змагальному цивільному судочинстві.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що викладені у роботі положення та висновки можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальших теоретичних досліджень предмету та суб'єктів доказування у цивільному процесі України;

правотворчій сфері – для подальшого вдосконаленнячинного цивільного процесуального законодавства України щодо предмету та суб'єктів доказування у цивільному процесі;

правозастосовній діяльності – для удосконалення судової практики при визначенні предмету доказування у цивільних справах та діяльності окремих суб'єктів доказування у цивільному процесі;

навчальному процесі – при викладанні курсу «Цивільний процес», спецкурсу «Доказування та докази у цивільному судочинстві» та спецкурсу на французькій мові «Les principes de la procédure civile en France», а також при підготовці підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій із зазначених дисциплін (Акт впровадження наукових розробоку навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 15 грудня 2017 року).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні висновкиі практичні рекомендації дисертаційного дослідження оприлюднені на: Науково-практичному круглому столі «Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії» (м. Одеса, 27 листопада 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції ім. Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 18 грудня 2015 року);

Міжнародній науково-практичній конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського «Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права» (м. Одеса, 8 квітня 2016 року); XI міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна цивілістика» (м. Одеса, 28-29 квітня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 року); Всеукраїнській науковій конференції студентів та аспірантів «Верховенство права очима правників-початківців» (м. Одеса, 3 грудня 2016 року); Науково-практичному круглому столі «Особливості розгляду сімейних спорів» (м. Одеса, 17 жовтня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції до 90-річчя від для народження Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 6 листопада 2017 року); Всеукраїнській науковій конференції студентів та аспірантів «Верховенство права очима правників-початківців» (м. Одеса, 18 листопада 2017 року);Всеукраїнській науково-практичній конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Херсон, 8–9 грудня 2017 року).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, викладені у 21 науковій праці, в тому числі 7 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 3 статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях, та 11 тезах доповідей на наукових, науково-практичнихконференціях, засіданнях круглих столів.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (179 найменувань),

додатків. Загальний обсяг дисертації складає 192 сторінки, з яких основний зміст – 163 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

1.1. Теоретико-правові засадиінституту доказування у цивільному процесі

Судове доказування є важливою складовою правосуддя та відіграє провідну роль у системі цивільного процесуального права. Весь період становлення та розвитку науки цивільного процесуального права характеризується високим ступенем уваги до проблем судового доказування.

Розгляд та вирішення цивільної справи є неможливими без складної та багатогранної діяльності суду і учасників справи, з подання, збирання, дослідження і оцінки доказів. Норми, присвячені різним етапам доказової діяльності, займають важливе місце у процесуальному законодавстві [1, с. 18].

Інститут судового доказування є одним з центральних інститутів цивільного процесуального права. Його дослідженням і розробкою займаються провідні вчені-процесуалісти, такі як: В.Д. Андрійцьо, О.В. Баулін, А.Т. Боннер, Є.В. Васьковський, М.А. Вікут, Ю.С. Гамбаров, В. О. Єрмолаєва, А.Ф. Клейнман, С.В. Курильов, В.В. Молчанов, Г.Л. Осокіна, І.В. Решетнікова, М.К. Треушніков, С.Я. Фурса, Т.В. Цюра, М.С. Юдельсон, Т.М. Яблочков та інші. Однак, в доктрині цивільного процесуального права так і не вдалося виробити єдиного підходу з низки основоположних питань даного інституту.

У науці цивільного процесуального права вже багато років триває дискусія щодо визначення поняття судового доказування у цивільному процесі. В юридичній літературі є декілька точок зору щодо розуміння поняття судового доказування, які дають різне уявлення про обсяг, елементи судового доказування і його суб'єктів. Так, наприклад, С.В. Курильов розглядав доказування тільки як процесуальну діяльність учасників цивільного процесу, яка направлена на забезпечення сприятливих умов для формування суддівського переконання [2, с. 60]. Л.Т. Ульянова дотримувалась тієї точки зору, що доказування у цивільному процесі – це діяльність сторін та інших осіб,

які беруть участь у справі, направлена на встановлення відповідностіістинності фактів, що мають значення для вирішення справи [3, с. 6-11, 47-51; 4, с. 140].

З такою позицією вище наведених науковців можна погодитись, однак лише частково, оскільки вони не враховують, що доказування в цивільному процесі складається з певних етапів, таких як: збирання, подання, дослідження та оцінки судових доказів. Також необхідно зазначити, що суд відповідно до норм цивільного процесуального законодавства визначає предмет доказування, бере участьу дослідженні та оцінці доказів тощо. Крім того,суд має право збирати докази, що стосуються предмету спору, з власної ініціативи у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК України) [5], та у випадках, коли суд має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК України).Відповідно до ч. 1 ст. 84 ЦПК України учасник справи, у разі неможливості самостійно надати докази, вправіподати клопотання про витребуваннятаких доказів судом, а суд в свою чергу зобов'язаний витребувати такі докази. Поряд із цим відповідно до ч. 1 ст. 307 ЦПК України суд з власної ініціативи у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлої має право робити запити щодо встановлення наявності відомостей про фізичну особу, місце перебування якої невідомо. Тому, як видається, суд не може бути відстороненим від процесу доказування.

На думку О.Ф. Клейнмана, доказування в цивільному процесі – цепроцесуальна діяльність тільки сторін, яка заснована на сукупності відповідних процесуальних прав і полягає у твердженнях про фактичні обставини справи, подання доказів, спростування доказів «супротивника», пред'явлення клопотань про витребування доказів, участьу дослідженні доказів, надання пояснень з приводу досліджених доказів. Науковець вважав, щоіз судового доказування необхідно виключити оцінку доказів, а також

процесуальну діяльність суду зі збирання і дослідження доказів, зводячи судове доказування до доказової діяльності сторін у справі [6, с. 25, 47].

М.А. Гурвич взагалі не акцентував увагу на суб’єктах доказування та зазначав, що в цивільному процесі сама діяльність із встановленняфактичних обставин справи носить назву судове доказування [7, с. 131].

Також існуєі протилежна точка зору щодо визначення поняття судового доказування у цивільному процесі. Так,К.С. Юдельсон визначав судове доказування як діяльність суб'єктів процесу з встановлення за допомогою вказаних законом процесуальних засобів і способів об'єктивної істинності наявності або відсутності фактів, необхідних для вирішення спору між сторонами. Далі у своїй роботі автор зазначає, що суб’єктами доказування є сторони, треті особи, представник, прокурор, а також суд [8, с. 33, 81, 86].

Інші науковці вважали, що судове доказування – це врегульована процесуальним законодавством процесуальна та розумова діяльність суду та осіб, які беруть участь у справі, щодо визначення предмету доказування, подання, збирання та оцінки доказів з метою встановлення істинності наявності або відсутності фактів, які підтверджують вимоги та заперечення сторін, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [9, с. 194].

Цивільне процесуальне законодавство України також не містить визначення поняття судового доказування у цивільному процесі, тому дане питання до теперішнього часу залишається предметом суперечок. Так, М.Й. Штефан зазначав, що доказування – це пізнавальна і розумова діяльність суб’єктів доказування, яка здійснюється в урегульованому цивільному процесуальному порядку і спрямована на з’ясування дійсних обставин справи, прав і обов’язків сторін, встановлення певних обставин шляхом ствердження юридичних фактів, зазначення доказів, а також подання, прийняття, збирання, витребування, дослідження і оцінки доказів [10, с. 268]. Критикуючи дане визначення, Т.В. Цюра зазначає, що «…з цього визначення випливає, що

пізнавальна і розумова діяльність суб'єктів доказування здійснюється в урегульованому цивільному процесуальному порядку, що реально неможливо здійснити. Дійсно, при доказуванні використовуються закони логіки та психології, але вони не можуть регламентуватися на законодавчому рівні» [11, с. 16].

В.О. Єрмолаєва також звертає увагу на те, що судове доказування в цивільному процесі України становить собою розумову й процесуальну діяльність суб'єктів доказування, яка спрямована на встановлення фактів (обставин), що мають значення для справи, і яка складається зі збирання, подання, дослідження (перевірки) та оцінки судових доказів [12, с. 136].

С. С. Бичкова стверджує, що доказування – це процесуальна діяльність суду та інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, спрямована на встановлення істини в конкретній цивільній справіі вирішення спору між сторонами [13, с. 218].

А. С. Штефан підкреслює, що доказування – це поєднання розумової і процесуальної (практичної) діяльності суб'єктів доказування, які знаходяться у постійній діалектичній взаємодії та які неможливо розмежувати. Розумовий процес не може регулюватися нормами права, але якщо суддя мислить поза правовимиі практичними категоріями, судове рішення не буде законним та обґрунтованим і підлягатиме скасуванню. Взаємодія розумової та практичної діяльності стосується не лише суду, а й осіб, які беруть участь у справі: позивач і відповідач, виконуючи покладені на них обов'язки з доказування, беручи участь у дослідженні доказів, з однієї сторони, підпорядковуються нормам закону, з іншої – логіки свого мислення[14, с. 66].

М.К. Треушніков судове доказування визначає як логіко-правову діяльність осіб, які беруть участь у справі, а також і суду, спрямовану на досягнення правильного розуміння фактичних обставин виникнення, зміни та припинення правовідносин, що здійснюється в процесуальній формі шляхом твердження осіб, які беруть участь у справі, про факти, підтверджені доказами,

подання їх суду, сприяння судом у збиранні доказів, дослідженні, оцінки [15, с. 33].

В.В. Молчанов розглядає судове доказування як діяльність сторін, осіб, якіберуть участь у справі, і суду, спрямовану на встановлення обставин, що мають значення для справи, і обґрунтування висновку про дані обставини [16, с. 68].

На підставі вище наведеного можна відокремити декілька підходів до розумінняcудового доказування, а саме:

- судове доказування – це діяльність тільки сторін, яка має на меті переконати суд в істинності фактів;
- судове доказування – це діяльність сторін та інших учасників справи, спрямована на встановлення фактів (обставин), що мають значення для вирішення справи;
- судове доказування – цедіяльність суду та учасників справи щодо визначення предмету доказування, подання, збирання та оцінки доказів з метою встановлення істинності наявності або відсутності фактів, які підтверджують вимоги та заперечення сторін та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Також необхідно зазначити, що немає й єдиного наукового підходу до визначення змісту судового доказування. Одні науковці акцентують свою увагу на тому, що судове доказування – це не просто діяльність певних суб’єктів доказування, спрямована на встановлення фактів (обставин), що мають значення для справи, а саме на тому, що це логіко-правова діяльність (М.К. Треушніков) [15, с. 33]. Інші вважають, що це розумова й процесуальна діяльність (В.О. Єрмолаєва, В. М. Семенов, К.І. Комісаров) [12, с. 136; 9, с. 194], або тільки процесуальна діяльність (С.С. Бичкова, Д. Д. Луспеник) [13, с. 218; 17, с. 657]. Існує також точка зору, що доказуванням є певна сукупність процесуальних дій [18, с. 99].

Як видається, судове доказування складається з розумової та процесуальної діяльності суб'єктів доказування, спрямованої на встановлення фактів (обставин), що мають значення для справи. Оскільки, як справедливо зазначає В.О. Єрмолаєва, «…розумова діяльність є внутрішнім аспектом судового доказування, що здійснюється в межах процесуальної форми, а процесуальна – його зовнішнім аспектом, що регламентується процесуальними нормами, які регулюють весь процес доказової діяльності» [12, с. 136].

Неможливо повною мірою визначити поняття доказування без його мети, оскільки, як у своєму дослідженні зазначає Н.Б. Фартушок, «…мета доказування виконує роль об'єктивного фактору, багато в чому формує суб'єктний склад, способи, засоби, предмет і межі доказування. Функціональне призначення доказування у цивільному процесі визначається, насамперед, цілями відповідної діяльності, що, у свою чергу, вказує на місце доказування у системі процесуальних відносин» [19, с. 36].

Точки зору щодо визначення мети доказування у науці цивільного процесуального права досить різноманітні. Одні автори вважають, що мета доказування залежить від суб'єкту доказового процесу [20, с. 67]. На думку інших, метою доказування є встановлення істини у справі. Наприклад, В.В. Комаров стверджує, що мета доказування полягає у встановленніістини у справі [21, с. 184]. А.С. Штефан зазначає, що метою здійснення судового доказування є з'ясування дійсних обставин справи, тобто, встановлення істини у справі. Термін «істина», як зазначає автор, використовується для того, щоб суд чітко уявляв свою основну функцію – відмежування істинних доказів від хибних, прийняття правдивих доказів суб'єктів доказування і ухвалення на їх основіта на основі закону рішення у справі» [14, с. 66].

Н.Б. Фартушок навпаки зазначає, що «…досягнення істини не може вважатися якою-небудь метою доказування у цивільному процесі». Вчений аргументує це тим, що «…сучасне законодавство … не містить у собі достатніх підстав для обґрунтування мети досягнення істини при розгляді цивільного

спору. Уже досить давно з процесуальних кодексів були виключені норми, які встановлюють обов'язок суду перевіритиі встановити обставини справи в повному обсязі, незалежно від позиції сторін» [19, с. 39,40]. З такою точкою зору варто погодитись.

У зв'язку з різними трактуваннямиістини як мети судового доказування деякі автори виділяють поняття доказування і судового пізнання [21, с. 184]. Як зазначає Е.М. Мурадьян, судова істина є продуктом пізнання реальних фактів, обставин, станів, відносин, що становлять суть справи, адекватного їх тлумачення і визначення юридичного смислу, значення з позиції закону, який підлягає застосуванню [22, с. 85]. Судове пізнання не можна віднести ні до звичайного пізнання, ні до наукового. На відміну від наукового пізнання, в судовому пізнанні відсутня потреба в цілеспрямованому та систематичному накопиченні знань про навколишній світ, суд повинен пізнатиістотні риси лише окремих явищ та обставин дійсності. Звичайне пізнання є стихійним, воно не має чітких елементів закономірностіта може здійснюватися будь-якою людиною незалежно від цілей її діяльності, в той час як судове пізнання має цілеспрямований характер і мету [14, с. 67].

Г.Л. Осокіна вважає, що судове пізнання завжди передує судовому доказуванню. Вона також зазначає, що суб'єктами доказування є сторони, треті особи, їх представники, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а доказуванням є їх діяльність з переконання суду в існуванні чи відсутності тих чиінших фактів. У той же час, суд стає суб'єктом доказування як логічної розумової діяльності лише в нарадчій кімнаті, приступивши до складання підсумкового процесуального документа, а до цього моменту він є лише суб'єктом пізнання [23, с. 582-586].

Протилежну точку зору відстоює А.С. Штефан, виходячи з наступного. Учасники справи, надаючи докази, аналізують докази протилежної сторони, здійснюють порівняння власної позиції з позицією протилежної сторони. У судовому процесі нерідко зустрічаються ситуації, коли після пізнання

доказового матеріалу суперника друга сторона готує додаткові обґрунтування й аргументи, коректує власну позицію, змінює предмет чи підставу позову. Це було б неможливим, якби діяльність учасників справи, представників, зводилася виключно до механічного наповнення матеріалів справи доказами. Суд не може бути лише суб'єктом пізнання протягом всього розгляду справи, оскільки він має законодавчо закріплене процесуальне право брати участь в доказуванні: вирішувати питання про забезпечення доказів, давати доручення щодо збирання доказів іншому суду, здійснювати допит свідка, допитувати сторін, третіх осіб і їхніх представників як свідків, ставити запитання експерту і спеціалісту. Повнота судового пізнання у справі з однієї сторони, дозволяє залучити необхідні докази, з іншої – виключити зайві, а суд в процесі пізнання з усіх доказів, наданих особами, які беруть участь у справі, відбирає для подальшого дослідження та обґрунтування мотивів рішення тільки ті, які мають зв'язок з фактами, що підлягають встановленню [14, с. 67].

Існує й інше визначення мети доказування, автори якого розглядали мету доказування як правильне встановлення фактичних обставин справи, яка розглядається[24, с. 75]. Дане визначення піддається критиці, оскільки термін«правильність» дещо розмитий і не зовсім прозорий для того, щоб бути чітким критерієм для оцінки рішення; має узагальнюючий характер з погляду позитивного права, але йому бракує точності та однозначності[25, с. 435]. З цього приводу Н.Б. Фартушок зазначає, що «…ознака правильності несе суб'єктивне сприйняття, позбавлене конкретного процесуального змісту, не має певних правил встановлення і через те не достатньо чітко відображає як загальні завдання цивільного судочинства, так і цілі доказування» [19, с. 41].

Таким чином, на підставі здійсненого аналізу наукової літератури, необхідно зазначити, що метою доказування є встановленнята доведення суб'єктами доказування фактів (обставин), що мають значення для справи, які входять до предмету доказування та ухвалення законного, обґрунтованого рішення у цивільній справі.

Для визначення поняття судового доказування також необхідно звернути увагу, що судове доказування є невід'ємною частиною цивільного процесу та воно здійснюється в єдиній для всього процесу процесуальній формі. Щодо особливостейпроцесуальної форми, то можна виділити наступні.

По-перше, доказування в суді законодавчо врегульовано. Процесуальний закон закріплює загальні положення про доказиі процедуру доказування: визначає права та обов’язки учасників доказування, встановлює вимоги до доказів, визначає послідовність і зміст процесуальних дій.

По-друге, доказування розраховане на всі видита стадії цивільного процесу, тобто, процесуальна форма доказування є універсальною.

Зміст доказування цілком залежить від принципів судочинства. Доказова діяльність будується на принципах цивільного процесуального права: рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом (ст. 6 ЦПК України), змагальності сторін (ст. 10 ЦПК України), диспозитивності цивільного судочинства (ст. 12 ЦПК України), державної мови цивільного судочинства (ст. 9 ЦПК України) та інших принципах цивільного процесуального права [1, с. 20].

Іншим важливим елементом процесуальної форми є імперативність. Вона виражається в обов'язковості нормативних приписів для всіх суб'єктів доказування без винятку, а також обов'язковості судових актів [26, с. 27].

Незалежно від того, що пізнання в суді здійснюється як опосередковано, так і безпосередньо, завдання всіх суб’єктів – відтворити (реконструювати) те, що відбулося в минулому. Навіть очевидці можуть давати різні відтворення побаченого. Тому досягнення мети доказування визначає необхідність ретроспективного і реконструктивного пізнання.

Як різновид пізнання доказування будується не тільки відповідно до приписів норм права, а й за законамиі закономірностями пізнання згідно з принципами логічного мислення. Ці філософські категорії не є і не повиннібути

предметом нормативного регулювання, однак, кожен суб'єкт доказування не може діяти поза об’єктивними закономірностямиі законами [1, с. 21].

Процес доказування є специфічним через те, що це завжди діяльність багатьох осіб з приводу одного і того ж предмета доказування. Дослідження доказів, коли їх джерелом виступають сторони, треті особи, свідки, експерти, вимагає знання психології поведінки та психології спілкування, особливостей процесів сприйняття, запам'ятовування, відтворення інформації. Психологія допомагає правильно оцінити вчинки людей, їх поведінку і налагодити контакт з допитуваним. Отже, комплексність доказування означає сплетіння процесуальної діяльності, законів пізнання, логіки та психології [26, с. 29].

Кожен суб’єкт доказування, а також особи, які є джерелами доказової інформації (свідок, експерт), здійснюють свої дії у рамках норм цивільного процесуального законодавства. Тобто доказуванням є не просто діяльність суб’єктів доказування, а єдність процесуальних дій учасників доказування, їхніх прав та обов’язків, правовідносин. Традиційно вважається, що думка суду складається, виходячи тільки з оцінки доказів, але слід було б відмітити, що вона складається з оцінкинизки елементів процесуального доказування. Структура судового доказування включає взаємодію тез, аргументів і методів доказування, а також результат цієї взаємодії, відображений у судовому рішенні [1, с. 21].

Характерною рисою судового доказування є нерозривний зв’язок із доказами: лише оперуючи ними, можна встановити фактичні обставини справи [27, с. 162-164].

З урахуванням аналізу основних доктринальних підходів та приписів чинного законодавства видається доцільним визначititакі характерні ознаки судового доказування у цивільному процесі:

- судове доказування у цивільному процесі Україниврегульоване нормами цивільного процесуального права;

- доказуванням є процесуальна і розумова діяльність суб'єктів доказування, спрямована на встановлення фактів (обставин), що мають значення для справи;
- суб'єктами доказування єучасники справи, представники та суд;
- процес доказування у кожній справі складається з наступних етапів: збирання, подання, дослідження (перевірки) та оцінки судових доказів. Дані етапи, як справедливо зазначає В.М. Семенов,характеризують різні форми процесуальної та розумової діяльності у зв'язку з судовимдоказуванням. Однак в практичній діяльності з розгляду та вирішення конкретної цивільної справи вони тісно між собою пов'язаніта складають єдиний комплекс активної діяльності суду і учасників справи, представників [9, с. 193];
- метою судового доказування є встановлення та доведення суб'єктами доказування фактів (обставин), що мають значення для справи. Також необхідно зазначити, що факти (обставини), які необхідно встановити, івходять до предметудоказування.

Таким чином, судове доказування у цивільному процесі України – це розумова й процесуальна діяльність учасників справи, представників та суду, яка складається зі збирання, подання, дослідження та оцінки судових доказів відповідно до способу та порядку, визначених цивільним процесуальним законодавством, з метою встановлення, доведення фактів (обставин), які входять до предметудоказування і мають значеннядля справи та ухвалення законного, обґрунтованого рішення.

Якщо звернутися до французького досвіду у визначенні поняття доказування, можна констатувати, що доказування у французькій цивільній процесуальній науці визначається як процесуальна діяльність, метою якої є досягнення істинного знання про об'єкт судового пізнання [1, с. 21].

Кожен учасник справи зобов'язаний сприяти здійсненню правосуддя в цілях досягнення судової істини. Судова істина залежить від встановлення фактів предмету доказування, тобто сукупності фактів, з якими відповідна

норма права пов’язує певний юридичний ефект. Інакше кажучи, це факти, які підлягають доказуванню у відповідній справі [28, с. 56].

Факт, зазначений стороною в обґрунтування свого права і не оскаржений у ході розгляду справи по суті, повинен розглядатися як істинний. Належність факту - здатність обґрунтувати вимогу або заперечення. Оспорювання факту може виражатися в його запереченні.

Преюдиціальними фактами називаються факти, встановлені в судовому рішенні. Такі факти вважаються існуючими або неіснуючими в дійсності, оскільки встановлені рішенням суду, що набрало законної сили. Преюдиціальність має відносну силу, так як діє тільки відносно сторін спору [29, с. 128].

La "preuve" est la démonstration de la réalité d'un fait, d'un état, d'une circonstance ou d'une obligation. L'administration en incombe à la partie qui se prévaut de ce fait ou de l'obligation dont elle se prétend créancière[30] (у перекладі з фр. «доказуванням» є демонстрація реальності фактів, умов, обставини або зобов'язання. Обов’язок доказування лежить на стороні, яка посилається на цей факт або зобов'язання, які вона стверджує, належать їй).

Доказове право Франції є автономним і системним правовим утворенням, що має змішану, матеріально-процесуальну природу. Причому основний акцент робиться на матеріально-правове регулювання доказів, а процесуальні правила стосуються технологічних питань використання доказів у судовому процесі. Виходячи з цього, французьке доказове право можна розглядати як специфічне правове утворення, що має матеріально-процесуальну природу. У Франції немає єдиного комплексного закону щодо доказування та доказів, але обговорюється питання про необхідність його розробкиі прийняття [28, с. 55].

У навчальному посібнику з цивільного процесу «Procédure civile, 27 édition» Жан Вінсент і Серж Гіншард зазначають, що у французькій доктрині теорія доказів міститься в основному в Цивільному кодексіФранції (далі- ЦК Франції), а ЦПК Франції закріплює тільки процес доказування: подання

доказів, збирання доказів, ознайомлення з доказами, розподілу обов'язків із доведення та ін. [31, с. 789-790].

У ЦК Франції доказуванню присвяченіст. .1353-1386-1 главиIVКниги III. Дана глава носить назву«De la preuve des obligations» (з фр:«Про доведення зобов'язань») та містить норми, присвячені окремим засобам доказування: письмовим доказам, показанням свідків, презумпціям, присязі, визнанню.

Норми про доказизакріпленіу Комерційному кодексі Франції [32], яким встановлені спеціальні правила доказування при здійсненні підприємницької діяльності, в тому числі при розгляді судами спорів, які виникають з підприємницьких відносин [28, с. 55].

У ЦПК Франції в ТитуліVII «L'administration judiciaire de la preuve» («Судове адміністрування доказів») закріплені правила доведення і окремі види доказів: 1) пояснення сторін і третіх осіб (la comparution personelle des parties: les declarations tiers); 2) письмові свідчення сторін і свідків (les attestations); 3) показання свідків (les preuve testimoniale); 4) участь спеціаліста в трьох формах – огляд (les constatations), консультація(la consultation), експертиза (l'expertise); 5) письмові докази (les preuves litterales); 6) присяга (le serment judiciare).

До числа судових доказів ЦК Франції відносить презумпції, як законні, так і не передбачені законом, тобто, фактичні. Визначення презумпції міститься у ЦК Франції, згідно з яким презумпцією є висновки (les conséquences) [33], які відповідно до відомих фактів випливають із закону або можуть бути зроблені судом щодо фактів невідомих. ЦК Франції встановлює положення, згідно з яким сторона, на чию користь встановлено законну презумпцію, звільняється від доведення цих фактів [29, с. 133].

Відповідно до ЦК Франції презумпції поділяються на неспростовніта спростовні, тобто, презумпції, щодо яких допускається подання доказів для їх спростування. В якості незаперечної презумпції ЦК Франції вказує рішення, що набрало законної сили.

У Франції як доказ використовується присяга, тобто, твердження сторони про факт, від якого залежить вирішення справи на її користь, скоєне у вигляді урочистої клятви. У французькому праві виділяються три види присяги: 1) вирішальна присяга (le serment décisoire) – присяга, принести яку одна зі сторін пропонує іншій для того, щоб рішення даної справи було поставлено в залежність від цієїприсяги (ст. 1357 ЦК Франції); 2) додаткова присяга (le serment supplétoire) – присяга, що застосовується при недостатності доказів у цивільному процесі. Її принесення пропонується судом для того, щоб поставити вирішення справи в залежність від присяги (ст. 1366 ЦК Франції); 3) присяга in item – присяга, пропонована судом позивачеві щодо розміру позовних вимог, якщо неможливо встановити його іншим способом (ст. 1369 ЦК Франції) [28, с. 66-67].

На відміну від сучасного українського цивільного процесу, у цивільному процесі Франції такий вид доказів, як речові нормами законодавством не закріплений. Французьке законодавство розглядає як засіб доказування огляд на місці. Але судова практика доповнила його ще і можливістю подання дійсних доказів для їх огляду в суді. Найчастіше у судовій практиці об'єктом огляду на місці є нерухоме майно [1, с. 22].

Законодавчого визначення поняття доказів у французьких законах немає. Однак французька доктрина під доказами розуміє відомості про факти, які діляться на юридичні фактиі юридичні акти. Під юридичними фактами розуміються події, матеріальні факти, які неможливо фіксувати у встановлених законом формах, тому не існує обмеження у допустимості засобів доказування. Під юридичними актами розуміються дії, акти волі, волевиявлення суб'єктів правовідносин. Для їх підтвердження суд розглядає лише засоби доказування, які прямо зазначені в законі.

Кожна сторона в процесі повинна довести факти, на яких вона обгрунтовує свої вимоги до іншої сторони, а суд враховує лише те, що в законному порядку доведено.

У деяких випадках суддя має право офіційно за своєю ініціативою збирати докази, а саме, суддя має право: 1) призначити експертизу (ст. 263-272 ЦПК Франції); 2) викликати сторони для надання пояснень (ст. 184 ЦПК Франції); 3) вимагати надання письмових показань свідків (ст. 200 ЦПК Франції); 4) доручити призначеній ним особі встановити фактичні обставини (ст. 249 ЦПК Франції); 5) витребувати докази, які знаходяться у сторони або третьої особи (ст. 11138-142 ЦПК Франції); 6) з власної ініціативі вжити будь-яких допустимих законом заходів щодо перевірки доказів (ст. 10 ЦПК Франції)[1, с. 22]. Дослідження про ці, а також інші процесуальні дії, які здійснюються в межах доказування в цивільному процесі Франції, буде викладено в наступних розділах.

Загальне правило розподілу обов'язків із доказування закріплено в ст. 9 ЦПК Франції: Il incombe à chaque partie de prouver conformément à la loi les faits nécessaires au succès de sa prétention [32].(пер. з фр.: кожна сторона зобов’язана довести в порядку, встановленому законом, факти, необхідні для задоволення її позовних вимог). Із цього загального правила випливають принцип нейтралітету суду і принцип провідної ролі сторін у процесі, а також необхідність дотримання принципу законності та доброчесності.

Підсумовуючи вищенаведене, необхідно зазначити, що у французькій доказової сфері діють деякі загальні принципи права та процесу: суддівський нейтралітет, змагальність сторін, законність. Також у сучасному цивільному процесі Франції відзначаються збільшення активної ролі суду в доказовій діяльності, а також розширення форм взаємодії між сторонамии судом.

1.2. Становлення та розвиток законодавства щодо доказування у цивільному процесі України та Франції

В юридичній науці завжди приділяється увага методу історизму, що змінюється в часі та розвивається. Питання формування законодавства щодо доказування в цивільному судочинстві має не лише теоретичне, але й важливе

практичне значення, оскільки однією з умов успішного реформування будь-якого державного інституту є використання як чужого, так і власного минулого досвіду.

Кожна епоха розвитку суспільних відносин може характеризуватись за різними критеріями, але для аналізу історичного розвитку правової науки загальноприйнятим початком є період Римської імперії [34, с. 105].

Необхідно зазначити, що на формування інституту доказування певною мірою вплинуло римське право, в якому досить докладно були розроблені норми, що стосуються свідків, їх класифікації, порядку огляду доказів в суді, правила про письмові докази.

Підходів до класифікації доказів у цивільному процесі з часів римського права до сучасного періоду існує чимало. Так, А. І. Яковлєввиділяє історичні періоди, протягом яких існували різні системи доказів, а саме: натуральна, формальна, нова. Протягом першого періоду існувала натуральна система доказів, яка дозволяла подавати суду на підтвердження юридичних фактів все, що на думку сторін чи суду могло засвідчитиіснування фактів. Римський процес дуже наближався до натуральної системи, бо аж до пізнього періоду не встановив жодних правил щодо формиі системи правових доказів [35, с 34-35].

В якості доказів при розгляді та вирішенні цивільної справи використовувалися визнання сторін, показання свідків, письмові документи, висновки експертів, огляд на місці, присяга. Римський цивільний процес ґрунтувався на принципах змагальності та вільної оцінки доказів, і йому були відомііінститути тягаря доведення, презумпції, імунітету свідків [16, с. 9].

Такий доказ як присяга був характерним для країн, де віра була невід'ємним складовим елементом життя суспільства. При цьому порівняльні аспекти встановлюють, що рабів в Римській імперії допитували після або в процесі катування і, не зважаючи на це, довіри їх свідченням не було. Сучасні технічні засоби дозволяють не піддавати особу тортурам і при цьому перевіряти свідчення за допомогою технічних приладів [36, с. 61-62].

Формальна система доказів характеризується формальним характером правил щодо форми, кількостіі оцінки доказів. На підставі цих правил суд повинен був встановлювати правду способом, зазначеним в законі: не тількиініціатива суду, а й власне переконання суддів були обмежені легальними формами та формулами доказів, при чому, навіть певне, зазначене законом число доказів в очах суду і закону мало перевагу перед їх достовірністю. Відсутність певних формальних обставин не дозволяє суду бути легально переконаним і, навпаки, таке переконання повинно «примусово» скластись у суддів, як тільки мали місце всі формальні ознаки, встановлені законом (тобто певне число свідків вважалось за більший доказ, ніж писаний документ, помилка одного зі свідків при зізнанні тягла за собою зневаження зізнання всіх свідків сторони). Формальна система була пануючою в середньовічних процесах Європи [36, с. 62-63]. Дуже цікавим є той факт, що кожен позов і звинувачення вважалися спочатку справедливими, показання позивача визнавалися безсумнівно вірними, особливо, якщо вони супроводжувалися очевидними ознаками порушення права [37, с. 45]. С.В. Пахман пояснював таку довіру показанням позивача пануванням взаємної довіри, що була переважною рисою родового ладу. Також, якщо хто-небудь зважився податина іншого несправедливий позов або помилкове звинувачення, то піддався б безчестюі ганьбі, які б падали на весь рід, до якого належав позивач. При гласності та публічності найдавнішого судового розгляду, який здійснювався відкрито, перед усім суспільством, хибність позову або звинувачення не можна було сховати легко [38, с. 3].

На підставі вище наведеного вважаємо, що початком становлення інституту доказування у цивільному процесі є епоха римського права, оскільки становлення даного інституту спостерігається ще з римських часів.

Національні особливості правового регулювання суспільних відносин у сфері доказування починають формуватися ще з XI століття, коли основним законодавчим джерелом була «Руська правда». На початку XII століття на

території Київської Русі діяла скорочена Руська правда, що являла собою зразок давньоруськогофеодального права.

Судочинство було гласним, відкритим для народу, мало усний характер. Суд порушував провадження по справі тільки за наявності позову. Руською Правдою не передбачалося поняття «відповідач». Оскільки це законодавче джереловизнавало процесуальну рівність сторін, то обидві сторони іменувалися «позивачем». Сторони зобов'язані були самостійно встановлювати фактичний склад обставин по справі, визначати предмет доказування, а також збирати й надавати докази по справі. Суд лише здійснював оцінку зібраних і наданих сторонами доказів і виносив рішення [39, с. 12-13].

Доказуванняв цивільному судочинстві здійснювалось відповідно до таких засобів доказування, як показання свідків, очна ставка, судовий поєдинок, випробування залізом і водою, присяга. На той час важливим та інформативним джерелом доказів було особисте зізнання. Воно розумілося як показання відповідача, яким він, всупереч власній вигоді, собі на шкоду, підтверджував справедливість висунутого проти нього звинувачення. Слід зазначити, що зізнання як доказ у спірних справах практично не згадується у правових джерелах того часу, мабуть, за винятком однієї статті Руської Правди. Показання свідків були найпоширенішим засобом доказування в спірних справах. Свідки, які залучалися до участі в розгляді спорів і конфліктів, у найдавніших юридичних пам'ятниках називалися «видоки» і «послухи». Точки зору дослідників щодо змісту і співвідношення понять «видок» і «послух» відрізняються.

Крім видоків і послухів,у юридичних джерелах згадуються і так звані «люди». Одні дослідники вважали, що це булигромадськісвідки, інші - громадські судді, або одночасно і свідки укладеної угоди, і судді щодо цієї угоди. Поряд з поняттям «послух» використовувалося поняття «свідок», які, на думку більшості дослідників, вживалися як рівнозначні. Принципової відмінності між згадуваними в правових джерелах видами свідків не існувало в

тому сенсі, що всі вони були особами, стороннімищодо осіб, які судяться, і свідчення яких приймалися як докази. Свідком застародавнімросійськимправом могла бути особа, що сполучала в собі дві головні умови - знання предмета свідоцтва та бажання дати достовірні свідчення [16, с. 9].

Щодо знання предмета показань свідка, то необхідно зазначити, що спочатку до свідоцтва допускалися тільки очевидці подій, а не ті, хто знав про них від інших осіб.

Бажання дати достовірні свідчення як необхідна умова допуску до свідоцтва в юридичних пам'ятках того періоду розкривається шляхом вказівки на обставини, які могли служити підставою для припущення про наявність чи відсутність у свідка бажання сказати «щиру правду». Всі підстави зв'язувалися з особистими якостями свідка і ставленням свідка до осіб, які судяться. Під особистими якостями розумілося вільне походження і його моральний вигляд. Хоча за Руською правдою при відсутності свідків вільного походження в якості таких могли виступати боярські тіуниі закупи, які займали проміжне становище між людьми вільнимиі холопами [34, с. 106].

Наприклад, не могли виступати свідками люди, які привласнили чужу власність шляхом злодійства або обману, викриті у брехні, п'яниці, розбійники, які вели «скотиняче житіє» [16, с. 10].

Цілком обґрунтовано деякі автори розглядали присягу як один з видів «судів Божих» [40, с. 389]. У різних формах «суди Божі» (ордалії) як засіб доведення були поширеніта використовувалися при вирішенні спорів у різних народів. Найбільш ймовірно, що до ордалії вдавалися за відсутністю або нестачею інших доказів.

В умовах розкладання родоплемінного ладу, зміцнення державності, розвитку торгівлі та товарно-грошових відносин система судочинства і судових доказів стала змінюватися і ускладнюватися.

На місце взаємної довіри у цивільних відносинах прийшли сумлінність і обман. Приватні угоди, що здійснювалися без участі держави, вона бере під

свій нагляд і втілює їх у письмову форму в охоронних цілях. Так, з метою зміцнення громадянських прав в історії Росії з'явилися перші письмові акти, які спочатку складалися для пам'яті, а згодом придбали важливе процесуальне значення судових доказів [34, с. 107].

З'явилися правила, що встановлюють порядок та умови використання доказів при вирішенні спорів, а також правила, щовизначають їх доказову силу. Відповідні положення про докази містилися у Псковській Судній грамоті 1467 р., Новгородській судній грамоті 1471 р., Судебниках 1497 р., 1550 р.1556 р., Соборному Уложенні 1649 р. і деяких інших узаконеннях. З'являються нові, раніше невідомі види доказів, такі як повальний обшук, письмові доказиі свідчення загальної правди[16, с. 11]. Ці Судебники передбачили модель доказування, якій була притаманна змагальна форма судочинства. Наприкінці XIV – першої половини XIIV століття українське судочинство характеризувалося прийняттям і дією на землях України Литовських статутів 1529, 1566 та 1588 років. Отже, даний період можна вважати наступним етапом розвитку законодавства щодо доказування у цивільному процесі.

Роль судув процесі доказування ставала все більш активною. До повноважень судувходило право не тільки оцінки доказів, але й право вимоги від сторін доказів, указаних судом, відбирання пояснень у кожної зі сторін стосовно юридично значущих фактів. Закріплювалося широке коло процесуальних документів. Крім того, з’явився такий елемент судового процесу, як письмове ведення протоколу судового засідання.Як докази передбачалися: показання свідків, присяга, ордалій (у формі судового поєдинку). При судовому поєдинку передбачалися «асистенти», які називалися «стряпчі» [41, с. 575].

Згідно з Новгородською судною грамотою 1471 р., судовими доказами були:«послушество» (показання свідків), управи (письмові документи) і поле (судовий поєдинок) [38, с. 151]. Про письмові акти (дошки, записи) як про судові докази говорить і Псковська судна грамота 1467 р. [42, с. 106 -115.].

Вже в польсько-литовський період у нормативних пам’ятках того часу з’являється більш чітке та узагальнююче поняття доказів. Зокрема, у низці статей Судебника Казимира Ягеловича 1468 року міститься термін «довод» щодо доказів [43, с. 44-49]. Виходячи з аналізу норм Судебника Казимира Ягеловича, засобами доказування могли бути особисте зізнання, за умови, якщо воно отримане без тортур (ст. 18), речові докази (ст. 1, 5) та показання свідків (ст. 17). У статті 18 йдеться про «вагомі докази» («знатникы»). У зв’язку з відсутністю детально розробленої процедури судового процесу, узагальнюючого поняття процесу встановлення обставин судової справи у даному кодексі не існувало [44, с. 62-63].

Як підкреслює В.Д. Андрійцьо, наступні правові пам’ятки польсько-литовського періоду, зокрема три редакції Литовських статутів, містять вже узагальнююче поняття засобів доказування та процесу встановлення обставин судової справи [44, с. 63-64]. У ст. 9 Розділу 6 Литовського статуту 1529 р. узагальнюючим поняттям для засобів доказування був термін «довод» [45, с. 116]. Стосовно процесу встановлення обставин судової справивикористовувався термін «доводити». Поява окремого терміну «доводити», який позначав процес встановлення обставин судової справи, обумовлена високим рівнем юридичної техніки того часу. У структурі Литовського статуту з’являється окремий розділ «О судьях», присвячений судовому процесу. У Литовському статуті 1566 р. розділ вже називається «О судьях и о судах», який був ще більш багатший на доказовий матеріал. У ньому містиласьокрема стаття щодо засобів доказування, що могли бути використані в судовій справі: письмові документи та показання свідків; присяга, за умови, якщо не має письмових документів та свідків; знаки (речові докази) [44, с. 64; 45, с. 90, 115–116]. Там же містився термін «доводити»,який застосовувався щодо процесу встановлення обставин цивільної справи. З урахуванням цього, можна відзначити, що у першій половині XVI ст. Литовський статут 1529 р.

вперше зафіксував на українських землях узагальнюючий термін щодо процесу доказування судової справи, який називався «доводити».

Наступним кроком формування законодавства щодо доказування у цивільному процесі України можна вважати кінець XVII століття – початок першої половини XIX століття. По мірі формування абсолютистської держави розшук замінює змагальну форму суду. А з виданням у 1716 році Воїнського статуту Петра I, частина якого - Коротке зображення процесів або судових позовів - була присвячена судовому процесу, «розшук» остаточно поглинає «суд». Практично всі справи як кримінальні, так і цивільні розглядалися у формі розшуку. Крім того, створюється масивна система судових органів: особливі суди для дворян, селян, спеціальні комерційні, губернські правління, органи поліції тощо [39, с. 15].

У першій половині XVIII ст. на українських землях був розроблений і виданий збірник норм феодального права: «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, який діяв на Лівобережній Україні. Незважаючи на те, що комісія 15 років розробляла кодекс 1743 року та мала завдання через кодифікацію уніфікувати норми, які регулювали суспільні відносини на територіїРосії та України, з метою ліквідувати відмінності у правовому статусі земель, офіційно він не набрав чинності. Доказам та доказуванню була присвячена глава 8, у якій містилися загальні норми процесуального права, в тому числі й ті, що були присвячені доказам та доказуванню. Рівнозначне використання термінів «довод» та «доказатєлства» ілюструється на прикладах багатьох статей. Зокрема, ст. 14 глави 8 називається «О письмєномъ доказатєлствѣ», де перелік письмових документів, що можуть бути використані в суді, починається фразою «Письмєнонніє доказатєлства и доводи…» [46, с. 129- 130]. Аналогічно щодо процесу встановлення обставин цивільної чи кримінальної справи використовувалися рівнозначні та тотожні за змістом терміни: «доказивать» та «доводить» [46, с. 126, 128]. Використання рівнозначних термінів для пояснення одного і того ж поняття, швидше за все,

було обумовлено впливом російського законодавства. Зокрема, царським указом «Про форму суду» 1723 року затверджувалася змагальна форма судочинства у цивільних справах, де в п. 6 говорилося про «доказательства» як узагальнюючий термін щодо всіх засобів доказування [44, с. 64-64].

Система доказів і правила їх використання в судовому розгляді були недостатньо урегульованими. Не існувало відмінностей у доказах і доказуванні у цивільних і кримінальних справах. З розвитком матеріального права та судової форми вирішення правових конфліктів поступово змінювався йінститут судових доказів та доказування. У середині XIX століття в процесі широкомасштабної реформи вітчизняного законодавства склалася досконала на той період часу система правових норм, що відображала засновані на змагальних засадах судочинства нові підходи щодо регулювання відносин у сфері судового доказування по цивільних справах. Прийняття Статуту цивільного судочинства 1864 р. слугувало значним імпульсом для розвитку науки про судові докази [34, с. 107-108].

У законі проголошувався принцип вільної оцінки доказів. Встановлені правила про силу доказів передбачалися необов'язковими для суду, якщо достовірність доказуваних фактів явно спростовувалася іншими доказами. Суд повинен був брати до уваги сукупність всіх доказів, наявних у справі, визначалася форма і значення письмових доказів, обмежувалися випадки допущення присяги, встановлювалися правила перевірки доказів. Також вводився новий вид доказів – дізнання через обхідних людей, але виключався повальний обшук [47].

У законі не містилося загального визначення доказів. Але Статутом цивільного судочинства 1864 р. передбачалися такі види доказів, як показання свідків, зізнання, «дознание через окольных людей»(пер.: рос.), письмові докази, присяга. До способів перевірки доказів відносилися огляд на місці, показання «сведующих людей» (експертів)[34, с. 108].

У Статуті цивільного судочинства 1864 року широко використовувалися терміни «доказательства»(рос.) та «доказывать» (рос.) (глава 5 «О доказательствахъ») [47]. У доктрині цивільного процесу того часу все більшої популярностінабував термін «доказувати».

Відповідно до Статуту цивільного судочинства 1864 року розгляд цивільних справ проводивсяв мирових і загальних судах, такий процес відбувався відповідно до принципу змагальності, з покладанням тягаря доведення і обов'язку збирати докази на сторони. Сторони не обмежувалися в праві пред’являти докази, вони мали право пред’являти нові докази аж до закінчення дебатів. Таким чином, поступово посилювалася змагальність цивільного процесу, а також активність суду і його безпосередня роль у доведенні, зокрема в стадії підготовки справи до судового розгляду.

Що стосується наступного етапу розвитку інституту доказування, то він починається після революції 1917 року. У ранніх радянських нормативно-правових актах у сфері цивільного процесуального права вказаний підхід отримав авторитетне визнання у перших українських нормативних актах радянського періоду у сфері цивільного процесуального права. Зокрема, 30 липня 1924 року був прийнятий перший ЦПК УСРР,в якому у Главі XIIIпід назвою «Про докази» уст. 118 зазначалося, що кожна сторона повинна доказати ті обставини справи, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Докази подаються сторонами, а також можутьзбиратися за ініціативою суду [48, с. 130].

У ЦПК УСРР 1929 року щодо процесу встановлення обставин цивільної справи використовувався термін «доводити», а не «доказувати» (ст. 138). Хоча щодо засобів доказування узагальнюючий термін «докази» залишився.

У 1963 році приймається ЦПК УРСР, щодо засобів доказування та процесу встановлення обставин цивільної справи використовувалися терміни, якимбув притаманний спільний корінь «доказ» [44, с. 65-66].

Після розпаду Радянського Союзу Верховною Радою України були внесені численні зміни до Цивільного процесуального кодексу УРСР.

Суттєві зміни до доказової діяльності щодо обов'язку суду збирати докази булипередбачені Законом України №27/96-ВР від 02.02.1996 року, завдяки чому відбувся перехід від доктрини встановлення судом об'єктивної істини, яка тривалий час була панівною, до з'ясування обставин справи на змагальних засадах. Так, статті 15 та 30 ЦПК УРСР 1963 року було викладено в новій редакції: вперше на законодавчому рівні було закріплено засади змагальності, такі як обов'язок сторін доводити обставини, на які вони посилаються як на підстави своїх вимог та заперечень, а також обов'язок суду сприяти їм в цьому. В подальшому Законом України №2540-III від 21.06.2001 вказані змагальні засади було поглиблено, завдання суду було зведено до створення умов для всебічного та повного дослідження обставин справи [49, с. 13].

Верховною Радою України 18 березня 2004 року був прийнятий Цивільний процесуальний кодекс України, в якому на законодавчому рівні закріплюється змагальність сторін та в ч. 2 ст. 10 ЦПК України зазначається, щосторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості.

Останнім важливим кроком у сфері доказування у цивільному процесі України є нещодавно прийнятий Закон «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» №2147-VIII від 3 жовтня 2017 року. ДанимЗаконом внесено низку змін, зокрема, щодо інституту доказування, а саме: вперше законодавчо закріплюється поняття «електронні докази», змінюється процедура подання доказів до суду (згідно з ч. 3 ст. 175 ЦПК України у позовній заяві повинні бути зазначені докази, що підтверджують обставини, на яких позивач обґрунтовує свої вимоги) тощо.

Проаналізувавши доктрини та норми права, видається доцільним виділити наступні етапистановлення та розвитку законодавства щодо доказування у цивільному процесі України:

1) XI-XIV століття – судове доказування у період Київської Русі до припинення існування Галицько-Волинського князівства;

2) XV-початок XVII століття – судове доказування у період Руського-Литовської доби;

3) XVIII століття-1864 рік – судове доказування у період Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій;

4) 1864-1917 роки – судове доказування у період Російської імперії;

5) 1917-1991 роки – судове доказування в період проголошення Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки; існування УРСР;

6) з 1991 року – по теперішній час – судове доказування за часів незалежної України.

Безумовно, кожний із вищенаведених етапів розвитку інституту судового доказування наклав свій відбитокна формування законодавства про доказування у цивільному процесі України.

Звертаючись до історії французького процесуального права, можна стверджувати, що у ньому знайшли своє найбільш повне відображення типові риси середньовічного права Західної Європи, де найважливішим джерелом права був звичай (з фр.: coutume). До X ст. у Франції практично перестали діяти Салічна правда та інші варварські звичаї, які застосовувалися за персональним принципом. На зміну їм, в умовах феодальної роздробленості, прийшли територіальні правові звичаї окремих регіонів, сеньйорів і навіть громад. У рамках великих феодальних володінь (Нормандія, Анжу, Бретань іін.) Вони відрізнялися великою різноманітністю. Особливо великою була роль звичаїв у північній Франції, яку навіть називали у зв'язку з цим «країною звичаєвого права» [50, с. 301].

Звичаї складалися в усній формі (звідси північ Франції носила назву «країни неписаного права»); вони формувалися на основі звичаїв, які визнавалися з покоління в покоління на будь-якій певній території місцевого чи регіонального масштабу. Дотримання звичаїв у більшості випадків було добровільним, хоча воніі набували обов'язкової сили, що підкріплюється насамперед судовою владою [34, с. 108].

Починаючи з XII ст. окремі звичаї стали записуватися, а до середини XIII ст. у Нормандії був складений повний збірник звичаєвого права - Великий кутюм Нормандії, який використовувався в судовій практиці. Найбільш відомим і популярним у середньовічній Франції став збірник звичаїв – Кутюми Бовезі (близько 1283 звичаїв), автором яких був королівський бальї (з фр. Bailli [51]) Філіп де Бомануар. Кутюми Бовезі підтверджували принцип непохитності правових звичаїв не тільки для громадян, але і для державної влади: «Король повинен сам дотримуватися звичаїв і змушуватиінших дотримуватися цих звичаїв». Після Кутюмів Бовезі почали видаватися інші подібні збірки: Кутюми Тулузи (1296 р.), Стародавній кутюм Бретані (1330 р.). Особливим авторитетом у судах користувався Великий збірник кутюмів Франції, складений в 1389 році [50, с. 302].

Проблема доведення звичаїв у судах залишалася досить складною, тому що приватні збірники звичаєвого права не вирізнялися повнотою. Якщо той чиінший звичай викликав сумніви або заперечувався, суддя проводив спеціальне розслідування з допитом десяти місцевих знавців звичаєвого права, які повинні були дати одноголосну відповідь про існування звичаю і його змісту. Така процедура породжувала багато судових спорів і не усувала юридичних труднощів. Так, звичаї відрізнялися залежно від місцевості, але визначити її територіальні межі часто було досить складно [50, с. 303].

У XVII-XVIII ст. з'являється низка великих робіт (Лвуазеля, Дома. Потьє), в яких була зроблена спроба уніфікувати звичаї і судові рішення за

окремимиправовимиінститутамиі тим самим обґрунтуватиідею створення єдиного загальнофранцузького права.

Аж до кінця XII ст. судовий процес зберігав в основному обвинувачувальний характер. Велике поширення отримує судовий поєдинок, який проводився за взаємною згодою на те сторін або ж у випадку, коли одна з них звинувачувала супротивника у брехні. Правові звичаї детально регламентували процедуру судової дуелі.

Ще в XI ст. при розгляді окремих справ у сеньйоральних судах поряд з традиційними доказами стали застосовуватися тортури. Судовий процес втрачав змагальний характер. До цього часу розшукова (інквізиційна) форма процесу стверджується в церковних судах, а з XIII ст.поступово вводиться в судах короля і великих феодалів. Аж до XV в. розшуковий та обвинувачувальний процесиіснували ніби паралельно, але останній поступово почав виходити з обігув зв'язку зі скасуванням важливих традиційних видів доказів («божого суду») - ордалій і судового поєдинку.

Саме судовий розгляд справи проходив в закритому засіданні, причому вирішальне значення надавалося матеріалам, зібраним в ході слідства. Повноцінним доказом вини обвинуваченого були, крім власного зізнання, показання двох свідків «що заслуговують довіру», листи самого обвинуваченого, протоколи, складені на місці злочину, і т.д. Хоча Ордонанс 1670 р. передбачив поділ доказів на виправдувальніта обвинувальні, суд приділяв основну увагу саме останнім. У разі відсутності достатніх обвинувальних доказів суддя міг розпорядитися про повторне проведення тортури.

З XIII ст.поступово визнається право оскаржити будь-яку справу з сеніориального суду в королівський суд. У свою чергу в королівських судах допускалося звернення з апеляцією до більш високої інстанції. Вищим апеляційним судом у цивільних і кримінальних справах з часом стає Паризький парламент [50, с. 306].

Формування нових відносин у галузі доказів у Франції було тісно пов'язане зі значними подіями в політичному житті цієї державинаприкінці XVIII століття. Велика Французька Революція підштовхнула до неминучої відмови від правової системи Старого Режиму, зловживання і пережитки якої були безжально викоріненіі проголошені нові принципи, втілювані згодом інколи з надмірним завзяттям. У якийсь момент революційні лідери настільки захопилися боротьбою зі зловживаннями ритуаламиі формальними вимогами судочинства, що намагалися відмовитися від самої судової процедури. Здавалося, що раціональний ідеал свободи, справедливостіі братерства (liberie, egalite, fraternite) тільки сковується формою [53].

На французьку теорію цивільного процесу істотно вплинуло законодавство періоду Наполеона Бонапарта, німецька теорія О. Бюлова щодо цивільного процесу та соціологічна теорія права.

Оскільки у Франції тривалий час панував погляд на цивільний процес як галузь приватного цивільного права, багато норм, наприклад, щодо показань свідків, присяги, письмових доказів, презумпції та виконавчої сили були закріплені в Цивільному кодексі Франції 1804 р. Тому спочатку основу цивільного процесуального права становило вчення про те, що процес – це приватна справа, поєдинок, судовий договір.

Проте вже в 1956 р. Жюліо де ля Морандьер пише про те, що судова справа – це явище публічного права, бо воно ставить сторони перед судом, що представляє суверенну державу. Дух публічного права пронизує судочинство. Суд повинен володіти більш широкоюініціативою у відшуканніістини, веденні справи, доказовій діяльності. Рецепція римського права на території Франції вплинула на характер форм закріплення юридичних норм, висунувши на перше місце кодекси. Протягом півтора століть у Франції діяв Цивільний процесуальний кодекс 1806 р. Однак з усіх великих кодексів Наполеона ЦПК Франції 1806 р. вважався найменш досконалим. Він являв собою виправлене видання Ордонанасу 1667 р. [29, с. 84, 87].

Ордонанс містив нові уніфіковані правила, які стосувалися цивільного становища осіб, які були направлені в першу чергу на впорядкування доказів при розгляді судових справ, пов'язаних з отриманням спадщини. Вони, зокрема, наказували порядок ведення реєстрів актів цивільного стану і використання таких актів та їх копій в якості доказів у судовому процесі. Стаття 7 Титулу XX Ордонансу 1667 р., зокрема, передбачала, що докази віку, вступу в шлюб і смерті оформляються у відповідних реєстрах, які повинні вестися в кожній парафії в двох екземплярахімають бути завізовані королівським суддею. Відповідно до статті 14, у разі відсутності або втрати реєстрів актів цивільного стану, для встановлення даних про громадянський стан особи в суді могли використовуватися як інші документи, так і показання свідків [54, с. 14-16].

ЦПК Франції 1806 р. діяв досить тривалий час практично без змін, так як нечисленні корективи носили несистемний характер, а прогалини заповнювались додатковими законами. Проте особливо невдалимиі неповними були норми про докази, також були відсутні норми щодо касаційного оскарження.

Книга I першої частини ЦПК Франції 1806 р., що діяла до набрання чинності новим ЦПК, складалася з 9 титулів та правил, які стосувалися судів малої інстанції. У ній, зокрема, передбачалися і порядок допиту свідків, виїзд судді на місце і оцінкадоказів.

Положення щодо доказів містилися також у Книзі II: перевірка достовірності документів, порядок взаємного обміну доказами між сторонами, особиста явка і допит сторін у суді [54, с. 16-17].

Зміни почалися з 1958 р, коли очолювана президентом Шарлем де Голлем адміністрація без участі парламенту приступила до реформи судоустрою та судочинства. Урядовими декретами було змінено систему органів юстиції та їх діяльність з розгляду цивільних справ, що призвелодо прийняття нового ЦПК Франції 1975та Кодексу судоустрою 1978 р.

Одночасно з прийняттям нового ЦПК Франції були скасовані положення ст. 1-504 ЦПК 1806 р., однак інші статті продовжували застосовуватися.

Декретом №75-1123 від 5 грудня 1975 «Про створення Нового цивільного процесуального кодексу» [55] був затверджений Новий цивільний процесуальний кодекс Франції, який об'єднав в собі положення, передбачені попередніми чотирма Декретами. Відповідно до останнього Декрету Новий цивільний процесуальний кодекс набрав чинності на території Франції з 1 січня 1976 р.

Дуже цікавим є той факт, що урезультаті органам правосуддя належало використовувати два рівнозначних закони, які отримали найменування Новий ЦПК (Nouveau Code de Procedure Civile) і Старий ЦПК (Code de Procedure Civile) (ancien)[34, с. 110].

Новий цивільний процесуальний кодекс Франції діяв під такою назвою аж до набрання чинності Законом Франції №2007-1787 від 20 грудня 2007 року «Про спрощення права» [56], яким він був перейменований в «Цивільний процесуальний кодекс». У зв'язку з масштабною реформою французького цивільного і цивільно-процесуального права останніх років нинішній Цивільний процесуальний кодекс Франції діє в істотно оновленій редакції.

Слід також зазначити, що згаданим Законом №2007-1787 від 20 грудня 2007 був повністю скасований старий французький Цивільний процесуальний кодекс 1806 року, який діяв на той час у своїй незначній частини, яка до того моменту ще зберігала свою силу.

РОЗДІЛ 2. СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

2.1. Суб'єкти доказування та їх класифікація у цивільному процесі України та Франції

За своєю сутністю цивільний процес є змаганням осіб у доведенні перед судом своєї позиції (наявності порушеного права, що потребує захисту, або його відсутності). Як зазначає Н.Ю. Голубєва, суть змагальності полягає у тому, що кожна із сторін пред'являє свої докази– позивач в обґрунтовування своїх вимог, відповідач – в обґрунтування заперечень про них чи визнання вимог, а суд аналізує їх та робить свої висновки [57, с. 111].

Через дію принципу змагальності сторони, інші учасники справи зобов'язані повідомити всі суттєві для справи юридичні факти, пред'явити докази, здійснитиінші процесуальні дії, що мають переконати суд у правоті цієї сторони.

Важливість суб'єктів процесу судового доказування з логічної сторони виражається в тому, що саме зазначені суб'єкти виступають в якості суб'єктів пізнання, які формують тезиі на підставі аргументів здійснюють висновки. Без даних суб'єктів пізнання фактів об'єктивної реальності було б неможливим. Ось чому для розуміння особливостей та закономірностей процесу судового доказування надзвичайно важливим є визначення питання суб'єктного складу судового доказування [58, с. 3].

Для виділення суб'єктів доказування необхідно визначити кваліфікуючі ознаки, що дозволяють за їх наявності або відсутності вирішувати позитивно або негативно питання про віднесення тієї чиіншої особи до суб'єктів цивільного процесуального доказування. Отже, суб'єкт доказування, перш за все, є суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Відповідно до нової редакції Цивільного процесуального кодексу України суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є суд, учасники судового процесу. До учасників

судового процесу законодавець відносить учасників справи, представників та інших учасників судового процесу.

Однак необхідно підкреслити, що не всі суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин є суб'єктами доказування.

Насамперед, першою проблемою у питанні суб’єктів доказування є дискусія з приводутого, чи належить суд до суб’єктів доказування.

У цивільній процесуальній науці висловлюються думки про те, що у зв’язку з поглибленням змагальних засад у судочинстві суд не входить до складу суб’єктів доказування, не може нічого доказувати за своєю ініціативою, оскільки це – обов’язок сторін, які користуються рівними правами щодо надання доказів, їх дослідженнята доведення перед судом переконливості цих доказів. З цього випливає, що сторони є єдиними суб’єктами доказування при встановленні юридично значущих фактів [59, с. 12-17].Прихильники даної точки зору вважають, що функція суду в доказуванні полягає в тому, щобстворити необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов’язків і здійснення наданих їм прав.

В.В. Комаров зазначив, що суд, здійснюючи правосуддя, ухвалює судове рішення у справі лише на підставі тих юридичних фактів, що ґрунтуються на правовій позиції сторін. Ніяких дій, які спрямовані на додатковий збір доказів у справі з метою перевірки їх тверджень або заперечень, офіційно суд не здійснює. Отже, кінцевою метою судового доказування сторін є переконання суду в правильності своєї правової позиції [59, с. 77]. Крім цього, А. Р. Бєлкін вважав, що суд стоїть над сторонами в процесі, він судить, а не доказує, йому належить лише на стадії судового слідства функція дослідження та оцінки наданих сторонами доказів. Але реалізація цієї функції ще не значить участі в доказуванні, бо суд не повинен збирати докази, тобто формувати доказову базу [60, с. 26].

З даного приводу С.Я. Фурса зазначає, що суд не є суб’єктом доказування, адже якщо б він брав участь у процесі доказування, то мав

бизаінтересованість у результаті справи, що неодмінно мало б вплив на судове рішення [36, с. 135].

З такою позицією вчених навряд чи можливо погодитися, адже здійснюючи повноваження з розподілу тягаря доказування, дослідження та оцінки доказів, суд здійснює своїобов'язки, направлені на ухвалення законного та обґрунтованого рішення, які прямо вказують на те, що суд входить до складу суб'єктів доказування.

Суд відіграє важливу роль у доказуванні, оскільки вирішує всі питання, що виникають у судовому доказуванні, безпосередньо досліджує докази, поданііншими суб'єктами доказування, перевіряє істинність даних, поданих як докази, і в результаті їх оцінки встановлює фактичні обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [61, с. 7]. Вважається, що посилення змагальних засад у процесуальних галузях права України надає сторонам значну ініціативу у формуванні доказового матеріалу, але це не є підставою для виключення суду з кола суб'єктів доказування.

Слушність висловлених міркувань, на нашудумку, знаходить підтвердження у нормах ЦПК України, що надає суду значні доказові повноваження, починаючи від формування предмета доказування, сприяння у встановленні обставин і забезпеченні та витребуванні доказів, та закінчуючи їх дослідженням і оцінкою. Слід зазначити, що повноваження суду в процесі доказування мають бути поєднанням обмежених вимогою неупередженості повноважень суду щодо збирання доказів, практично необмежених повноважень суду щодо оцінки доказів іобмежені лише в окремих питаннях повноваження суду щодо організації процесу доказування. Така комбінація в повній мірі відображає вимогу збереження публічності процесу, стимулює активність сторін там, де через нейтральне становище її не може проявити суд, і забезпечує дотримання законності в діяльності сторін із доказування [62, с. 282].

З наведених позицій вбачається, що суд є суб’єктом доказування у цивільному процесі.

Важливу роль у доказуванні відіграють учасники справи. У справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи(ч. 1 ст. 42 ЦПК України). У справах наказного провадження учасниками справи є заявник та боржник, учасниками окремого провадження є заявники, інші заінтересовані особи (частини 2, 3 ст. 42 ЦПК України).

Сторони у цивільному судочинстві є одними з головних суб’єктів доказової діяльності, оскільки саме вони, перш за все, заінтересовані у розгляді та вирішенні цивільної справи [63, с. 27].

Згідно з ЦПК України на сторони покладається обов'язок довести ті обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень. Розподіл обов'язків із доказування пов'язаний з наявністю матеріально-правового спору і протилежностіінтересів сторін спору. Сторони визначають факти, на яких буде заснована їх правова позиція, збирають докази, що підтверджують ці фактиі спростовують докази протилежної сторони, надають їх до суду, беруть участь у дослідженні доказів у судовому засіданні. Сторони також беруть участь в оцінці доказів з позиції їх належності, допустимості, достовірності та достатності. Саме на підставі оцінки наявних доказів сторони можуть дійти висновку про необхідність укладення мирової угоди, відмови від позову, визнання позову, зміни предмета або підстави позову. Якщо сторони не згодні з рішенням, до якого прийде суд, то вони мають право на оскарження судового рішення. І в даному випадку вони знову повинні доказувати правоту своєї позиції у справі.

Проте, як вже зазначалося, не тільки сторони виступають суб'єктами доказування, а й треті особи. Треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, практично беруть таку ж участь у доказуванні, як і сторони. Це пов'язано з сутністю процесуального статусу даного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин – третя особа, яка заявляє

самостійнівимоги щодо предмета спору, користується всіма правамиі несе всі обов'язки позивача (ч. 3. ст. 52 ЦПК України).

Треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, виступають на стороні позивача або відповідача. Для даного виду третіх осіб судове рішення має преюдиціальне значення. Наприклад, в суді розглядається позов про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті ДТП. Відповідач у справі – власник автомобіля, а третьою особою на його стороні виступає водій автомобіля. У разі вирішення справи на користь позивача у відповідача виникає право надалі пред'явити регресний позов до водія про відшкодування шкоди в тому ж розмірі, в якому відповідач виплатив позивачу [20, с. 33]. Тому третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, також зацікавлена в участі в процесі в інтересах тієї сторони, на якій вона виступає в цивільному процесі та практично бере участь у процесі доказування нарівні з даною стороною.

Представників сторін та третіх осіб також необхідно віднести до суб’єктів доказування, оскільки вони відповідно до ч. 1 ст. 64 ЦПК України здійснюють від імені особи, яку вони представляють, її процесуальні права та обов’язки. Згідно з положенням ч. 2 ст. 64 ЦПК України довіритель має право обмежити повноваження представника на вчинення певної процесуальної дії, про що він зазначає у довіреності або ордері.

У справах наказного та окремого провадження, як вже зазначалось, учасниками справи є заявник, боржник та інші заінтересовані особи (ч.ч. 2, 3 ст. 42 ЦПК України). З приводу даних осіб Р.В. Тертишніков зазначає, що «…зазначені особи є також суб’єктами доказової діяльності, оскільки їм надане право надавати докази, брати участь у їх дослідженні, давати пояснення відносно розшукуваних фактів тощо» [63, с. 28].

Відповідно до ч. 4 ст. 42 ЦПК України до складуучасників справи відносятьсяоргани та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. А саме Уповноважений Верховної Ради України з прав

людини (особисто або через свого представника), органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, які мають право звернення до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах (ст. 56 ЦПК України).

І.В. Решетнікова не виділяє вище наведених суб'єктів в окрему групу та зазначає, що істинними позивачами виступають ті, в чиїх інтересах зазначені суб'єкти звернулися до суду, але процесуальними позивачами, з покладанням на них обов'язків із доказування, виступають суб'єкти, уповноважені законом звертатися до суду за захистом прав, свобод та законних інтересів інших осіб. Вони не мають матеріально-правової зацікавленості, але виконують обов'язок доказування, який повинен був бути виконаний стороною [20, с. 34]. З даною точкою зору не можна погодитися. Це пояснюється тим, що позивачем у справах є сама особа, права та інтереси якої порушуються (суб'єкт спірного права), незалежно від того, ким пред'являється позов і відкривається провадження у справі. З цього приводу справедливо зазначає Н.В. Волкова, що «…такого визначення як «процесуальний позивач» у цивільному процесуальному законодавстві взагалі не існує. Крім того, необхідно звернути увагу, що існують випадки, коли позивач внаслідок певних причин не може самостійно захищати свої права, свободи та інтереси, тому може й не бути ініціатором процесу. Внаслідок чого такі права та інтереси даної особи можуть захищати законні представники або органи, яким відповідно до норм законодавства надано право захищати права та інтереси» [64, с. 128].

Щодо інших учасників цивільного процесу, які є суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, необхідно зазначити, що такі особи не можуть бути суб'єктами доказування, оскільки вони тільки залучаються судом для сприяння правосуддю і не здійснюють ніяких дій щодо доказування.

Як слушно зазначають науковці, метою участі названих осіб у цивільному судочинстві є сприяння правильному та своєчасному розгляду і вирішенню

цивільних справ. Причому від учасників справи, інші учасники цивільного процесу відрізняються тим, що вони не мають (і не можуть мати) юридичної зацікавленості в результатах розгляду справи [65, с. 104; 13, с. 76].

На підставі вище викладеного, до кола осіб, які є суб'єктами доказування у цивільному процесі, необхідно віднести: суд, учасників справи(сторін, третіх осіб, заявників, боржника, заінтересованихосіб, осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, органів місцевого самоврядування, органів державної влади,фізичних та юридичних осіб) та їх представників.

Відсутність законодавчого визначення такого поняття, як «суб'єкт доказування» призводить до не визначеності його в науці цивільного процесуального права та неправильного визначення кола осіб, які є суб'єктами доказування. Зокрема, викликає заперечення інтерпретація поняття суб'єктів доказування, що надається російською вченою І.В. Решетніковою, а саме,що суб'єктами доказування єсуб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які в силу закону несуть обов'язки та наділені правом доказування обставин, що мають значення для вирішення справи, а також заінтересовані в результаті справи в матеріально-правовому або (і) процесуально-правовому сенсі [67, с. 34].Не погоджуючись з висловленою точкою зору,необхідно зазначити наступне. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин немає матеріально-правового інтересуу розгляді справи, оскільки останній не є суб'єктом спірних правовідносин. Щодо процесуального-правового інтересу, то слід зазначити, що процесуально-правовий інтерес в розгляді справи полягає в досягненні певного процесуального результату,ана суд,у свою чергу, покладено повноваження щодо виконання основного завдання цивільного судочинства – справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд цивільних справ. Окремо варто наголосити, що якщо суд мав би будь-яку заінтересованість у розгляді справи, то він би підлягав відводу відповіднодост. 36 ЦПК України.

Необхідно також звернути увагу на те, що в юридичній літературі України більшість науковціввзагалі не надають визначенняпоняттю «суб'єкт доказування», а, як правило, досліджують склад осіб, які є суб'єктами доказування.

На підставі проведеного дослідження необхідно виділити наступні ознаки суб'єктів доказування, а саме:

1) вони є суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин;

2) вони наділені відповідно до цивільного процесуального законодавства України певними процесуальними правами та обов'язками щодо встановлення, доведення фактів (обставин), які мають значення для справи.

Отже, суб'єкти доказування у цивільному процесі – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин (учасники справи, їх представники та суд), які наділені, відповідно до цивільного процесуального законодавства України, певними процесуальними правами та обов'язками щодо встановлення, доведення фактів (обставин), які мають значення для справи.

Іншою проблемою, яка потребує вирішення, є відсутність чіткої класифікації суб'єктів доказування.

Важливим питанням при визначенні суб'єктів доказування є правильний вибір критерію їх класифікації. Вдоктрині цивільного процесуального права висловлюються різні точки зору щодо визначення критеріюкласифікації суб'єктів доказування. На думку Т.В. Сахнової, базовим моментом класифікації суб'єктів процесуального доказування є процесуальніінтереси при вирішенні справи. В зв'язку з цим суб'єкти доказування можуть поділялись на лідируючих суб'єктів (суд), осіб, безпосередньо заінтересованих в результатах справи –суб'єктів – «споживачів» результатів процесу та їх представників, та інших суб'єктів, що залучаються в процес доказування (свідки, експерти, перекладачі) [68, с. 112]. Схожої позиції дотримується і С.Я. Фурса [36, с. 133].

Щодо вище наведеного критерію класифікації суб'єктів доказування, то необхідно зазначити, що такі суб'єкти, як інші учасники судового процесу

(свідки, експерти, перекладачі тощо)не є суб'єктами доказування, як вже зазначалось, тому такий критерій класифікації не є доцільним.

І.В. Решетнікова серед критеріїв класифікаціїсуб'єктів доказування визначає наявність матеріально правової та процесуально-правової заінтересованості в наслідках розгляду справи [20, с. 89]. З даного твердження випливає, що автор поза увагою залишає суд як суб'єкта доказування, оскільки останній, як вже зазначалось, немає заінтересованості в результаті розгляду справи.

Іншим критерієм класифікації суб'єктів доказування, як зазначаєБ. П. Ратушна,є значимість доказової діяльності суб'єктів доказування для правильного вирішення судової справи. За цим критерієм суд, сторони та інших учасників справи доцільно класифікувати на основні та факультативні суб'єкти доказування. Основними суб'єктами доказування, як зазначає авторка,є сторони, суд. До факультативних відносить інших учасників справи, які у зв'язку з відсутністю матеріально-правової заінтересованості в результатах розгляду справи відіграють у доказуванні допоміжне, другорядне значення [62, с. 283].

Таким чином, розглянувши запропоновані науковцями дефініції,суб'єктів доказування, на нашу думку, необхідно класифікувати залежно від їх функцій та поділити на дві групи :

1. Суб'єкти пізнання (суд);
2. Суб'єкти доведення (учасники справи та їх представники).

В свою чергу, таку групу суб'єктів доказування, як суб'єкти доведення, можливо класифікувати залежно від заінтересованості у результаті розгляду справи на такі:

- особи, які захищають власний інтерес у цивільному процесі (сторони, треті особи, заявник, боржник, заінтересовані особи**)**. Дані особи мають матеріально-правовий та процесуально-правовий інтерес;

- особи, які захищають інтерес інших осіб у цивільному процесі (представник, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи місцевого самоврядування, органи державної влади,фізичні та юридичні особи), і мають тільки процесуально-правову заінтересованість.

Звертаючись до суб'єктів доказування у цивільному процесі Франції, по – перше, необхідно зазначити, що собою являє цивільний процес за французьким законодавством.А саме, цивільний процес Франції у французькій літературі визначається як здійснення у встановленому судовою владою держави порядку при підпорядкуванні процесуальних прав учасників процесу керівної ролі суду, яка під своїм змістом являє собою судовий розгляд і вирішення цивільно-правових спорів, ухвалення судових рішень та їх виконання.

Виходячи з даного визначення поняття «цивільний процес», можна констатувати, щосуддя є активним учасником у французькому цивільному процесі, зокрема, у доказуванні.

До учасників французького цивільного процесу, зокрема, процесу доказування відносяться суд, сторони, їх представники та прокурор.

У цивільному судочинстві Франції кожен суб'єкт цивільних процесуальних відносин має свою функцію та роль. Суб'єктів доказування, відповідно до французького законодавства, можнаподілити на три основні категорії: 1) сторони;2) треті особи; 2) допоміжні органи правосуддя (les auxiliaires de justice) та магістрати.

Сторін, залучених до цивільного процесу, називають позивачем і відповідачем.

Le demandeur est la personne physique ou moralequi a pris l'initiative de la procédure. On l'appelle également requérant [69](пер. з фр.: Позивачем є фізична або юридична особа, яка ініціювала процедуру. Він також відомий як Заявник). Le défendeur est la personne physique ou morale contre qui le demandeur a engagé la

procédure [69](пер. з фр.: Відповідач – це фізична або юридична особа, проти якої позивач порушив провадження).

У цивільних справах слід розрізняти позивача, який є автором позову, адресованого судді, для того, щоб він міг сказати чи правильно він сформульований, та відповідача, який є особою, проти якої подається позов).

Під час судового розгляду сторони можуть, за власною ініціативою або за рішенням судді, звертатися до деяких допоміжних органів правосуддя: адвоката, який допомагає та представляє їх, посередника, який намагається примирити їх, техніка, який інформує суддю про технічне питання щодо вирішення спору[70].

Як підкреслюється у французькій спеціалізованій літературі, цивільний процес є місцем втручання декількох суддів: на стадії розслідування суддя попереднього провадження приймає тимчасове (попереднє) рішення, тоді як один чи більше суддів (магістратів) приймають остаточне рішення)[70].

Крім того, не зважаючи на те, що присутність прокурора в цивільних справах зустрічається рідко, прокурор завжди може втрутитися, щоб висловити свою думку щодо процедури, яка може зашкодитиінтересам суспільства.

Описуючи суб'єктів доказування у французькому цивільному процесі, слід підкреслити, що вчені-процесуалісти не виділяють критерії класифікації даних суб'єктів процесу. Однак, варто зупинитися на такому понятті як розподіл обов'язків по доказуванню.

Загальне правило розподілу обов'язків по доказуванню закріплено в ст. 9 ЦПК Франції: кожна сторона повинна довести в порядку, встановленому законом, факти, необхідні для задоволення її вимог.

З даного загального правила слідує принцип нейтралітету суду і принцип провідної ролі сторін в процесі, а також мається на увазі необхідність дотримання принципу законності та доброчесності (le principe de loyauté). З цього правила випливає обов'язок сторін співпрацювати один з одним при вирішенні спорів між ними.

У науковому посібнику "L'essentiel de la procédure civile" відомий французький цивіліст Наталі Фрісеро визначає лояльність як праведну і чесну поведінку, яка очікується від сторони відносно судді та його супротивника, проте вона явно не фігурує в керівних принципах судового розгляду)[71, с. 67].

Принцип лояльності закріплений цивільний процесуальним законодавстом лише в деяких спеціальних положеннях (напр. ст.763 ЦПК Франції, де зазначається, що суддя з підготовки справи к судовому розгляду забезпечує "справедливий розвиток" процесу).

Юриспруденціяоголошує неприпустимими докази, отримані незаконними способами (напади на приватне життя, крадіжки...). Тільки якщо документ, отриманий з порушенням приватного життя та кореспонденції, є суттєвим, щоб підсудний міг довести факти, та якщо порушення основних прав пропорційно антиномічним інтересам присутніх)[71, с. 67]. Йдеться про те, що порушення права на приватне життя пропорційно співвідноситься з легітимною метою захисту права.

В судовому керівництві доказами сторони повинні своєчасно та добросовісно повідомляти один одного про факти. Касаційний суд встановив загальний принцип, згідно з яким "суддя зобов'язаний поважатиі забезпечувати лояльність дебатів". Цей принцип, зокрема, дозволяє суддям санкціонувати сторону, яка надає факти, які мають вирішальне значення для вирішення спору, дозволяючи своєму супротивникові, який дізнається про даний факт під час обговорення, привестийого в дебатах[71, с. 67].

Потрібно зазначити, що суто змагальний процес характеризується пасивністю судді, зокрема, у доказуванні. Тобто суддя не приймає факти, які не указані або не були надані сторонами. Однак, як підкреслюється у навчальній літературі, для Франції це ніколи не було характерним, так як судді надається активна роль в цивільному процесі [29, с. 142]. Суддя має право призначати експертизу, викликати сторони для наданняпояснень, брати участь при огляді для безпосереднього сприйняття фактів, витребувати документ, утримуваний

однією зі сторін або навіть третьою особою, офіційно призначати будь-які заходи судового розслідування, які допускаються законом.

Крім того, існує думка, що принцип змагальності по суті є зворотною стороною принципу нейтралітету суду і пов'язаний з принципами законності, процесуальної рівноправностіта визнається за сторонами як автономія в розпорядженні доказами. Більшість норм про докази носять диспозитивний характер, тобто сторони можуть змінювати режим доказування, укладати угоди стосовно доказів [29, с. 127].

Потрібно зазначити, що дія принципу змагальності в доказовому праві Франції не зводиться до поняття судового змагання, але має конкретний і технічний зміст.

Змагальність розуміється як забезпечена законом можливість активності сторін в доказуванні, де рішення про участь в процесуальному спорі приймає сама особа, виходячи з особистого і суб'єктивного розуміння власного інтересу.

2.2. Роль суду в доказуванні у цивільному процесі України та Франції

У зв’язку з розширенням засад диспозитивності та змагальності цивільного процесу в науці та судовій практиці виникають питання щодо ролі суду в процесі доказування.

Процесуальна активність суду реалізується в його ініціативних діяхнезалежно від волевиявлення учасників справи. Підставою для прояву такої ініціативи є пряма вказівка закону, його зміст або потреба, яка виникла в ході розгляду справи, яказумовлена завданням цивільного судочинства [72, с. 221].

Процесуальна діяльність суду спрямована на керівництво ходом судового засідання, забезпечення додержання послідовності й порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками цивільного процесу їх процесуальних прав, виконання обов’язків та спрямування судового розгляду на забезпечення необхідних умов для всебічного й повного дослідження обставин справи, зберігаючи при цьому об’єктивність і неупередженість.

Звісно, нині не можна говорити про активну позицію суду в процесі здійснення доказування, адже такі дії за загальним правилом він вчиняє лише за наявності відповідних звернень осіб, які беруть участь у справі [73,с. 167-170].

А.Л. Паскар зазначає, що цивільні процесуальні відносини не можуть існувати поза судом, оскільки саме суд є єдиним державним органом, виключною компетенцією якого є здійснення правосуддя [74, с. 56].

Питання про ступінь активності суду в цивільному процесі було дискусійним в науції неоднозначно вирішувалося на практиці в різніісторичні епохи. Відповідно до Псковської Судної грамоти та Судебника 1497 і 1550 рр. вирішення спору здійснювалося на підставі змагання. Сторони були активні, а суд пасивний, подібна система проіснувала до початку XVII ст. Посилення ролі суду в цивільному процесі багато вчених пов'язують з посиленням центральної державної влади, що особливо яскраво було помітно за царювання Петра І. Період XIX ст. характеризується розквітом слідчих процедур у цивільному судочинстві [75, с. 28].

Статут цивільного судочинства 1864 р. обмежив діяльність суду у збиранні доказів. Згідно зі с. ст. 82, 367 Статуту цивільного судочинства суд не мав права самостійно збирати необхідні докази, однак практика застосування цих норм показала їх неефективність. У 1912 р. був прийнятий Закон «Про перетворення місцевого суду». У наступні рокидо Статуту цивільного судочинства також вносилися зміни, які наділяли суд додатковими повноваженнями [75, с. 28].

Є.В. Васьковський зазначав, щосуд не вправі вірити сторонам на слово. Він не може задовольнити позовну вимогу на тій підставі, що вважає позивача чесною людиною, нездатним пред'явити неправомірну вимогу, але у той же самий час не може відмовити в позові, керуючись тим, що заперечення відповідача заслуговують, з огляду на його моральні якості, повної довіри. Суд бере до уваги заявиі твердження сторін лише тією мірою, в якій встановлена їх істинність [76, с. 350-351]. Крім того, науковець вважав, що завдання судді

привирішенні кожної справи полягає, по-перше, у встановленні наявності абсолютних припущень процесу, без яких він не в праві приступити до розгляду справи по суті, і по-друге, в перевірці правомірності вимог позивача. Для перевірки правомірності позову суду потрібно встановити, по-перше, фактичні обставини справи, на яких позивач ґрунтує свою вимогу, і по-друге, юридичні норми, під які ці обставини підходять. Але іноді цього недостатньо і, крім юридичних норм, суду доводиться брати до уваги ще й інші положення загального характеру, які не є юридичними нормами, а слугують безпосередньо зв’язком між нимиі фактичними обставинами у справі [76, с. 362-363].

Процесуальні правовідносини по доказуванню охоплюють всі етапи руху справи в суді першої інстанції: пред’явленняпозову, підготовку справи до судового розгляду, судовий розгляд і ухвалення судового рішення.

В силу принципу змагальності тягар доказування підстав позовних вимог покладається на позивача, а заперечення –на відповідача, вольова діяльність яких становить основу всієї процесуальної діяльності щодо доказування [77, с. 33].

На думку О.С. Шишкіна, у цивільній процесуальній науці про змагальність сторін у судовому процесі закріплено таку концепцію: замість встановлення об’єктивної істини на суд покладено обов’язок створювати необхідні умови для всебічного та повного дослідження обставин справи, сприяти сторонам у реалізації їхніх прав [78, с. 51,122,139].

Є.Ю. Веденєєв зазначав, що незважаючи на значний обсяг повноважень суду у цивільному процесі, його активність у доказуванні по справі обмежена дією принципу змагальності. В силу цього принципу учасники справи та представники зобов'язані визначити та довести предмет, підстави та розмір своїх вимог і заперечень. Суд зобов'язаний дослідитиі дати правильну оцінку обставинам і доказам, на які посилалися учасники спору. Таким чином, виходячи з принципу змагальності, на кожному етапі процесуального доказування точно визначаються, по-перше, зобов'язані суб'єкти по

доказуванню і, по-друге, міра належної поведінки суду, учасників справиі представників, яка виражена в їх конкретних обов'язках із доказування [77, с. 36].

Цивільний процесуальний закон встановив міру можливої поведінки кожного суб'єкта доказування шляхом наділення їх процесуальними правамипо доказуванню у справі. В цілому принцип змагальності визначає функції по доказуванню кожного суб'єкта доказування, зокрема сферу застосування судом розпорядчих повноважень у доказуванні у справі.

Важливою як теоретичною, так і практичною проблемою сучасного цивільного процесу є вирішення питання про можливість наділення суду правом за своєю ініціативою збирати докази по справі.

В.В. Ярков вважає, що з урахуванням того, що принцип об'єктивної істини втратив свою актуальність, суд зобов'язаний створювати сторонам умови для вирішення спору по суті, та його висновки обмежені матеріалами судової справи. У змагальному процесі панує принцип юридичної істини. З цього випливають такі вимоги: по-перше, суд досліджує обставини в межах доказової інформації, представленої сторонами; по-друге, суд не збирає за своєюініціативою докази, і, по-третє, при відмові сторони від надання на вимогу суду письмових або речових доказів суд має право вирішити спір на підставі наявних у справі доказів [79, с. 56].

Іншу позицію займає М.К. Треушніков, який вважає, що в сучасних умовах у суду загальної юрисдикції зберігається в обмежених межах функція зі збирання доказів [80, с. 40]. Цю точку зору поділяють також багато вчених. Наприклад, О.Т. Боннер дотримується думки, що суд у співпраці з учасниками справи та представниками повинен вживати всіх залежних від нього і передбачених законом заходів з метою всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи, які мають юридичне значення. З цією метою суд роз'яснює особам їх процесуальні права і обов'язки, і, зокрема обов'язок

подання доказів і право брати участь в їх дослідженні, а також найактивнішим чином збирає і досліджує докази за власною ініціативою [81, с. 69].

К.В. Гусаров зазначав, що: «…суд безпосередньо досліджує та оцінює зібрані у справі докази, встановлює обставини, що мають істотне значення для правильного вирішення справи, застосовує норми матеріального права і розв'язує справу, підтверджуючи наявність чи відсутність прав та обов'язків сторін» [82, с. 136].

Відповідно до п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства,що регулюють провадження у справі до судового розгляду» від 12.06.2009 р. №5, готуючи справу до розгляду, судповиненвизначити: «…обставини,які мають значення для справи, та факти, що підлягають встановленню і покладені в основувимог і заперечень;характер спірних правовідносин і зміст правової вимоги; матеріальний закон, який регулює спірні правовідносини;вирішити питанняпросклад осіб,які братимуть участь у справі;з'ясувати,які є докази на підтвердження зазначених фактів; визначити коло доказів відповідно дохарактеруспірних правовідносин і роз'яснити,якій із сторін слід довести певні обставини;вжити заходів для забезпечення явки в судове засідання, а також сприяти врегулюванню спору до судового розгляду» [83].

Для уточнення обставин, що мають значення для правильного вирішення справиі визначення доказів, які кожна сторона повинна пред’явити на обґрунтування своїх вимог або заперечень, суддя за необхідності пропонує сторонам подати додаткові докази; за клопотанням учасників справи суд вирішує питання про виклик свідків у судове засідання, про призначення експертизи тощо.

При розгляді справи суд остаточно визначає предмет доказування у справі, тобто ті факти (обставини), які мають значення для справи. За клопотанням осіб, які беруть участь у справі, суд вживає заходів щодо витребування доказів. Суд безпосередньо досліджує докази у справі, заслуховує

свідків, висновки експертів, знайомиться з письмовими доказами, проводить огляд речових доказів. Суд оцінює докази за внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на неупередженому, всебічному та повному розгляді наявних у справі доказів в їх сукупності. У мотивувальній частині рішення суд зобов'язаний вказати встановлені докази по справі, обставини, на яких ґрунтуються висновки суду, і факти, через які суд відкидає ті чиінші докази [77, с. 35].

У п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 року №9 зазначено, що якщо у разі, коли сторони та інші особи, які беруть участь у справі, не в змозі зібрати докази, без яких вірно вирішити справу неможливо, суд за їх клопотанням вживає заходів щодо витребування таких доказів [84].

Частиною першою ст. 84 ЦПК України встановлюється, що суд за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, зобов’язаний витребувати докази у випадках, коли щодо отримання доказів у даних осібє складнощі.

У п. 4 ст. 81 ЦПК України йдеться про те, що у разі посилання учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події, суд може зобов’язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою. Частиною сьомою ст. 81 ЦПК України передбачається, щосуд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їх процесуальних прав або виконанні обов’язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених ЦПК України. Отже, відповідно до зазначених положень цивільного процесуального законодавства, необхідно звернути увагу на те, що законодавець поступово розширює повноваження суду щодо доказування у

цивільному процесі та надає право суду з власної ініціативи витребувати докази, якщо встановить, що учасники справи не виконують обов'язки щодо доказів.

Докази, яких вимагає суд, направляються до нього безпосередньо. Суд може також уповноважити зацікавлену особу, яка бере участь у справі, одержати доказ для представлення його суду.

За клопотанням сторони суд повинен проінформувати в судовому засіданні про виконання його вимог щодо витребування доказів.

Окрім процесуальних дій суду щодо сприяння у доказуванні сторонам, учасникам справи, представникам, законодавець передбачаєще й комплекс повноважень, пов'язаних з обов'язком встановлення судом фактів та обставин, ухвалення законних та обґрунтованих рішень. Такими обов'язками, зокрема, є: з'ясування обставини справи (ст. 228 ЦПК України); дослідження доказів (ст.ст. 229, 235, 236, 237, 238, 239 та ін. ЦПК України); оцінка доказів, результати якої повинні бутивідображенів судовому рішенні (ст. 89 ЦПК України) [85, с. 307].

Дослідженням доказів є процесуальна діяльність суду, учасників справи та представників щодо безпосереднього сприйняття і вивчення у судовому засіданні фактичних даних, якими сторони обґрунтовують свої вимоги чи заперечення. Зокрема, відповідно до ст. 228ЦПК України суд, заслухавши вступне слово учасників справи, з'ясовує обставини, на які учасники справи посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються. При цьому порядок дослідження доказів визначається судом залежно від змісту спірних правовідносин і в разі потреби може бути змінений.

Оцінка доказів – це розумова діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, що ґрунтується на законах логіки та правових нормах і спрямована на формування у суб'єктів доказування власної думки щодо

обставин, якими сторони обґрунтовують свої вимоги чи заперечення, а також ухвалення судом законного й обґрунтованого рішення.

Оцінка доказів в цивільному процесі ґрунтується на внутрішньому переконанні судді, що розглядав справу. Але потрібно підкреслити, що питання внутрішнього переконання судді час від часу викликають вельми суперечливі думкивчених. Так, наприклад, на думку одних учених, оцінка доказів зводиться до акту роздуму, суто логічної операції і тому виходить за межі процесуальних дій по доведенню, тобто оцінка доказів не може бути об'єктом правового регулювання, так як розумовий процес здійснюється за законами мислення, а не права [86, с. 37].

Такий вчений, як В.К. Пучинський підкреслює, що за своєю природою оцінка доказів є психологічною розумовою роботою [87, с. 32].

У свою чергу, М.К. Треушніков дотримується іншої думки та вважає, що оцінка доказів як логічний акт проявляється в процесуальних діях і піддається в певних межах правового регулювання впливу норм права [80, с. 143].

Проаналізувавши вище наведені точки зорувчених,слід дійти висновку, що такі позиції науковців мають право на існування, але все ж таки оцінкою доказів є поєднання розумової роботи та процесуальних дій, що піддаються певному правовому регулюванню.

Основні складові частини процесу оцінки доказів – це всебічність, повнота і об'єктивність. Закон, надаючи суду владні повноваження, в той же час встановлює міру дозволеної поведінки для суду. Отже, з цього випливає конституційний обов'язок судді справедливо і своєчасно розглядати спори про право.

Відповідно до чинного законодавства всебічність оцінки доказів передбачає оцінку належності, допустимості, достовірності доказів. У цьому виражається правова сторона оцінки доказів. І.В. Овсянніков вважає, що доказ, оцінений як недопустимий або неналежний, має бути відкинутий судом при прийнятті кінцевого рішення по справі [88, с. 109].

У ст. 89 ЦПК України встановлено чітко визначені правила оцінки доказів судом, а саме:

1) суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів;

2) жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення;

3) суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності;

4) суд надає оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі.

Результати оцінки доказів суд відображає у рішенні, в якому наводяться мотиви їх прийняття чи відмови у прийнятті.

Стосовно оцінки такого важливого доказу, як висновок експерта, потрібно зазначити, що віняк доказ у суді має певну специфіку, що проявляється задовго до початку його оцінки суддею першої інстанції.

Оцінюючи висновки експерта, суд при формуванні внутрішнього переконання, безсумнівно, спирається не тільки на інформацію, отриману з експертного висновку, але і на надійність самого експерта як джерела доказів, його професійні спеціальні знання, організацію, працівником якої є експерт,таінші фактори. Для оцінки експертного висновку судом також важливою є поведінка експерта і обґрунтування його позиції щодо поставлених судом перед ним питань. Ці фактори можуть з'явитися при безпосередньому ознайомленні суду з висновками експерта, даними ним у висновку або під час допиту експерта з боку суду та сторін. Таким чином, на результат оцінки висновку експерта впливає, насамперед, особистий фактор. Саме висновок експерта, незважаючи на особливості його процесуальної форми, є особистим доказом. Письмові ж докази становлять інтерес в першу чергу з позиції їх формиі змісту, а також інших спеціальних критеріїв змісту, наприклад, як дійсність документа і повноваження органу, що видав документ [89, с. 18].

Необхідно також звернути увагу на те, що справи у цивільному судочинстві розглядаються не тільки в позовному провадженні, а й відповідно до ч. 2 ст. 19 ЦПК Українив окремому та наказномупровадженнях.

Отже, у справах окремого провадження, відповідно до ч. 2 ст. 294 ЦПК України, суд з метою з'ясування обставин справи може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Так, наприклад, у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою суддо початкурозгляду даної категорії справ робить запити до відповідних організацій за останнім місцем проживання відсутнього і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме (ч. 1 ст. 307 ЦПК України).

Підсумовуючи вище наведене, необхідно зазначити, що процесуальна діяльність суду щодо доказування спрямована насприяння сторонам, учасникам справи, їх представникам, шляхом витребування доказів за їх клопотанням, якщо в них є складнощі. У справах окремого провадження суд за власноюініціативою має витребувати необхідні докази по справі.

Також суд визначає предмет доказування, вживає заходів щодо забезпечення доказів, виконує судові доручення, тобто сприяє у збиранні доказів у справі, здійснює дослідження та оцінку доказів.

У французькому судочинствііснують два поняття посадової особи, яка здійснює правосуддя: суддя і магістрат. Під магістратом розуміється посадова особа, наділена судовими, адміністративними чи політичними повноваженнями. Термін «магістратура» також неоднозначний: під ним розуміється судове відомство, і корпус магістратів, і навіть термін повноважень судді. Правовий статус магістратів судового і прокурорського відомства визначено відповідним Законом «Про Вищу Раду магістратури» від 22 грудня 1958 р. [90].

У Франції суд є активним учасником цивільного процесу [91]. Чинний французький ЦПК, порівняно з раніше чинним Кодексом, надав судді в

цивільному процесібільш широкі повноваження і значно посилив його роль [92, с. 18-20].

У Франції суддею іменують особу, яка наділена певними повноваженнями щодо здійснення правосуддя, тобто вона маєправо судитиі виносити загальнообов'язкові судові акти. У свою чергу, терміном «магістрат» називають тих посадових осіб, які також наділені певною владою, але з тією різницею, що така влада не обов'язково полягає тільки лише в повноваженнях розглядати спори в судовому порядку [93, с. 267].

Міністерство юстиції Французької республіки на своєму офіційному сайті [94] вказує, що в число суб'єктів, що мають безпосереднє відношення до судової системи, входять:

1) представники суддівського корпусу (les magistrats du siège):

судді судів великої і малої інстанції (les juges d'instance);

судді з сімейних справ (les juges aux affaires familiales);

судді у справах неповнолітніх (les juges des enfants);

судді з виконання покарань (les juges de l'application des peines);

виконавчі судді (les juges d'exécution);

судді з підготовки цивільних справ до судового розгляду (les juge de la mise en état);

судді з питань затримання (les juge des libertés et de la détention);

слідчі судді (les juged'instruction);

судді місцевих судів (les juge de proximité);

2) представники прокурорського корпусу (les magistrats du parquet):

генеральні прокурори (les procureurs généralс),

генеральні адвокати (les avocats généralс);

прокурори Республіки (les procureurs de la République).

Основним нормативно-правовим актом, який встановлює правове становище суддів, є Конституція Французької Республіки, яка містить низку основоположних принципів у даній сфері, зокрема ст. 64 іст. 65 [95].

Як вже зазначалось вище, повноваження суду за французьким цивільним процесуальним законодавством у доказуванні є надзвичайно розширеними для змагального цивільного процесу. Суд може за клопотанням сторони витребувати документ, утримуваний іншою стороною або третьою особою (ст. 11,138-142 ЦПК Франції), має право за власноюініціативою призначити експертизу (ст. 263-272ЦПК Франції), викликати сторони для надання пояснень (ст. 184 ЦПК Франції); вимагати надання письмових показань свідків (ст. 200 ЦПК Франції); брати участь при огляді для безпосереднього сприйняття фактів (ст. 295 ЦПК Франції); суддя вправі доручити призначеній ним особі встановити фактичні обставини (ст. 249 ЦПК Франції) тощо.

Потрібно також звернути увагу на субтитул 2 у главіVII ЦПК Франції, яка має назву «Заходи з перевірки доказів» (ст. 143-178-2), де детально закріплюються всі процесуальні права і повноваження суду при здійсненні перевірки доказів.

Практично необмежені повноваження в збиранні доказів надає суду ст. 10 ЦПК Франції, згідно з якою суддя має право на власний розсуд ініціювати будь-які законні дії, спрямовані на перевірку доказів ("Le juge a le pouvoir d'ordonner d'office toutes measures d'instruction, legalement admissibles") [96].

Le Code de Procédure Civil illustre aujourd'hui l'importance du Juge en matière de preuve. Toute fois en matière de preuve, les pouvoirs du Juge ne sont pas illimités [96]. (пер. з фр:Цивільний процесуальний Кодекс сьогодніілюструє важливість судді у доказуванні. Однак з точки зору доказування, повноваження судді не безмежні).

Об'єкт спору визначається відповідними вимогами сторін, суддя не може засновувати своє рішення на фактах, які не згадуються в дебатах. Тому він не може призначити попередні заходипо розслідуванню фактів, які жодна зі сторін не використовувала[97].

Касаційний суд Франції в своєму тлумаченніст. 10 ЦПК Франції від 3 червня 1998 р. надав судам повну свободу в збиранні доказів: судді першої

інстанції не зобов'язані пояснювати причини, за якими вони витребували докази("Les juges du fond ne sont pas tenus de s'expliquer sur les elements de prevue qu'ils decident d'ecarter") [98, с. 16].

У ст. 3 ЦПК Франції закріплено принцип суддівського керівництва: суддя здійснює нагляд (спостерігає) за ходом судового розгляду, він має право надавати відстрочку інадавати розпорядження про вжиття необхідних заходів. Це проявляється в тому, що суддя може перенести розгляд справи по суті, відкласти розгляд по цивільній справі, що не впливає на терміни його розгляду.

Принцип безпосередності судового розгляду має деяку своєрідність. За загальним правилом він полягає в тому, що суддя не може ґрунтувати своє рішення на фактах, які не були предметом розгляду. Однак ст. 7 ЦПК Франції закріплює право суддібрати до уваги навіть ті факти, на які сторони не хотіли спеціально посилатися на підтримку своїх вимог. Аналогічна норма міститься в ст. 26 ЦПК Франції стосовно окремого провадження, яка закріплює право судді ґрунтувати своє рішення на всіх фактах, що відносяться до справи, а також на тих, які не були надані сторонами.

Вищезгаданий окремий субтитул II глави VII ЦПК Франції під назвою "Заходи з перевірки доказів" містить важливі положення стосовно перевірки доказів. Факти, від яких залежить результат спору, можуть бути перевірені за клопотанням сторін або за ініціативою суду будь-яким законним способом.

Перевірка доказів здійснюється під контролем судді, який розпорядився про її проведення, якщо тільки вона не проводиться ним самим. Коли розпорядження про перевірку робиться колегіальним складом суду, контроль здійснюється суддею, якому була доручена підготовка справи до судового розгляду. В іншому випадку, контроль здійснюється головуючим колегіального складу суду, якщо він не був покладений на одного з членів цього складу.

З метою суддівської перевірки доказів суддя має право, по будь-якій справі, в присутності або після виклику сторін ознайомитися з оспорюваними фактами особисто. Він здійснює огляд, підрахунки, оцінку, відтворення

обставин, які він вважає необхідними, виїжджаючи. якщо буде потрібно, на місце подій.

Стосовно допиту, відповідно до ст. 222 ЦПК Франції, обов’язок визначення фактів, які підлягають доказуванню, також лежить на судді, який постановляє відповідний судовий акт про проведення допиту.

У Франції суд також може зобов'язати сторони чи третіх осіб представляти конкретні документи, і, якщо вони не виконують цей припис суду у встановлений строк, до них можуть застосовуватися заходи відповідальності (астрент)(ст. ст. 134-141 ЦПК Франції). Астрент (пер. фр. L'astreinte) – це прогресивно зростаюча пеня, що стягується суддею, який розглядає справу по суті або в порядку термінової змагальної процедури, з метою примусу боржника до виконання зобов'язання або покладання на нього обов'язку.

Слід підкреслити, що порівняно з українським судом, французький суд є значно активніший. Його повноваження у витребуванні доказів практично необмежені, в той час як в нашій країні суд може витребувати докази тільки за клопотанням сторони (крім справ окремого провадження) або у виключних випадках, передбачених цивільним процесуальним законодавством.

З урахуванням проведеного порівняльно-правового аналізу французького та українського цивільного процесуального законодавства, вважаємо за необхідне запропонуватиукраїнському законодавцюзапозичитиокремі положення зі ст. 7 ЦПК Франції дост. 77 ЦПК України. А саме доповнитич. 4 ст. 77 ЦПК України та викласти її у такій редакції:

«4. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування. Суддя має право взяти до уваги навіть ті факти, які були встановлені у процесі судового розгляду, на які сторони спеціально не посилались в обґрунтування своїх вимог або заперечень».

Це дозволить суду дещо розширити повноваження щодо встановлення фактів, які мають значення у справі, та бути більш об’єктивним при обґрунтуванні свого рішення.

На нашу думку, такожіснує можливість позитивного впливу на продуктивність та своєчасність судового розгляду внаслідок запозичення інших норм ЦПК Франції, а саме ст. 11 та ст. 134, де мова йде про загрозу застосування заходів процесуального примусу. Пропонуємо доповнитич. 8 ст. 84 ЦПК України пунктом про судовий штраф та викласти її у наступній редакції: « ч.8 У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, а також за неподання таких доказів з причин, визнаних судом неповажними, суд застосовує до відповідної особизаходи процесуального примусу у вигляді штрафу. Суддя встановлює, за необхідністю, під загрозою штрафу, – строк, та, коли це доречно, порядок подання доказів».

На нашу думку, ст. 10 ЦПК Франції, в якій зазначається, що суддя має право за своєю ініціативоювжити будь-яких допустимих законом заходівіз перевірки доказів, також заслуговує на увагу. Окремий субтитул 2 глави VII ЦПК Франції є цікавим з точки зору активної діяльності суду у доказуванні (ст. ст. 143-174). Видається необхідним для врегулювання діяльності суду у доказуванні доповнити главу 5 ЦПК України окремою статтею під назвою «Заходи з перевірки доказів» наступного змісту:

«1. Фактичні дані, від яких залежить вирішення спору, можуть бути перевірені за клопотанням сторін, представників та інших учасників справи або за ініціативою суду будь-яким допустимим законом способом.

2. Суддя має право за своєю ініціативою вирішувати питання про вжиття будь-яких допустимих законом заходів з перевірки доказів.

3. Заходи з перевірки доказів можуть вживатися на будь-якій стадії провадження у справі до тих пір, поки суддя не буде мати у своєму розпорядженні докази, достатні для ухвалення законного та обґрунтованого рішення у справі.

4. Заходи з перевірки доказів вживаються лише у разі, якщо сторона, яка на них посилається, не має в своєму розпорядженні матеріалів, достатніх для їх доказування.

Ні в якому разі заходи з перевірки доказів не можуть бути вжиті у разі невиконання стороною свого обов'язкуподання доказів.

5. Вибір заходів суддя повинен обмежувати тими, які є достатніми для вирішення спору, прагнучи обрати з них найбільш простіта найменш дорогі.

Перевірка доказів здійснюється під контролем судді, який розпорядився про її проведення, якщо тільки вона не проводиться ним самим.

Для здійснення заходів з перевірки доказів або контролю за її проведенням суддя вправі виїжджати на місце знаходження цих доказів».

У сучасних умовах глобалізації активність судів у цивільному процесі повсюдно збільшується. Причини подібних змін є досить різноманітними. Так, у Франції їх пов'язують з трансформацією цілей цивільного судочинства. Якщо раніше основним завданням суду було забезпечення змагальності сторін, то тепер воно полягає в досягненні об'єктивної істини. Виходячи з чого, можна стверджувати, що фактично чинне цивільне процесуальне законодавство України, порівняно з французьким, у даному питанні рухається у різних напрямках, адже українське судочинство здійснюється на засадах змагальності.

Основним фактором, що зумовив необхідність зміни та розширення повноважень суду у вітчизняному цивільному процесі став вплив зарубіжного європейського досвіду та Франції, зокрема, і загальносвітових тенденцій розвитку цивільного процесуального права в умовах євроінтеграції.

2.3. Особи, які захищають власний інтерес, як суб’єкти доказування у цивільному процесі України та Франції

Сторони у цивільному судочинстві є одними з головних суб’єктів доказової діяльності, оскільки саме вони, перш за все, заінтересовані у розгляді та вирішенні цивільної справи. Тому цивільне процесуальне законодавствонаділяє їх найширшими повноваженнями у сфері доказової діяльності [63, с. 27].

Є.О. Нефедьєв ще в 1909 р. піднімав питання щодо розподілу обов'язків доказування між сторонами. Він підкреслював, що правила щодо розподілу обов'язків доказування між сторонами вказані в ст. 366 Статуту цивільного судочинства: позивач повинен довести свій позов. Відповідач, що заперечує проти вимог позивача, зобов'язаний зі свого боку довести свої заперечення[76, с. 371]. Отже, обов'язок доведення лежить перш за все на позивачеві. Це повинно випливати вже з тієї ролі, яка належить йому в процесі. Така позиція є актуальною і в сучасному цивільному процесі.

Такий вчений, як К.І. Малишев, вважав, що насамперед позивач зобов'язаний довести свій позов, надати підстави своєму нападу на відповідача. Це правило не слід розуміти в тому сенсі, ніби позивачеві дозволяється подавати докази тільки в момент пред'явлення позову і до пояснень відповідача, а потім вже ніякі докази від нього не приймаються. Навпаки, кожна сторона має право подавати докази протягом всього процесу до остаточного вирішення справи. Правило це означає що у разі, тільки якщопозов не доведений, то суд не може звинуватити відповідача за те, що він не надав зі свого боку доказів проти позову. Тому, якщо позивач не надавдоказів на користь зміниіснуючого стану відносин, відповідач не зобов'язаний нічого доводити зі свого боку [99, с. 374].

Є.В. Васьковський визначав «тягар доказування» як технічний термін, нерівнозначний з терміном «обов'язок доказування». На думку Є.В. Васьковського, такого обов'язку не існує, бо взагалі у сторін немає процесуальних обов'язків: сторони вільні не робити ніяких процесуальних дій. Але так як сторона, яка бажає виграти справу, повинна довести ті обставини, на яких вона грунтує свої вимоги або заперечення, то і кажуть, що на ній лежить "тягар доведення" цих обставин. Таким чином, під «тягарем доведення» розуміється необхідність для даної сторони встановити обставини, нез'ясованість яких може спричинити за собою невигідні для неї наслідки [76, с. 377].

У своїй прецедентній практиці Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував на важливості справедливого судового розгляду, здійсненного в межах змагального судового процесу.

У 1996 році українському цивільному судочинстві на зміну слідчому процесу прийшов змагальний процес. Стаття 30 ЦПК була викладена в новій редакції, за якою процес доказування набув змагального характеру, коли кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, а у разі, якщо існують труднощі, суд за їх клопотаннями сприяє у витребуваннітаких доказів [100, с. 102].

Змагальність як модель процесу – це такий ідеальний тип, у якому спір рівних сторін вирішується незалежним від них судом. Слідчий процес – це ідеальний тип процесу, в якому (на відміну від змагального процесу) функції збирання доказів, їх дослідження, загалом динаміка розгляду справиі ухвалення рішення поєднуються в діяльність одного державного органу – суду [101, с. 232].

Науковці зазначають, що «судові процедури тяжіють до певної універсальності», а відмінності між підходами до справедливого процесу у змагальній та слідчій моделях більше не можна вважати дуже глобальними [102, с. 3-9].

Відповідно до принципу змагальності доказування визначається як справа самих сторін: на них покладається обов'язок надати суду докази, що підтверджують їх вимогиі заперечення; роль суду полягає в наданні сторонам сприяння у витребуванні доказів.

Цей принцип передбачає реальне покладення обов'язку з доказування обставин, що мають значення для справи. А у випадку невиконання цього обов'язку чи у випадку не активності у процесі, сторона може зазнати негативні наслідки у вигляді несприятливого для неї рішення [57, с. 111].

Умовою реалізації принципу змагальності виступає процесуальна рівність сторін, оскільки змагатися у відстоюванні своїх прав та інтересів сторони можуть лише в однакових правових умовах. І навпаки, принцип процесуальної рівноправності сторін забезпечується змагальною формою судочинства, яка надає їм можливість в рівній мірі «змагатись» перед судом[103, с. 22].

Найчастіше принцип змагальності розкривається через допустимість будь-яких процесуальних прийомів, що призводять до необхідного результату, або будь-якої процесуальної поведінки, однак даний принцип має, у першу чергу, забезпечувати реалізацію законних і обґрунтованих інтересів усіх осіб, які беруть участь у справі [104, с. 17].

Загальним принципом для цивільної процесуальної галузі є те, що правосуддя здійснюється на засадах рівності всіх перед законом і судом.

Рівність всіх учасників перед законом і судом закріпленау ст. 129 Конституції України. Відповідно до ст. 24 Конституції України не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Згідно зіст. 2 ЦПК України цей принцип дещо звужено до принципу рівності учасників процесу перед законом і судом. Але таке «звуження» є логічним оскільки саме учасники справи є юридично заінтересованими особами [103,с. 19].

Оскільки сторони є безпосередніми суб’єктами спірних правовідносин, що розглядаються судом, їх пояснення в процесі доказування можуть містити найбільш повніі точні відомості про обставини справи. Пояснення сторін С.Я. Фурса характеризувалаяк засіб доказування, який полягає у наданні суду відомостей про факти, на підставі яких суд встановлює наявність обставин, що обґрунтовують їх вимоги чи заперечення, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи [105, с. 342]. М. К. Треушніков в поясненні сторін виділяв: 1) повідомлення, свідчення про факти; 2) волевиявлення; 3) судження про юридичну кваліфікацію правовідносин; 4)

мотиви та аргументи, за допомогою яких кожна із сторін висвітлює фактичні дані у вигідному для себе аспекті; 5) емоції та настрої. Він підкреслював, щодоказами є лише ті пояснення сторін, які містять свідчення про фактичні обставини справи [106, с. 291].

Потрібно звернути увагу на те, що у сучасному французькому законодавствііснує принцип концентрації процесуального матеріалу. Даний принцип полягає в тому, що сторони зобов'язані подавати одразу весь матеріал, який є в їх розпорядженні, а не окремими частинами. Це робиться для того, щоб не створити для другої сторони будь-яких штучних процесуальних труднощів або несподіванок в судовому засіданні при розгляді справи по суті. Через цей принцип не допускається, щоб сторони навмисно утримувалися від подання будь-яких доказів, які вони мають в суді першої інстанції [107, с. 173].

Не можливо не відмітити той факт, що у чинному ЦПК України законодавець запроваджує даний принцип в повному обсязі, що є безумовним позитивним кроком на шляху до вдосконалення цивільного процесуального законодавства України.А саме,у п. 2. ст. 83 ЦПК України зазначається, що позивач, особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, повинні подати докази разом з поданням позовної заяви.

Н.В. Грабар підкреслює можливість отримання доказової інформації від сторін та їх представників шляхом їх допиту як свідків відповідно до ст. ст. 230-232 ЦПК України [108, с. 181].

Відповідно до частини другої ст. 76 чинного ЦПК України до засобів доказування відносяться: 1) письмові, речові та електронні докази; 2) висновки експертів; 3) показання свідків.

Частиною другою ст. 78 ЦПКУкраїни передбачається, що допустимими доказами є обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

Згідно з ч. 1 ст. 92 ЦПК України сторони, треті особи та їх представники за їх згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено ЦПК України, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи. Однак необхідно звернути увагу, що сторона в одному процесі не може одночасно займати два процесуальних становища сторони та свідка, вона залишається в статусі сторони, однак може допитуватись за процесуальним порядком допиту свідка.

Проаналізувавши вище наведені норми ЦПК України, необхідно зазначити, що пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків за чинним цивільним процесуальним законодавством України, не будедоказом у справі, оскільки доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимогиі заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, крім того, ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовимиі електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків (ст. 76 ЦПК України). Також, як вже зазначалось вище, відповіднодо ч. 2 ст. 78ЦПК обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть бути підтверджені іншими засобами доказування. Таким чином, суд не матиме змогу оцінювати даний доказ та прийняти його до уваги при ухваленні рішення, оскільки пояснення сторін, третіх осіб та їх представників не відносятьсядозасобів доказування, тому є не допустимими доказами. На нашу думку, поясненнясторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків, необхідно віднести до засобу доказування, доповнитич. 2 ст. 76ЦПК тавикласти її у наступній редакції:

«2. Ці дані встановлюються такими засобами:

1) письмовими, речовимиі електронними доказами;

2) висновками експертів;

3) поясненнясторін, третіх осіб та їх представників, допитаних як свідків;

3) показаннями свідків».

Суд повинен самостійно визначати, в якій послідовності можуть бути допитані сторони, треті особи чи їх представники. Але різноманіття процедур отримання доказової інформації, по суті, з одного і того самого джерела, здійснює навантаження на судовий процес та потребує додаткових затрат часу.

І.Є. Енгельман зазначав, що рішення повинно бути ухваленеза наданимиі доведеними обставинами, а не за переконаннями совісті [109, с. 125]. Таким чином, для отримання позитивного для себе судового рішення у справі сторона повинна надати такі докази, які будуть підтверджувати її позицію та спростовувати докази, надані протилежною стороною.

Тобто, тягар доказування стороною вважається виконаним, якщо суд може констатувати, що стверджуване стороною на підтримання своєї позиції є більше можливим, аніж заперечення проти цього. Таким чином, для практичної реалізації конституційної засади змагальності сторін законом повинні бути гарантовані однакові можливості сторонам в усьому, що стосується їх прав, оскільки дійсна змагальність буде можлива тільки при дійсному дотриманні рівних можливостей сторін у збиранні, наданні та дослідженні доказів [110, с. 87].

Зокрема, в цивільному процесуальному праві рівність всіх перед законом і судом забезпечується тим, що кожна справа розглядається в одному і тому ж порядку, на підставі однакових процесуальних правил, з наданням однакового обсягу гарантій для осіб, які беруть участь у справі. Причому зазначений принцип рівноправності стосується всіх сфер життя. Він означає однаковий підхід при вирішенні питання про права і свободи, про обов'язкиі відповідальність усіх осіб, які відносяться до тих чиінших категорій, зазначених у законі (наприклад, до сторін в цивільному процесуальному праві) [111, с. 104].

Основною ідеєю цього принципу є покладання тягаря доказування на сторін, інших учасників справи та представників. Відповідно до цього

принципу останні повинні відстоювати свою правоту шляхом подання доказів, брати участь в їх дослідженні, а також висловлювати свої міркування з будь-яких питань, поставлених у судовому засіданні.

Таким чином, матеріали, необхідні для законного і справедливого вирішення справи, формуються сторонами, іншими учасниками справи та представниками; повноваження суду полягають у дослідженніі оцінці доказів, у подальшому застосуванні норм і ухваленні рішення. Проявом змагальності слід вважати будь-які дії сторін, що відповідають їх матеріально-правовим та (або) процесуальним інтересам. А.А. Грєвнов відзначав, що разом з тим процесуальне змагання не повинно бути хаотичною боротьбою сторін, так як перш за все це упорядкований процес [111, с. 105].

Принцип змагальності надає всім особам, які беруть участь у справі, рівні можливості в процесі доказування. Цей основоположний принцип також закріплений у Конституції України (ст. 129), а саме: змагальність сторін та свобода в наданні ними судові своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. Однак наскільки цей принцип відповідає реаліям сьогодення, відповісти важко. Т.В. Цюра вважає, що процес доказування як у теорії, так і на практиці має істотні процедурні недосконалості. Вітчизняне законодавство не враховує всіх аспектів сучасного цивільного судочинства [100, с. 102].

Як слушно зазначив С.В. Лунін, змагальність є різновидом активності зацікавленої особи. Учасники справи вправі вільно розпоряджатися своїми матеріальнимиі процесуальними правами та активно впливати на процес з метою захисту прав і охоронюваних законом інтересів. Водночас розпорядження зазначеними правами відбувається під контролем суду [110, с. 86].

Сутність принципу змагальності полягає в тому, що сторони відстоюють свою правову позицію в суді за допомогою різних процесуальних засобів. Сторони змагаються один з одним, переконуючи суд за допомогою доказів у істинності своєї позиції. Зі змагальністю прямо пов'язаний інший принцип –

формальної (юридичної) істини, суд ухвалює рішення у справі на підставі наданих сторонами доказів; суд не зобов'язаний встановлювати дійсну об’єктивну істину по справі.

Сторони, щоб виграти справу, найчастіше приховують певні обставини від суду, відверто брешуть, заперечують інколи навіть найочевидніші факти. Це реалії сьогоднішньої юридичної практики. Зазначені обставини не можуть не посилювати ворожість, озлобленість сторін і, безперечно, позначаються негативно на можливості їх примирення.

Досить детальне визначення процесуальних гарантій принципу рівноправності сторін у цивільному процесі надав О.Ф. Воронов [112, с. 174]. Він зазначив, що гарантіями принципів цивільного процесу є, по-перше, негативні наслідки для учасників процесуальних правовідносин, у випадку порушення принципу, зокрема для учасників справи, – це ухвалення рішення на користь іншої сторони, скасування рішення, процесуальні штрафи або інші процесуальні санкції, а у випадках наявності у діянні чи бездіяльності особи складу злочину чи адміністративного проступку, – притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності; а для суду – скасування ухваленого рішення, дисциплінарна відповідальність. А по-друге, позитивні наслідки для зазначених вище осіб у разі дотримання принципів [113, с. 80].

Н.Ю. Голубєва підкреслює, що принцип рівноправності означає, що дія законів однаковою мірою обов'язкова для всіх осіб,і водночас всі особи мають рівні процесуальні можливості для здійснення і захисту своїх прав, інтересів та свобод. До складу принципу рівноправності входять принципи: 1) рівності усіх учасників процесу перед законом і судом; 2) змагальність сторін [57, с. 108].

За твердженням М.К. Треушнікова, рівність процесуальних прав та обов’язків забезпечується рівними процесуальними гарантіями їх реалізації(наприклад, інститутом судового представництва). Окрім того, зупинення провадження у справі при наявності для цього підстав, на його думку, також виступає в якості процесуальної гарантії реалізації цивільних

процесуальних прав. Та найбільше значення при здійсненні правосуддя має право сторін користуватися рідною мовою та послугами перекладача при розгляді цивільних справ у суді як гарантії принципу рівноправності сторін [114, с. 133-135].

Специфіка судової діяльності, її підвищена чутливість до вимог рівноправності у всіх формах їїпрояву об'єктивно зумовлюють необхідність існування, умовно кажучи, спеціальноїнорми. В якості такої виступає конституційна вимога рівності перед судом. Відповідна конституційна формула про рівність всіх перед судом носить загальний і всеосяжний характер. Вона поширюється не тільки на всіх громадян як фізичних осіб, а й на всіх інших учасників процесуально-правових відносин з судом, так само як і на всі видита рівні судових органів.

При цьому А.Н. Бондар не ототожнює принцип рівноправності учасників процесу перед законом і судом та принцип рівності громадян перед законом і судом, хоча вони тісно взаємопов'язані– обидва вони мають величезний вплив на правове становище людиниі громадянина. Відмінність принципів рівноправностігромадяні рівноправності сторін цивільного процесу полягає в тому, що, по-перше, суб'єктний склад, на який поширює свою дію принцип рівноправності громадян, завжди конкретний, оскільки він регулює поведінку певного суб'єкта права - громадянина, а також об'єднань громадян, а суб'єктний склад, на який поширює свою дію рівноправність як процесуальний принцип, менш конкретний, так як регулює поведінку специфічних суб'єктів – сторони позивача і відповідача; сторона цивільного процесу як суб'єкт правовідносин може мати різноманітну кількість учасників (громадян або юридичних осіб). По-друге, рівноправність громадян означає незалежність особистості від яких би то не було відмінностей(статевих, соціальних, національних і т.д.), а також рівні можливості при отриманні широкого спектру невизначених благ, а рівноправність сторін означає рівні цивільно-процесуальні можливості тільки у відстоюванні та доведенні своєї позиції по цивільній справі в суді [115, с. 2-3].

Крім того, покладання на сторону обов'язків доказуваннядопустимості дослідження судом нових доказів тягне за собою необхідність забезпечення учасникам процесу можливості висловити свою позицію з цього питання, в результаті чого норма, спрямована на прискорення цивільного судочинства, породжує додаткові суперечки про докази в апеляційній інстанції і тим самим обумовлює затягування процесу.

Згідно зіст. 43 ЦПК України сторони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити виписки з них, знімати копії, заявляти відводи, представляти докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, свідкам і експертам, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення суду, представляти свої доводиі міркування з усіх питань, що виникають під час судового розгляду, заперечувати проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб. Сторони вправі також оскаржувати ухвалиі рішення суду і користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм законом. Ці права дають сторонам можливість активно відстоювати свої інтересиі домагатися ухвалення судом справедливого, на їхню думку, рішення.

Сторони не тільки мають процесуальні права, а також несуть певні обов'язки. Процесуальний обов'язок – це міра належної поведінки учасника процесу, встановлена нормами цивільного процесуального законодавства і забезпечена можливістю застосування заходів державного примусу або громадського впливу. Сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами.

На сторони покладається обов'язок довести ті обставини цивільної справи, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень. Аналогічні обов'язки покладаються на третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги [58, с. 3].

Обов’язокдоказування може носити як процесуальний, так і організаційний характер, де останній не формується в межах цивільних

процесуальних відносин. На розмежування цивільних процесуальних правових обов'язків І.В. Решетнікова визначає додатковий кваліфікаційний критерій суб'єктів доказування – наявність обов'язків доказуванняі наявність матеріально-правової або (і) процесуально-правової заінтересованості [116, с. 88]. Інший вчений, О.В. Баулін, також відстоюючи доцільність у виділенні такої ознаки суб'єктів доказування як наявність зацікавленості, зазначає, що вона властива суду та особам, які беруть участь у справі [117, с. 60]. На думку В.Д. Андрійцьо, виділяти вказаний критерій як універсальний стосовно всіх суб'єктів доказування, в тому числіістосовно суду, безпідставно. Категорія юридичної зацікавленості традиційно досліджувалася щодо осіб, які є учасниками справи та їх представників, а не щодо суду. Якщо слідувати букві закону, зацікавлений суддя в цивільному процесі має заявити самовідвід (ст. 36 ЦПК України)[58, с. 3-4].

Також необхідно зазначити, що не на всіх етапах процесу доказування присутність сторін та їх представників є обов'язковою. З положень ЦПК України вбачається їх обов'язок брати участь у визначенні фактів предмета доказування і зборі доказів. Однак, слід звернути увагу на те, що відповідач не зобов'язаний подавати заперечення проти позову та збирати докази, але не варто забувати, що ч. 1 ст. 81 ЦПК України чітко визначає правило, що кожна сторона зобов'язана довести ті обставини по справі, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень. Визначивши в цивільному процесуальному законодавстві розподіл обов'язків доказування між сторонами, законодавець поклав відповідальність на сторону за збирання доказів у цивільній справі. А збирати докази без визначення фактів (обставин), що входять допредмету доказування, неможливо, так як дана діяльність повинна бути цілеспрямованою [58, с. 5].

Отже, сторони у справі попередньо визначають коло фактів, які підлягають доказуванню. Разом з цим кожна з них повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

Щодо оцінки доказів, то за загальним правилом свій підсумок по цивільній справі сторони та іншіучасникироблятьвже на етапі судових дебатів. Стаття 89 ЦПК України, яка їх регламентує, не містить вказівки на обов'язкову участь в цьому етапі судового засідання учасників справи та їх представників. Але це не свідчить про те, що учасники справи та їх представники, не є обов'язковими суб'єктами даного етапу судового доказування.

Необхідно також зазначити, що ухвалене судом рішення може вплинути на правове становище інших осіб, зачепити їх свободи та інтереси, порушити їх права або стати підставою для пред’явлення до них регресного позову тощо. Для недопущення зазначених негативних наслідків у справах позовного провадження можуть брати участь треті особи [118, с. 75].

При цьому, як підкреслює М. М. Коршунов, серед усіх суб’єктів, які беруть участь у справі, треті особи мають найменш зрозумілий процесуально-правовий статус. Тобто, недостатня визначеність терміну «треті особи» ускладнює розуміння ролі цих учасників [119, с. 130].

Участь третіх осіб у цивільній справі зумовлена тим, що судовий спір між сторонами прямо (для третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору) або опосередковано (для третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору) стосується прав та інтересів інших осіб. Тому участь у справі третіх осіб можна визначити як форму захисту їх прав та інтересів, що пов’язані зі спірними правовідносинами. Окрім того, їх участь у справі дозволяє суду повно та всебічно дослідити обставини справи, більш точно визначити предмет доказування та з’ясувати дійсні взаємовідносини учасників спору [120, с. 169].

На думку М.К. Треушнікова, участь третіх осіб у цивільному процесі є одним з випадків ускладнення процесу за суб'єктним складом. У зв'язку з цим третіх осіб слід відрізняти від співпозивачів або співвідповідачів, які займають в процесі самостійне становище, та їх вимоги не виключають один одного[121,с. 133]. Поряд з цим, інститут третіх осіб у цивільному судочинстві

має дуже важливе значення, і вкрай складно погодитися з думкою авторів, згідно з якоюінститут третіх осіб вважається зайвим, так як він використовується для затягування процесу.

Треті особи, як і сторони у цивільному процесі, є учасниками справи та мають особисту зацікавленість у розгляді та вирішенні даної справи. Треті особи за своєю юридичною заінтересованістю в певному розумінні близькі до правового становища сторін, але метою участі третіх осіб є все ж безпосередній або опосередкований захист своїх прав і законних інтересів, відмінних, як правило, від процесуальних прав сторін, і тією ж мірою незалежних [12, с. 99].

Відповідно до ч. 5 ст. 81 ЦПК України докази подаються сторонами та іншими учасниками справи, до складу останніх входять треті особи. Треті особи в ході судового розгляду дають пояснення по справі, можуть брати участь у допиті свідків, в дослідженні письмових і речових доказів, в допиті експертів. Треті особи також беруть участь у судових дебатах, а після ухвалення рішення мають право на оскарження [121, с. 141].

Особливості участі в доказовій діяльності третіх осіб залежать від їх виду. Якщо розглядати участь третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, то потрібно підкреслити, що вони зобов’язані довести ті обставини, на які вони посилаються в обґрунтування своїх самостійних вимог щодо предмета спору (ч. 1 ст. 81 ЦПК України). Цей обов’язок третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, як зазначає С.С. Бичкова, слід тлумачити як міру їх необхідної поведінки надати суду ті фактичні дані, на підставі яких він встановить наявність або відсутність обставин, на які треті особи посилаються як на підставу своїх вимог [122, с. 233].

Крім того, необхідно зазначити, що як і сторони, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору, зобов'язані брати участь у визначенні фактів (обставин), що входять допредмета доказування і підтверджувати їх існування відповідно до ст. 52 ЦПК України.

Треті особи, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору в цивільному процесі користуються правамиі обов'язками, які визначаються ст. 43 ЦПК України. Зазначена стаття, зокрема ч. 2, містить обов’язки учасників справи, а саме:

1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;

2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об’єктивному встановленню всіх обставин справи;

3) з’являтися в судове засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов’язковою;

4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;

5) надавати суду повніі достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;

6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки;

7) виконуватиінші процесуальні обов’язки, визначені законом або судом.

Третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, повинна доказувати факти, які впливають на її відносини зі стороною в процесі.

У доказовій діяльності третя особа діє незалежно від сторони та користується в процесі повною самостійністю. Виконання чи утримання від виконання процесуальних дій ґрунтується на принципі диспозитивності та повністю залежить від самих третіх осіб. Проте,через необхідність всебічного та повного з'ясування дійсних обставин справи, суд може зобов'язати третю особу виконати певні процесуальні дії [123, с. 106].

Також третя особа може просити про призначення експертизи, допит свідків, огляд на місці тощо, навіть коли сторона таких клопотань не підтримує або прямо заперечує проти них. Третя особа як суб'єкт доказової діяльності бере участь в доказуванні тих фактів, що мають істотне значення для захисту її самостійного юридичного інтересу.

Треті особи, які заявляють самостійні вимоги, мають право надавати суду усніі письмові пояснення.Реалізація даного права гарантується передбаченими цивільним процесуальним порядком і формою їх здійснення.

Пояснення третіх осіб про відомі їм обставини, що мають значення для справи, виступають джерелом інформації. Треті особи безпосередньо зацікавлені у вирішенні справи на свою користь, це означає, що існує висока ймовірність того, що їх пояснення будуть необ'єктивні; змагальна форма процесу не передбачає покладання на третіх осіб юридичного обов'язку давати правдиві пояснення по справі та встановлення відповідальності за неправдиві пояснення; відсутні будь-які гарантії достовірності пояснень третіх осіб, суд позбавлений можливості боротися процесуальними засобами з необ'єктивністю викладу сторонамиі третіми особами обставин справи [16, с. 195-196].

В юридичній літературі зазначається, що пояснення третіх осіб – це повідомлення суду відомостей про відомі їм обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Це один із видів особистих доказів. Положення, які визначають поясненням даних осіб, застосовніі до пояснень заявників у справах непозовного провадження. Пояснення неоднорідні за своїм змістом, так як вони містять: відомості про обставини справи; волевиявлення; судження про юридичну кваліфікацію правовідносин; мотиви, аргументи за допомогою яких кожна третя особа висвітлює фактичніобставини у вигідному для себе аспекті; вираз емоцій, настроїв [121, с. 291].

Доказами є відомості про обставини, що обґрунтовують вимогиі заперечення третіх осіб таінших обставин, що мають значення для справи. Тобто судження, доводи, аргументи, волевиявлення, правова оцінка подій не є судовими доказами.

Доказова особливість пояснень третіх осіб полягає в тому, що вони надаються суду особами, зацікавленими в результаті справи. Дача пояснень по справі– це право третьої особи, а не її обов'язок, тому у законі не передбачена відповідальність за відмову від дачі пояснень.

За характером змісту відомостей пояснення третіх осіб діляться на твердження та визнання. Твердження –цевідомості, що підтверджують обставини, на яких сторона обґрунтовує свої вимогиі заперечення, або спростовують обставини, на яких інша сторона обґрунтовує свої вимоги. А визнання – це відомості, що підтверджують обставини, на яких інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення [121, с. 293].

Цікавим є той факт, що пояснення третіх осіб, якщо вони допитані як свідки, не дивлячись на те, що вони виходять від осіб, у яких є пряма юридична зацікавленість у справі, мають рівнозначне значення з іншими засобами доказування. Пояснення третіх осіб щодо відомих їм обставин, які мають значення для правильного розгляду справи, підлягають перевірціта оцінці поряд з іншими доказами.

При оцінці пояснень сторін і третіх осіб суду необхідно дотримуватися наступних правил: а) усвідомити, у чому полягає суть вимог позивача та заперечень відповідача, тобто чітко визначити їх позиції в спорі про право, що розглядається; б) відмежувати в показаннях факти від міркувань, логічних висновків і емоцій; в) стежити за тим, щоб пояснення сторін і третіх осіб мали властивість внутрішньої погодженості, тобто не суперечилиодне іншому, не містили протилежних, взаємовиключних відомостей; г) оцінювати пояснення сторін і третіх осіб неодмінно із урахуванням всієї зібраної в справі доказової інформації.

Потрібно визначити пояснення третіх осіб як один із засобів встановлення юридичних фактів судом. Адже пояснення третіх осіб у цивільному судочинстві — повідомлення суду відомих їм обставин, що мають значення для справи.

Потрібно підкреслити, що стосовно оцінки доказів, треті особи роблять свій підсумок по цивільній справі то за загальним правилом на етапі судових дебатів як і інші учасники справи та їх представиники. Ст. 89 ЦПК Українитакож не містить вказівки про обов'язкову даних осіб в цьому етапі

судового засідання. Однак на думку В.Д. Андрійцьо, всіх учасників справи слід вважати обов'язковими суб'єктами даного етапу судового доказування [58, с. 5].

Ще одними суб’єктами доказової діяльності є заявники, боржники та зацікавлені особи у справах наказного та окремого проваджень. Відповідно до ст. 43 ЦПК України їм надано право надавати докази, брати участь у їх дослідженні, давати пояснення відносно шуканих фактів тощо.

Т.В. Цюра у своєму дослідженні зазначає, що у справах окремого провадження існує загальний обов’язок доказування, який лежить на заявнику і зобов’язує останнього довести ті обставини, встановлення яких він вимагає. В той час як заінтересовані особи можуть надавати доказиі обґрунтовувати відсутність юридичних обставин, зазначених заявником [11, с. 144].

У наказному провадженні не розглядаються обставини, пов’язані зі встановленням права, вони стосуються лише обов’язків боржника, тому докази у даному випадку повинні бути спрямовані на безспірне підтвердження фактів (обставин), що обґрунтовують вимоги заявника. Отже, заява про видачу судового наказу обов’язково має містити виклад обставин, на яких ґрунтуються вимоги заявника, та така вимога обов’язково повинна підтверджуватись відповідними доказами. Так, наприклад, до заяви про видачу судового наказу за вимогою про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати, повинні бути додані документи, що підтверджують розрахунок грошових сум, які були йому нараховані, але не сплачені (копія платіжної відомості, затверджений витяг із платіжної відомості на отримання заробітної плати, довідка з бухгалтерії з місця роботи тощо). Таким чином, заявник зазначає ті обставини, що обґрунтовують його вимоги. Що стосується боржника, то відповідно до ч. 1 ст. 170 ЦПК України боржник має право протягом п’ятнадцяти днів з дня вручення копії судового наказу подати заяву про його скасування. У заяві про скасування судового наказу, крім загальних вимог, повинно бути зазначено обставини, що свідчать про повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача та посилання на докази, якими боржник

обґрунтовує свої заперечення проти вимог стягувача (п. 5 ч. 3 ст. 170 ЦПК України).

Французьке законодавство не містить визначення поняття сторін в цивільному процесі. Французькі юристи не схильні приділяти увагу класифікації учасників судочинства за якими-небудь ознаками. Однак для вивчення цього питання цілком надійним критерієм класифікації може служити юридична зацікавленість суб'єкта в кінцевому результаті провадження: матеріальна чи процесуальна зацікавленість, пряма або опосередкована – особиста або державна [29, с. 106].

Сторони в цивільному процесі Франції – суб'єкти, правовий спір між якими суд повинен розглянутіі вирішити. Традиційно до них належать позивач і відповідач. За цивільним процесуальним законодавством Франції стороною також вважається прокурор, який почав процес.

В юридичній літературі зазначається, що відповідно до французького законодавствастороною є фізична або юридична особа, приватна або публічна, яка бере участь в судовому процесіі займає певне процесуальне становище позивача, відповідача, третьої особи, апелянта, відповідача по апеляції, причому це положення не повинно ототожнюватися з матеріально-правовими положенням власника, наймача, кредитора, гаранта [29, с. 106-107].

У цивільних справах необхідно розрізняти позивача, який проявляє ініціативу у порушенні провадження та несе тягар доведення відповідних доказів, та відповідача, проти якого розпочато процес[70]. Тобто, процесуальне становище сторони в цивільному процесі Франції пов'язане з категоріями позову і права на позов.

У французькому процесуальному праві з поняттям сторін нерозривно пов'язані такі юридичні категорії, як «правоздатність» (capacite de jouissance) і «дієздатність» (capacite d`exercise) [29, с. 107].

Цивільною процесуальною правоздатністю наділені всі громадяни незалежно від віку та стану здоров'я. Цивільна процесуальна дієздатність,

допустимість самостійного ведення процесу пов'язана з дієздатністю в цивільному праві. За нормами ЦК Франції повна дієздатність настає у громадян з 18 років або з 16 років у випадку вступу в шлюб або емансипації, звільнення від батьківської влади (ст. 413 ЦК Франції). Процесуально недієздатними є особи, які не досягли 16 років, і громадяни, визнані в судовому порядку недієздатними. Їх права в суді захищають їх законні представники– батьки, опікуни, піклувальники.

Крім правоздатності та дієздатності, для участі в процесі необхідно володіти «la qualité» («якістю»). La qualité de partie désigne le statut de la personne engagée dans une instance judiciaire(пер. з фр.: Якість сторони означає процесуальний статус особи, яка бере участь у судовому розгляді). Французькі юристи розходяться у визначенні цього поняття. Одні вважають якість правом, в силу якого особа звертається до правосуддя, інші - «титулом», в якому заявник бере участь в процесі [29, с. 108].

Змагальність у доказовому праві Франції розуміється як забезпечена законом можливість активності сторін в доказуванні, де рішення про участь в процесуальній «битві» приймає сама особа, виходячи з особистого і суб'єктивного розуміння власних інтересів [29, с. 127].

Розподіл обов'язків доказуванняу Франції здійснюєтьсяза загальним правилом ст. 9 ЦПК Франції: «Il incombe à chaque partie de prouver conformément à la loi les faits nécessaires au succès de sa prétention.» (пер. з фр.: Кожна сторона повинна довести в порядку, встановленому законом, факти, необхідні для задоволення її вимог). Із цього правила випливає принцип нейтралітету суду і принцип провідної ролі сторін у процесі. Кожна сторона зобов'язана довести всі факти. на які посилається, а суд враховує лише те, що в законному порядку доказано. Факт, вказаний стороною в обгрунтування свого права і не оскаржений в ході розгляду справи по суті, повинен розглядатися як істинний. Дане положення принципово відрізняється від цивільного процесуального законодавства України, що є певним упущенням. Для

збільшення активності сторін у доказуванні, вважаємо за необхідне запропонувати включити дане положення у ст. 81 ЦПК України.

У ст. 11 ЦПК Франції вказується на необхідність співпраці між судом і сторонами в питаннях доказування: «Les parties sont tenues d'apporter leur concours aux mesures d'instruction sauf au juge à tirer toute conséquence d'une abstention ou d'un refus.» (пер. з фр.: Сторони зобов'язані сприяти здійсненню заходів з перевірки доказів. У разі якщо сторони відмовляються виконувати даний обов'язок, суд зберігає за собою право зробити з цього будь-який висновок). Вважаємо, що дане положення також заслуговує на увагу з приводу його запозичення до ст. 81 ЦПК Українииз метою залучення сторін до процесуальної активностіз доказування у цивільному процесі.

Пропонуємо викластич. 1. ст. 81 ЦПК України «Обов'язок доказування і подання доказів» в такій редакції:

«Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

У разі якщо сторони відмовляються здійснити даний обов'язок, суд зберігає за собою право зробити з цього власний висновок.

Факт, вказаний стороною в обґрунтування свого права і не оскаржений в ході розгляду справи по суті, повинен розглядатися як істинний».

Як і у законодавстві України, у французькому ЦПК треті особи – це особи, які вступають в уже розпочату справу, причому їх участь може бути добровільною (l'intervention volontaire) або примусовою (l'intervention forcée) (ст. 325 ЦПК Франції) [96].

Згідно зі ст. 29 ЦПК Франції третя особа має право з дозволу судді знайомитися з матеріалами справиі робити з неї копії, якщо дана особадоведе наявність у неї законного інтересу.

В учбовому посібнику "Procédurecivile, 5e édition" Christophe Lefort визначає треті осіб– як осіб, між якими не існує правового зв'язку, і якіне

булизмушені вступити до процесу з метою висування суду власних претензій [124, с. 200].

Christophe Lefort підкреслює, що незважаючи на те, що третя особане бере участь у правовідносинах, однак вона бере участь у справі, що розглядається між сторонами. Причини, з яких третя особа зацікавлена у розгляді, можуть бути згруповані у дві обставини. По-перше, у деяких випадках третя особа зобов'язана сприяти в роботі правосуддя, по-друге, у деяких випадках вона бере на себе ініціативу дій, приєднуючись до процедури. Проте,іноді це також право[124].

У 1539 р. у Франції був виданий королівський закон, що мав на меті встановлення правильних способів виконання судових рішень та встановлення всіх виникаючих при цьому суперечок з боку сторонніх осіб. У цьому Законі вперше згадується про вступ третіх осіб у процес виконавчого провадження, а процес допуску вирішувався на попередньому судовому засіданні. Дуже цікавим є той факт, що французьке цивільне судочинство встановлювало санкції за незаконне втручання у виконавче провадження у вигляді «фінансової відповідальності» [125, с. 42].

Потрібно зазначити, що пояснення сторін і третіх осіб (la comparution personnelle des parties; les declarations des tiers) закріплені у Цивільному процесуальному кодексі Франції в розділі сьомому «Судова адміністрація доказів» (ст. ст. 184 -199 ЦПК Франції). За французьким законодавством суддя має право зобов'язати третю особу особисто з'явитися до суду для наданя пояснень у справі, якщо їїприсутність необхідна для вирішення справи. Треті особи можуть давати пояснення у присутності фахівця, а також можливе проведення їх очної ставки зі свідками. Пояснення третіх осіб або їх нез'явлення, або відмова від дачі пояснень фіксуються в протоколі судового засідання. Треті особи підписують свої пояснення, зафіксовані в протоколі, після їх прочитання. Суддя оцінює пояснення третіх осіб і має право робити на їх основі будь-які висновки.

Третя особа, перш за все, є особою, яка повинна співпрацювати у судовому процесі. У більшості випадків її участь буде мати вплив на судову адміністрацію доказів. По-друге, дана особа може бути примушена судом втрутитися в провадження[124, с. 200].

Треті особи зобов'язані надати пояснення про обставини справи, про які їм відомо особисто. Такі пояснення також можуть бути дані як в усній, так і у письмовій формі.

2.4 Особи, які захищають права, свободи та інтересиінших осіб, як суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції

До осіб, які захищають права та інтересиінших осіб у цивільному процесі, необхідно віднести дві самостійні групи суб'єктів доказової діяльності, таких як: представників і органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Стаття 59 Конституції України встановлює, що кожний має право на правову допомогу [126]. ЦПК України відтворює вказану конституційну норму у ст. 15 та передбачає, що учасники справи мають право користуватися правною допомогою, яка надається виключно адвокатами (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом.

Правнича допомога при здійсненні захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян та юридичних осіб у суді реалізується у формі цивільного процесуального представництва, що не позбавляє особу права самостійної участі у розгляді спору.

Не вдаючись до дискусій, необхідно підтримати точку зору науковців, які вважають, що представництво у цивільному процесі – це правовідносини, на підставі яких представник здійснює процесуальні дії від імені та в інтересах особи, яка бере участь у справі, з метою захисту її прав, свобод та інтересів [127, с. 107-108;128, с. 398].

Сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника(ч. 1 ст. 58 ЦПК України).

Крім того, необхідно зазначити, що заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) також мають право брати участь у цивільній справі особисто або через представника.

При цьому участь представника у цивільному процесі може бути зумовлена як неможливістю особистої участі особи, яка є стороною у справі, через її недієздатність, так і просто бажанням зацікавлених осіб отримати кваліфіковану професійну допомогу при розгляді справи у суді.

Представники сторін та третіх осіб, заявників у цивільному процесі відповідно до Глави 4ЦПК України є учасниками справи.

У новій редакції ст. 42 ЦПК України передбачено склад учасників справи. З аналізуданої норми вбачається, що до учасників справи законодавець не відносить представників, що в свою чергу викликає певні заперечення, оскількипредставник – це фізична особа, яка діє в межах наданих їй і належним чином оформлених повноважень від імені та в інтересах іншої особи, з метою захисту її прав та охоронюваних законом інтересів у судовому порядку. Крім того, представник бере участь у справі, наділений, відповідно до норм законодавства, правами та обов'язками сторони, яку він захищаєу судовому порядку, має процесуальний інтерес у розгляді справи, вступає в цивільні процесуальні відносини з судом тощо. З вище наведених міркувань, видається необхідним віднести до учасників справи представників, у зв'язку з цим доповнити ст. 42 ЦПК України та викластиїї в такій редакції:

«1. У справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб.

2. При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник та їх представники.

3. У справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи та їх представники.

4. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

5. У справах про оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу учасниками справи є учасники (сторони та їх представники) третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду».

Позитивної оцінки заслуговує нова редакція ч. 2 ст. 15 ЦПК України, в якій зазначається, що представництво у суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом. Вважаємо, що дана новела є обґрунтованою, так як недоцільно допускати до участі у справі осіб як представників, які не володіють спеціальними знаннями в галузі права та надавати їм правового статусу представника.

Відповідно до ст. 60 ЦПК України представником можуть бути адвокат або законний представник. Під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 ЦПК України.

Особливе місце займає діяльність адвоката як представника у процесі доказування, оскільки від доведеності юридичних обставин суду залежить майбутнє судове рішення.

Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [129] покладено на адвоката виконання в цивільному процесі двох функцій: перша функція адвоката полягає у представництвіінтересів фізичних і юридичних осіб

у судах під час здійснення цивільного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами. При цьому його наділено загальними цивільними процесуальними правами таких осіб, а також спеціальними цивільними процесуальними правами представника.

Друга функція адвоката в цивільному процесіполягає у здійсненні ним захисту суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав, що охороняються законом,інтересів громадян і юридичних осіб та в сприянні суду у всебічному, повному й об'єктивному розгляді справи, прав і обов'язків сторін, третіх осіб, заявників та заінтересованих осіб (крім справ про усиновлення). У процесуальному представництві адвоката об'єднуються два види правовідносин – між адвокатом і особою, інтереси якої він захищає, між адвокатом і судом у цивільному процесі.

Проаналізувавши норми ЦПК України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»відносно прав та повноважень, якими наділяється адвокат, здійснюючи представництво у цивільному процесі, слід дійти висновку, що крім повноважень вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа, адвокат під час здійснення представництва володіє значно ширшим обсягом повноважень, зокрема, у доказуванні. Також потрібно підкреслити, що Закон покладає на нього додаткові обов’язки. Так, відповідно до ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» під час здійснення професійної діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії у сфері доказування, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного надання правової допомоги.

А саме,до доказових повноважень у цивільному процесі відносяться такі:

1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об’єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких

фізичних осіб). Відмова в наданніінформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом, крім випадків відмови в наданніінформації з обмеженим доступом;

2) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом;

3) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримуватиі вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою;

4) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом;

5) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом установлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів;

6) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань та користуватися іншими правами, передбаченими цим Законом та іншими законами.

При розгляді справ окремого провадження адвокат повинен чітко визначати предмет доказування, виходячи з мети, на досягнення якої спрямовано весь судовий процес.

З урахуванням усіх обставин та перебігу розгляду справи, адвокат має клопотати перед суддею щодо витребування доказів від осіб, які відхилили вимогу адвоката про їх добровільну видачу, про забезпечення доказів і позову, призначення судової експертизи.

Важливим доказом обґрунтованості позиції сторони у справі є також висновок експерта, тому під час призначення судової експертизи представник

має скористатися всім переліком прав, наданих ЦПК України, реалізація яких може напряму вплинути на результати експертизи. Зокрема, надання до суду заяви щодо проведення експертизи певною експертною установою чи експертом, надання вмотивованого визначеного переліку запитань, що будуть поставлені перед експертною установою, а у разі підозри про упередженість експерта – заявити йому відвід. Під час проведення експертизи представник особи, що є стороною у цивільній справі, може давати пояснення експерту, а за її результатами – знайомитися з висновком експерта, просити суд призначити повторну або додаткову експертизу. Фактичний контроль за перебігом та результатами проведення експертизи є обов'язковими заходами в ланцюгу процесуальний дій, що мають здійснюватися адвокатом з метою досягнення позитивного результату у цивільній справі.

В основу зазначених процесуальних документів адвокатом має бути покладено доскональне знання всіх обставин справи, обґрунтована правова оцінка позиції клієнта та позиції суду в оскаржуваному рішенні, власні висновки щодо його законності.

Отже, можна дійти висновку, що адвокат, беручи участь у цивільній справі у правовому статусі представника, наділений широким обсягом процесуальних прав у сфері доказування та обов'язків, пов'язаних із забезпеченням інтересів особи, яку він представляє, під час здійснення цивільного судочинства.

Стосовно процесуально-правового становища законних представників, ст. 59 ЦПК України встановлює, що права, свободи та інтереси малолітніх осіб,неповнолітніх осіб, а також недієздатних фізичних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чиінші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу чи особу, цивільна дієздатність якої обмежена. Отже, вище наведеніособи мають повноваження представників за законом.

Щодо другої групи суб’єктів доказової діяльності, які захищають права свободи та інтересиінших осіб, то до їх складу необхідно віднести: Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (особисто або через свого представника), прокурора, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб, які мають право назверненнядо суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах (ст. 56 ЦПК України).

Формами участі у цивільному процесі органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтересиінших осіб, відповідно до ст. 56 ЦПК України є такі:

1. Звернення до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах;

2. Вступ у розпочатий процес,провадження у якому відкрито за позовом інших осіб, на будь-якій стадії його розгляду, шляхом подання апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими та винятковими обставинами;

3. Участь у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень.

Щодо першої форми участі, то органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або державних чи суспільних інтересів та брати участь відповідно до підстав, визначених законом. Дані особи відкривають провадження у справі за власною ініціативою в тих випадках, коли стає відомо про порушення чиїхось прав і охоронюваних законом інтересів, і закон надає їм таке право. У чинному законодавстві не можна перерахувати всі можливі випадки пред'явлення ними позовів (заяв) на захист чужих інтересів. Однак у деяких випадках закон містить таку вказівку [130, с. 153].

Вищенаведені органи та особи відповідно до ст. 42 ЦПК України відносяться до учасників справи, які мають тільки процесуально-правову заінтересованість у результаті справи, беруть участь у процесі від свого імені, але на захист чужих інтересів. Підставою їх участі в цивільному процесі є не тільки наявність спеціальних вказівок в законі на можливість участі їх у процесі на захист прав і законних інтересів інших осіб, а й соціальна спрямованість, особлива значимість тих прав і охоронюваних законом інтересів, на захист яких вони виступають, наприклад, охорона інтересів материнства і дитинства, охорона навколишнього природного середовища, захист прав споживачів [130, с. 152-153].

Органи та особи, визначеніст. 56 ЦПК України, є учасниками судового процесу, суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин і відносяться до учасників справи (ст. 42 ЦПК України). Органи та інші особи, які відповідно до ст. 56 ЦПК України звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду (ч. 1 ст. 57 ЦПК України).

Це такі права та обов'язки, які є загальними для всіх суб'єктів доказування, які беруть участь у справі, а саме: право знайомитися з матеріалами справи; робити з них витяги; знімати копії з документів, долучених до справи; одержувати копії рішень, ухвал; брати участь у судових засіданнях; подавати докази; брати участь у дослідженні доказів; задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам; заявляти клопотання та відводи; давати усні та письмові пояснення судові; подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб; користуватися правовою допомогою; знайомитися з журналом судового засідання; знімати з нього копії та подавати письмові зауваження з приводу його неправильності чи неповноти; прослуховувати запис фіксування судового засідання технічними засобами; робити з нього копії; подавати

письмовізауваження з приводу його неправильності чи неповноти; оскаржувати рішення і ухвали суду; користуватися іншими процесуальними правами, встановленими законом.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, як іінші учасники справи позовного провадження, для підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язаний подати усі наявні у них докази разом з поданням позовної заяви.

Крім цього, вони наділені обсягом спеціальних прав, що визначають можливість розпорядження поданою заявою. Так, наприклад, Уповноважений Верховної Ради Україникрім загальних прав та обов’язків учасників справи має ще й інші права та обов’язки, що більше конкретизуються в Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [131]. Для збору доказової бази у справі Уповноважений Верховної Ради України з прав людини наділений досить широкими повноваженнями, а саме: має право на ознайомлення з документами, у тому числіі секретними (таємними), та отримання їх копій в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, органах прокуратури, включаючи справи, які знаходяться в судах. Доступ до інформації, пов'язаної із службовою та державною таємницями, здійснюється в порядку, визначеному законодавчими актами України (ст. 13 Закону України«Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»). Особливістю компетенції омбудсмена також є право запрошувати посадових і службових осіб, громадян України, іноземців та осіб без громадянства для отримання від них усних або письмових пояснень щодо обставин, що перевіряються по справі [132, с. 28].

В юридичній науці активно дискутується питання щодо того, чи є органи державної влади та місцевого самоврядування суб’єктами доказування, якщо вониберуть участь у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень. Т.В. Цюра з цього приводу зазначає, що «… у разі ж участі цих

суб'єктів з метою дачі висновку по справі, вони не можуть бути суб'єктами доказування». Вчена обґрунтовує свою позицію тим, що «…особи, які надають суду висновки, не повинні брати участь в процесі доведення, оскільки таке процесуальне сумісництво негативно впливатиме на їх участь в процесі. Таким чином, суд в разі необхідності може звертатись до відповідних органів за висновком з окремого питання, але особи, що готуватимуть висновок, мають відмежовуватись від участі в процесі доказування і доведення. Їх висновок має бути спрямований на відповідь стосовно конкретних питань, що поставлені в запиті судді» [11, с. 127].

Однак, з такою позицією авторки навряд чи можна погодитись, оскільки органи місцевого самоврядування та органи державної влади відповідно до ст. 42 ЦПК України є учасниками справи та у випадках, коли вониберуть участь у формі надання висновків по справі, користуються загальними процесуальними правамиі обов'язками осіб, які беруть участь у справі (ст. 43 ЦПК України), а також мають право висловити свою думку щодо вирішення справи по суті (ч. 6 ст. 57 ЦПК України). Крім того, щобнадати висновок по справі, органи державної влади та місцевого самоврядування вчиняють певні дії, такі як: вивчають відповідні факти, вчиняють дії щодо збору та витребування доказів, досліджують та оцінюють їх у своєму висновку тощо. Так, наприклад, відповідно до положень ст. 19 СК України орган опіки та піклування подає до суду письмовий висновок щодо вирішення спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставіінших документів, які стосуються справи. Отже, для складання такого висновку необхідна робота зі збирання, дослідження та оцінки доказів.

Деякі автори ототожнюють висновок органів державної влади та місцевого самоврядування з висновком експерта. Так, наприклад, О.А. Фоміна зазначає, щоданий висновок необхідно розглядати як висновок експерта [133,

с. 129].З такою позицією не погоджується Н.В. Волкова, яка зазначає, що «…висновок експерта за своєю природою відрізняється від висновку відповідних органів, оскільки висновок експерта є самостійним засобом доказування відповідно до ч. 2 ст. 76 ЦПК України, дослідження здійснює спеціальний суб'єкт – експерт, який має відповідати певним вимогам, що передбачені законодавством, також експерт попереджається про кримінальну відповідальність за надання неправдивого висновку [64, с. 129].Крім того, відповідно до ст. 102 ЦПК України висновок експертане містить правової оцінки обставин справи тощо [103, с. 91].

У свою чергу, Ю.С. Рожик слушно зазначає, що «…експерт на відміну від органів місцевого самоврядування використовує для складання висновку спеціальні знання у галузі науки, мистецтва, техніки чи ремесла, що невідомі широкому загалу учасників процесуальних відносин; експерт проводить дослідження із застосуванням відповідних методик, а орган місцевого самоврядування, виконуючи покладені на нього повноваження, констатує фактиі дає їм свою оцінку..» та доходить такого висновку, що«…висновок органу місцевого самоврядування не є формою застосування спеціальних знань у цивільному процесі ні за своїм змістом, ні за правовою природою»[134, с. 213].

Як вже зазначалось, експерт не є суб'єктом доказування, оскільки він залучається судом для сприяння правосуддю і не здійснює ніяких дій щодо доказування.

На підставі вище наведеного необхідно зазначити, що органи державної влади та органи місцевого самоврядуванняу випадках, коли вониберуть участь у справі для подання висновку на виконання своїх повноважень, є суб'єктами доказування.

До осіб, які наділені повноваженнями захищати права, свободи та інтересиінших осіб, у французькому судочинстві прийнято

відноситипредставників(законних і договірних) та, в окремих випадках, уповноваженого з прав людини.

У французькому цивільному процесі виділяють 2 види представництва: законне (la représentation légale) і добровільне (договірне) (le mandataire légale) [29, с. 112].

Відповідно до ст. 853 ЦПК Франції, сторони можуть захищатися самостійно або звернутися до послуг помічника або представника, якими можуть бути будь-які особи на їхній вибір. Згідно зі ст. 828 ЦПК Франції, представниками в цивільному процесі можуть бути: адвокати, один з подружжя щодо свого чоловіка (або дружини), батьки або родичі по прямій лінії, батьки або родичі по бічній лінії до третього ступеня спорідненостівключно, особи, спеціально залучені до виконання обов'язків представників через їх особистий чи службовий обов'язок.

Так, держава, її департаменти, громади, громадські установи можуть бути представлені для надання допомоги посадовою особою або агентом їх адміністрації [28, с. 42].

Представник, якщо він не є адвокатом, повинен підтвердити свої спеціальні повноваження. У цих випадках діє презумпція наявності у адвоката належного повноваження, а для її спростування необхідно доводити обґрунтованість своїх тверджень [31, с. 380].

Згідно зі ст. 417 ЦПК Франції вважається, що особа, яка має повноваження здійснювати представництво в суді, має спеціальні повноваження відмовлятися від продовження процесу по справі або приймати таку відмову, визнавати позовні вимогиі рішення суду, робити або приймати пропозиції, визнання або висловлювати свою згоду.

Тут мова йде про визнання як один з видів доказів. Ст. 1383 ЦК Франції передбачає два види визнання: позасудове і судове. Перше є обмеженим і застосовується лише у справах, де допускаються показання свідків. На відміну від нього, судове визнання є повноцінним доказом. Згідно зі ст. 1383 ЦК

Франції, судовим визнанням є заява, яку робить у судовому порядку сторона або її уповноважена особа, яка має спеціальну довіреність. Визнання вважається «цілком вірогідним доказом відносно до того, хто його зробив», і не може бути відкликано, «за винятком випадків, коли буде доказано, що воно стало результатом фактичної помилки». Потрібно підкреслити, що визнання не може бути відкликано під приводом помилки в праві.

Можна підкреслити, що у випадку законного представництва положення українського та французького законодавства збігаються.

У французькому законодавствііснує конструкція адвокатської монополії, тобто обов'язковість представництва адвоката в дуже важливих судових установах: трибуналах великої інстанції, апеляційних судах, Касаційному суді.

Адвокат може здійснювати свою діяльність індивідуально, а також використовуючи різні форми об'єднання і співпраці з іншими адвокатами (асоціації).

Сторони вільні у виборі захисника або для здійснення представницьких функцій, або для отримання консультації. Захисник-консультант має право і зобов'язаний лише консультувати свого клієнта, а його дії не ведуть до виникнення обов'язків у клієнта. Таким чином, ст. 19 ЦК Франції розрізняє судове представництво і правову допомогу в суді. Представництво – більш універсальне поняття, так як воно означає право і обов'язок здійснювати процесуальні дії від імені особи, яку представляють в суді (ст. 411 ЦПК Франції), а також надання правової допомоги (ст. 413 ЦПК Франції).

Перед клієнтом адвокат несе відповідальність за належне виконання своїх обов'язків. Мандат на судове представництво припиняється при розгляді справи в апеляційній інстанції, де провадження здійснюється через особливу категорію адвокатів. У разі обов'язкового адвокатського представництва адвокат може скласти з себе повноваження лише після того, як його замінить інший.

Відносно участі прокурора в цивільному процесі Франції, його мета – нагляд за правильним і однаковим застосуванням законів судовимиінстанціями, а також охорона публічних інтересів.

Прийнято вважати, що прокуратура виникла у XIV ст.у Франції, і за цим типом вона стала з'являтися у країнах континентальної Європи. У Франції був створений інститут повірених (procureurs) або, як їх називали, королівських людей (gensdurei), що представлялиінтереси короля не лише в загальнодержавних питаннях, але і у його приватних справах. Прокурори були уповноваженими представниками центральної влади [135, с. 35].

Прокуратура захищає інтереси держави, тому вона не бере участі в справах, що виникають із публічно-правових відносин, так як позови адресовані до урядових установ. Прокурори в цивільному процесі розглядаються як своєрідні адвокати держави [28, с. 37].

Стосовно зарубіжного досвіду, потрібно підкреслити, що Уповноважений з прав людини у Франції (посередник) має низку специфічних особливостей, і деякі дослідники вважають, що сам термін «омбудсмен» недостатньо розкриває суть діяльності даної посадової особи.

Інститут омбудсмена у Франції був заснований Законом «Про заснування посадиПосередника» від 3 січня 1973 р. з поправками, внесеними Законом від 24 грудня 1976 р.

Уповноважений з прав людини у Франції є незалежною, об'єктивною особою, яка досліджує скарги людей проти урядових установ та інших організацій, як державних, так і в приватному секторі. Після ретельного та неупередженого розгляду він визначає, чи виправдана скарга і виносить рекомендації організації з тим, щоб вирішити цю проблему[136].

Омбудсмен Французької Республіки приймає скарги, що стосуються державних установ, органів місцевого самоврядування, громадських організацій тощо. Він може рекомендувати організації або органу, які мають відношення до справи, такі рішення, які дадуть позитивний результат по справі,

що є предметом скарги, і запропонувати такі зміни в правових нормах, які він вважатиме доречними. У разі бездіяльності компетентного органу влади омбудсмен Французької Республіки може сам і замість зазначеного органу влади порушити дисциплінарне провадження по справі будь-якого відповідального посадовця або, у відповідних випадках, передати справу до суду. Омбудсмен Французької Республіки, так само як і в Україні, представляє Президенту і Парламенту щорічні доповіді про свою діяльність, які публікуються.

Практично у всіх країнах омбудсмени мають прямий контакт з громадянами, але у Франції скарги подаються тільки через депутатів парламенту – так званий «парламентський фільтр». Введення такого фільтру зумовлене двома головними причинами: по-перше, бажанням в жодному разі не порушити, не применшити значення традиційної практики, згідно з якою члени парламенту забезпечують відповідальність влади перед суспільством; по-друге – захистити омбудсмена від великої кількості звернень, що не належать до його компетенції. Практика свідчить, що в країнах, де немає «парламентського фільтру», омбудсмен отримує велику кількість скарг, що не дає йому можливості розглядати їх всі по суті. Цікавим є той факт, що громадянин не в праві діяти за своєю ініціативою [137, с. 13].

Французький омбудсмен наділений правом порушувати дисциплінарне провадження щодо будь-якого державного службовця, діючого протиправно, або подати на нього скаргу до суду, клопотати про порушення проти нього кримінальної справи, виступати в суді в ролі обвинувача. Омбудсмен має право також пропонувати внесення поправок до текстів чинних законодавчих і адміністративних актів. Відповідно до Закону 1973 р. всі державні органи зобов'язані в межах своєї компетенції проводити перевіркиі розслідування, необхідніобмудсмену. Однак доказові повноваження в омбудсмена не вільні від обмежень: наприклад, документиі матеріали, що стосуються національної оборони, безпеки держави або зовнішній політиці, знаходяться поза

межамийого компетенції. В інших випадках омбудсмен може вимагати від відповідного державного органу будь-яку документацію або матеріали, що стосуються справи, по якій він проводить розслідування. Характерне і для інших моделей інституту омбудсмена обмеження полягає в тому, що якщо навіть медіатор вважає скаргу обґрунтованою, він не має права сам прийняти рішення про скасування адміністративного акту. Він обмежується лише тим, що направляє до відповідних органів свої рекомендації щодо проведення необхідних заходів для припинення протиправної практики адміністративних органів і посадових осіб.

Таким чином, Уповноважений з прав людини у Франції має право критики, право поради, право дисциплінарного чи кримінального стягнення, право на гласність, право на рекомендації та пропозиції. Всі органи зобов'язані сприятиомбудсмену та надавати запитувані документи, однак для передачі документа необхідний дозвіл вищестоящого посадовця (менше компетенції слідчого).

РОЗДІЛ 3. ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

3.1. Поняття предмету доказування у цивільному процесі України та Франції

Категорія «предмет доказування» має не лише теоретичне, а й практичне значення для своєчасного і повного з'ясування судом обставин справи та правильного вирішення цивільних спорів, так як проблема визначення предмету доказування постає перед сотнями практикуючих юристів щодня.

Питання про предмет доказування є одним з найбільш спірних у теорії доказування. У зв’язку з цим, в процесуальній науці дослідженням стосовно визначення предметом доказування та фактів (обставни), які повинні становити зміст предмета доказування,займалися багато вчених-процесуалістів. Серед них такі, як О.В. Баулін, О.Ф. Клейнман, Т.А. Лілуашвілі, К.І. Малишев, І.Б. Мартковіч, Є.О. Нефедьєв, І.В. Решетнікова, Т.В. Руда, М.К. Треушніков, Ф.Н. Фаткулін, В.О. Єрмолаєва, К.С. Юдельсон та ін.

Правильне визначення предмета доказування є дуже важливим, оскільки не з’ясування суттєвих обставин справи тягне за собою ухвалення незаконногота необґрунтованого рішення суду, а також не досягнення мети цивільного судочинства, що передбачає захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чиінтересів фізичних осіб. Неправильне визначення обставин, що мають значення в справі, є підставою для оскарження даного рішення суду [121, с. 274].

У теорії цивільного процесуального права не існує єдиної точки зору щодопоняття предмета доказування.Так, ще 100 років тому Є.О. Нефедьєв підкреслював, що предметом доказування є твердження сторін, в істинностіі вірності яких потрібно переконати суддю. Це твердження стосується фактів, а потім і права, яке пізнається як висновок з фактів і закону. Що стосується фактів, то вони безпосередньо можуть бути підставою для висновку про

існування спірних відносини, або ж підтверджувати факти, подальшим висновком з яких є існування права [76, с. 309]. К.І. Малишев писав: «Предметом судових доказів служать спірні юридичні факти, а саме існування або не існування цих фактів» [99, с. 267].

О.Ф. Клейнман під предметом доказування розумів спірні юридичні факти, що мають значення для вирішення справи, оскільки вони пов’язані з підставою позову та підставою рішення (мотивами рішення суду) [138, с. 152].Інші вчені вважали, що предмет доказування – це сукупність обставин справи, що мають значення дляправильного вирішення справи, та які встановлюються в процесі судового доказування під час судового розгляду [9, с. 200]. На думку Л.Я. Штутіна, що під предметом доказування в цивільному процесі слід розуміти обставини, що обґрунтовують вимогиі заперечення сторін[139, с. 8]. М.Й. Штефан вважав, що предмет доказування – це юридична категорія, на пізнання якої спрямована вся діяльність суду і осіб, які беруть участь у справі, по доказуванню [140, с. 283].

Отже, у процесуальній літературі під предметом доказування традиційно розуміється сукупність обставин або юридичних фактів, які мають значення для справи, що розглядається. Єдина мета доказової діяльності полягає у встановленні фактів, що входять до складу предмета доказування.

Однак, існує й інша думка стосовно визначення поняття предмету доказування. Наприклад, К.С. Юдельсон відстоював ідею множинності предметів доказування. На його думку, визначення предмета доказування можливо тільки за умови його розмежування залежно від осіб, які беруть участь у справі [141, с. 393]. Тобто, згідно з цим, на думку вченого, можна стверджувати про наявність окремого предмета доказування для кожного з осіб, які беруть участь у справі, при цьому власний і найповніший предмет доказування буде у суду.

Наведене розуміння предмета доказування не отримало значної підтримки в процесуальній літературі. На думку О.В. Бауліна, розподіл

предмета доказування у справі є неприпустимим. У доказовій діяльності повинна бути єдина мета, якою є встановлення єдиного предмета доказування. Сукупність обставин, які доводить позивач, утворює підставу позову, факти, що підлягають доказуванню відповідачем, складають основу заперечень відповідача проти позову. Підстави позову і заперечення проти позову – це якраз те, що К.С. Юдельсон називав диференційованим предметом доказування. Проте сам предмет доказування є єдиним, і його утворюють усі факти, що мають юридичне значення у справі [117, с. 61-62].

Поряд з цим, неоднозначну позицію стосовно формування предмета доказування висловив А.А. Власов. На його думку, питання про предмет доказування і межі доказування не можна розглядати безвідносно до конкретних учасників цивільного процесу: «Особи, які беруть участь у справі, по різному формулюють предмет доказування» [142, с. 81-83].

Дійсно, слід враховувати, що різні учасники процесу можуть мати різні думки про склад предмета доказування. Наприклад, позивач може переконувати суд у тому, що обставини, на які посилається відповідач, насправді не мають юридичного значення, а значущими є лише факти, на які вказує сам позивач.Це, однак, не дає підстав для твердження про множинність предметів доказування при розгляді конкретної справи. Сторони беруть участь у визначенні предмета доказування, однак, в результаті він визначається судом і є єдиним [117, с. 62]. Потрібно підкреслити, що думка учасника справи та представника про коло юридично значимих обставин і предмет доказування – це різні поняття.

О.В. Іванов визначав предмет доказування як «…сукупність версій, припущень про існування певних фактичних обставин, кожна з яких може виявитися справжньою. Зважаючи на це, лише тоді можливе судження перетвориться в достовірне знання щодо певної обставини, існуючої або такої, яка існувала в дійсності, але може і виявитися помилковою, що не підтвердилася, що не відповідає дійсності» [143, с. 49].

Також необхідно зазначити, що на підставі аналізу наведених точок зору науковців можна констатувати, що одні науковці до змісту предмета доказування включають лише факти, інші – фактичні обставини, треті – і факти,і обставини справи. Зокрема, О.В. Іванов підкреслює, що закон не випадково зазначає про необхідність встановлення обставин, які мають значення для справи (а не фактів). Термін «обставина» ширше терміну «факт»; він означає як події та дії, так і окремі сторони, риси, деталі, подробиці цих фактів [143, с. 49]. Такі вчені як В.М. Семенов і К.І. Комісаров висловили точку зору про те, що предмет доказування – вся сукупність обставин справи, які мають значення для його правильного вирішення, які встановлюються в процесі судового доказування [9, с. 200].

О.Ф. Клейнман вважав, що предметом доказування є юридичні факти, які мають значення для вирішення справи,зокрема, факти підстави позову і факти підстави заперечень. Далі автор зазначав, що юридичні факти – це такі обставини, з наявністю або відсутністю яких правова норма пов’язує правові наслідки [4, с. 142-143].

Ф.Н. Фаткуллін зазначав, що до предмету доказування входять не окремі властивості, рисиі деталі шуканих фактів, а самі факти як носії неповторної сукупності властивостей і якостей. Вчений дійшов висновку, що було б невірно звести предмет доказування у цивільній справі тільки до самих фактів, оскільки їм повинні охоплюватися і деякіінші явища, які належать до категорії «обставини» [144, с 49].

О.О. Грабовська звертає увагу на те, що в цивільному процесуальному законодавстві, що регламентує доказування та встановлює відповідні правила в сфері доказування, законодавець одночасно оперує й поняттям «факти», й поняттям «обставини» [145, с. 39]. Так, згідно з ч. 3 ст. 12 ЦПК України кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень; відповідно ч. 1 ст. 76 ЦПК України закріплено, що доказами є будь-які дані, на підставі яких

суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимогиі заперечення сторін та інших обставин, які мають значення для вирішення справи тощо.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. №2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» зазначено, що під час судового розгляду предметом доказування є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше юридичне значення для вирішення справи (причини пропуску позовної давності тощо) і підлягають встановленню при ухваленні рішення (п. 26)[146].

Отже, необхідно зазначити, що у нормах цивільного процесуального законодавства терміни «факти» та «обставини» використовуються як синоніми.

У філологічному значенні «факт» – дійсна, цілком реальна подія, явище; те, що дійсно відбулось, відбувається, існує, а «обставина» – явище, що супроводжує яке-небудь інше явище та з ним пов’язане [147, с. 374, 736]

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що факти та обставини – різні, але взаємообумовлені поняття. Вбачається достатньо обґрунтованою точка зору науковців, які вважають за необхідне включати обидві категорії «факт» та «обставини» до змісту предмета доказування у цивільному процесі як такі, що обумовлюють одна одну та підлягають встановленню судом у сукупності [145, с. 40].

Дослідивши різні точки зору вчених та положення норм цивільного процесуального законодавства, видається необхідним визначити предмет доказування у цивільному процесі як сукупність юридичних фактів (обставин), від встановлення яких залежить вирішення справи по суті, зокрема факти (обставини) обґрунтування позову і заперечень проти нього.

Серед особливостей предмету доказування у вітчизняному цивільному процесі є проблема невизначеності кола суб’єктів формування предмету доказування. На сьогодні залишається актуальним вирішення колізії між

окремими положеннями ЦПК України щодо даного питання, а саме щодо ролі суду в цьому процесі. Більшість учених-процесуалістів схиляються на користь вирішальної ролі суду у встановленні предмета доказування.

Суб'єктом, який визначає склад предмета доказування, безумовно, є суд. Визначення кола юридично значимих обставин є обов'язком суду, а неправильне його визначення вважається судовою помилкою, яка тягне за собою наслідки у вигляді скасування рішення. Проте сторони беруть участь у формуванні предмета доказування і, більш того, мають певний вплив на його формування, хоча і не несуть відповідальності за неправильне його визначення. Зокрема, позивач, сформулювавши предмет своїх вимог, значною мірою вже визначив предмет доказування, оскільки він має типову основу з усіх категорій справ [117, с. 69].

Внаслідок поглиблення змагальності у сучасному цивільному процесі слід також звернути увагу на позитивний досвід французького законодавства. В умовах сьогодення сторони поряд із судом починають відігравати роль основних суб’єктів доказування. При цьому їх доказова діяльність має свій предмет, правильне визначення якого робить доказування повним, всебічним та забезпечує встановлення об’єктивної істини.

Першим етапом формування предмета доказування є складання позовної заяви позивачем, у якій він вказує обставини, якими обґрунтовує свої вимоги (ст. 175 ЦПК України). Другий етап розпочинається, коли відповідач долучається до процесу формування предмета доказування, висловлюючиі обґрунтовуючи свої заперечення проти позову у відзиві (ст. 178 ЦПК України). Тому підстави позову чи заперечення проти нього є основою предмета доказування. Завданням підготовчого провадження є остаточне визначення предмету спору (п. 1 ч. 1. ст. 189 ЦПК України), визначення обставин справи, які підлягають встановленню, та зібрання відповідних доказів (п.3ч. 1 ст. 189 ЦПК України). Отже, необхідно зазначити, що остаточне судження про належність тих чиінших фактів до предмета доказування належить суду.

О.О. Грабовська звертає увагу на те, що суд також має право відносити до предмета доказування обставини, якими сторони не обґрунтовували свої вимоги чи заперечення, але повинні були це зробити, бо на думку суду, ці обставини мають суттєве значення для ухвалення рішення у справі. Вчена в своєму дослідженнідоходить висновку, щоостаточне значення у формуванні предмета доказування відіграє суд, за яким останнє слово в цьому питанні [148].

Ю.С. Гамбаров зазначає, щоміркування про суттєве чи несуттєве значення тих чиінших тверджень завжди належить суду, так як сторони можуть помилятись стосовно юридичної оцінки наведених ними фактів і виявитися нездатними встановити правильне співвідношення між суттєвимиі несуттєвими [149, с. 367].

Л.П. Смишляєв підкреслював, що у цивільному процесі вчення про предмет доказування пов'язане з темою розподілу обов'язків доказування, тому предмет доказування розглядається в комплексі з ученням про позов, його підстави та спростування позову (запереченнями) [150, с. 6-10].

Обмеження дослідження справи первісними вказівками сторін на підставі їх вимог чи заперечень за наявностіінших фактів, що характеризують взаємовідносини сторін, є процесуальним порушенням суду. Процедура формування судом предмета доказування складається з двох стадій. Першою є з’ясування судомкола фактів, наведених сторонами для підтвердження своїх вимог і заперечень, та визначення тих, які мають значення для вирішення спору. Другою є оголошення судом фактів, які, на його думку, мають значення для вирішення спору, за умови, якщо сторони не вказали ці факти як підставу своїх вимог чи заперечень. Серед фактів, що мають значення для вирішення спору, суд розмежовує факти, які визнаються сторонами, тобто є безспірними, та факти, з приводу яких у сторін існує спір. Саме з останніх і формується предмет доказування.

В справах окремого провадження законодавчо закріплена активність суду в доказуванні набуває особливого значення в справах, метою розгляду та вирішення яких є захист прав, свобод та інтересів осіб, які потребують особливої уваги з боку держави, суспільства в цілому, зокрема в справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу, про усиновлення тощо. На відміну від справ позовного провадження, у яких вплив сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, на формування предмета доказування є переважним, у справах окремого провадження предмет доказування формується під впливом інформації про факти та обставини, отриманої від заявників та інших заінтересованих осіб, а також норм матеріального права, що регулюють певний вид правовідносин. Наприклад, у справах про усиновлення дітей іноземними громадянами, які згідно з п. 4 ч. 2 ст. 293 ЦПК України розглядаються та вирішуються судами в порядку окремого провадження, обсяг фактів та обставин, що складають предмет доказування та підлягають встановленню судом, є досить значним, а джерелами його формування виступають заява про встановлення усиновлення, комплекс законодавчих і підзаконних актів, висновки органів державної влади тощо [151, с. 16].

Особливістю предмета доказування є можливість змінювати обсяг фактів, що входять до його складу. Зокрема, ця зміна може бути пов’язана з диспозитивним правом позивача до закінчення підготовчого засідання або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, на збільшення або зменшення розміру позовних вимог (п. 2 ч. 2 ст. 49 ЦПК України). Також, до закінчення підготовчого засідання позивач має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви. У справі, що розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, зміна предмета або підстав позову допускається не пізніше ніж за п’ять днів до початку першого судового засідання у справі (п. 2 ч. 2 ст. 49 ЦПК України). Визнання відповідачем певних

фактів, що входять до підстави позову, також призводить до зміни предмета доказування.

Предмет доказування може змінитись внаслідок відмови від визнання в попередньому судовому засіданні обставин, яке суд приймає, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини або обставини, визнаної в результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною (ч. 2 ст. 82 ЦПК України).

Підсумовуючи вищенаведене, необхідно зазначити, що суб'єктами, які формують предмет доказування, є учасники справи та їх представники, а суб’єктом, якийвизначає остаточний склад предмета доказування, є суд.

Щодо визначення предмету доказування за цивільним процесуальним законодавством Франції необхідно зазначити, що у ст. 6 ЦПК Франції встановлюється, що в обґрунтування своїх позовних вимог сторони повинні вказати факти, які їх підтверджують. Судова істина залежить від встановлення фактів, з якими відповідна норма права пов'язує певний юридичний факт. Інакше кажучи, це факти, що підлягають доказуванню по конкретній справі.

У французькій правовій літературі предметом доказування називають все те, що має принести доказ. Але визначення предмета доказування контролюється відмінністю між фактом і законом. Дійсно, всі суб'єктивні права, що належать особі, набуваються внаслідок дії чи юридичного факту. Вони є джерелом суб'єктивних прав [152].

Саме цей факт або цей юридичний акт повинен бути доказанийтою особою, яка на нього посилається для його затвердження на користь свого суб'єктивного права. Наприклад, особа, яка претендує на те, що вона є кредитором іншої, з метою відшкодування шкоди, заподіяноїїїу випадку аварії. Це забезпечить доказ реальності аварії, ступінь травми, яку вона отримала через цей випадок, це відповідні факти, які потрібно доказувати[152].

Законодавчого визначення поняття предмета доказування у нормах французького законодавства також немає, але відповідно до доктрини, під предметом доказування розуміються відомості про факти, які діляться на юридичні факти та юридичні акти.

У французькій цивільній процесуальній літературі під юридичними актамирозуміються вираження волі, які прагнуть привести до юридичних наслідків)[97].

Юридичні факти - події, матеріальні факти, які неможливо фіксувати в встановлених законом формах, тому не існують обмеження допустимості засобів доказування.

Будь-яка подія чи діяльність фізичної або юридичної особи, яка створює правові наслідки без добровільно прагнення зацікавлених сторін[97].

У французькій доктрині цивільного процесуального права у предмет доказування входять як позитивні, так і негативні факти, спірні фактиі відносні факти. Для їх підтвердження суд допускає тільки засоби доказування, прямо зазначені в законі.

Факт, вказаний стороною в обґрунтування свого права і не оскаржений в ході розгляду справи по суті, повинен розглядатися як істинний, тобто існуючий. Належність факту – здатність обґрунтувати вимогу або заперечення. Оскарження факту може виражатися в його запереченні.

Таким чином, до предмету доказування у французькому судочинстві входять спірніта відносні фактиі виключаються безперечні (визнані факти), преюдиційно встановлені фактиі загальновідомі факти. Преюдиційно встановленими фактами називаються факти, встановлені в судовому рішенні. Такі факти вважаються існуючими або неіснуючими в дійсності, оскільки встановлені рішенням суду, що набрало законної сили. Преюдиціальність має відносну силу, так як діє тільки щодо сторін спору [29, с. 128].

Відповідно до ЦПК Франції, кожна сторона зобов'язана сприяти правосуддю з метою досягнення істини.

Сторони доводять фактиі суддя застосовує закон, який він повинен знати. Сторони не повинні доказувати закон (крім звичаїв та іноземних законів: сторони повинні представити докази їх існування та їх зміст). У цьому полягає сенс статті 9 ЦПК Франції: «Кожна сторона повинна доказати, згідно з законом, факти, які необхідні для задоволення її позовних вимог». Стосовно ролі судді, це зазначено в п. 1 ст. 12 ЦПК Франції: «Суддя вирішує спір згідно з нормами права, які застосовуються до нього». Дуже часто, сторони вказуютьсудді на правову норму, яку вони вважають потрібно застосовувати, але це лише припущення, тому що закон дає суддям право «надавати або відновити їх належне тлумаченнястосовно спірних фактів і документів, не обмежуючись найменуваннями, запропонованими сторонами[152].

Також у тій самій статті 12 ЦПК Франції вказано, що суд за своєю ініціативою має право надавати доводи виключно правового характеру, незалежно від правового підґрунтя, на яке посилаються сторони.

Потрібно звернути увагу, що французька процедура цивільного судочинства повністю слідує змагальній моделі судочинства. Сторони повинні надати та довести факти, на які вони посилаються. У Франції допускається альтернативна кваліфікація своїх претензій позивачем, причому це тягар позивача – навести всі правові засоби, тобто всі можливі правові обґрунтування вимог.

3.2. Факти, що складають предмет доказування у цивільному процесі України та Франції

Для позначення обсягу чи сукупності фактів (обставин), що підлягають встановленню судом і доказуванню учасниками справи та представником, прийнято оперувати поняттям «предмет доказування». Проте, питання про те, які факти входять до предмету доказування в цивільному процесі, вченими-процесуалістами розкривається по різному.

Так, наприклад, як зазначає М.К. Треушніков,більшість учених-процесуалістів дотримуються думки про те, що до змісту поняття «предмет доказування» слід включати тільки юридичні факти, що мають матеріально-правове значення, що дозволяє акцентувати увагу на самих значимих фактах для правильного вирішення справи [121, с. 274]. Ю.С. Гамбаров висуває думку, що до предмету доказування належать лише матеріально-правові факти, без яких неможливо вирішити справу по суті та допоміжні доказові факти, які будучи доведеними дозволяють логічним шляхом встановити сам основний юридичний факт [149, с. 367]. Однак, така точка зору науковців єне зовсім вірною, оскількивона зосереджується тількина юридичних фактах, що мають матеріально-правове значення та залишають поза увагою факти (обставини) процесуально-правового характеру. Безумовно, до обставин предмета доказування необхідно відносити факти матеріально-правового характеру.

Матеріально-правові факти (обставини), що входять до предмету доказування, класифікують за різними підставами. За вольовою ознакою юридичні факти поділяють на дії та події. В якості окремого різновиду фактів за даним критерієм іноді виділяють юридичні стани. Дії, в свою чергу, класифікуються на правомірні (угоди, юридичні вчинки, адміністративні актиі т. ін.) і неправомірні. Залежно від правових наслідків юридичні факти поділяють на правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі [117, с. 67].

Безперечність віднесення до предмету доказування фактів матеріально-правового характеру легко можна пояснити: справи, що розглядаються в суді носять матеріально-правовий характер і для їх вирішення необхідно встановити ті обставини, які передбачені в нормах матеріального права. В іншому випадку вирішити справу просто неможливо [153, с. 47]. Наприклад, якщо громадянин подає позов про компенсацію моральної шкоди, то до предмету доказування у справі входять наступні обставини:

- заподіяння моральної шкоди, тобто фізичних чи моральних страждань;

- індивідуальні особливості особи, якій завдано шкоду, що береться до уваги для визначення ступеня фізичних і моральних страждань;

- вчинення відповідачем дій, які порушують особисті немайнові права позивача або такі, що посягають на належні громадянину інші нематеріальні блага;

- наявність причинного зв'язку між діями відповідача та завданою моральною шкодою;

- ступінь вини порушника, яка враховується при визначенні розміру компенсації моральної шкоди, таінші обставини, що заслуговують на увагу;

- розмір заподіяної моральної шкоди.

Диспозиція норми матеріального права, що містить перелік обставин, які підлягають встановленню, може носити не тільки однозначний характер, а й альтернативний. У нормі права можуть міститися перераховані обставини, проте, вони необов'язково повинні бути присутні у сукупності для вирішення позову. Наприклад, ст. 164 СК України передбачає різні варіанти порушення обов’язків батьків, коли навіть одного з них можна позбавити батьківських прав. Так, батьки (один з них) можуть бути позбавлені батьківських прав, якщо вони:

- ухиляються від здійснення обов'язків батьків, у тому числі при злісному ухиленні від сплати аліментів;

- не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причиниі протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

- ухиляються від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;

- зловживають батьківськими правами; жорстоко поводяться з дитиною, в тому числі здійснюють фізичне або психічне насильство над ними;

- є хронічними алкоголіками або наркоманами;

- вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

- засуджені за вчинення умисного злочину щодо дитини [154].

Ускладнення предмета доказування може мати місце в тих випадках, коли позивач заявляє не одну, а кілька вимог до відповідача [153, с. 47]. І.В. Решетнікова запропонувала приклад, коли предмет позову звучить наступним чином: про відшкодування шкоди, заподіяної в результаті дорожньо-транспортної пригоди здоров'ю, а також майну, компенсації моральної шкоди. У цьому випадку предмет доказування складається з трьох частин. По-перше, на вимогу про відшкодування шкоди підлягає встановленню наступна сукупність обставин:

- факт ДТП;

- факт заподіяння шкоди здоров'ю позивача в результаті ДТП;

- причинний зв'язок між ДТП та заподіяною шкодою здоров'ю;

- ступінь і тривалість втрати працездатності;

- витрати на лікування, ліки, сторонній догляд, додаткове лікування,санітарно-курортне лікування та ін.

По-друге, на вимогу про відшкодування шкоди, заподіяної майну, до предмету доказування увійдуть наступні обставини:

- факт заподіяння шкоди майну позивача;

- причинний зв'язок між ДТП та заподіяною шкодою майну;

- розмір збитку.

По-третє, підлягають встановленню обставини, що входять до предмету доказування, для визначення компенсації завданої моральної шкоди (про ці обставини йшлося вище) [153, с. 48].

За участю в справі третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, очевидна необхідність доведення фактів, покладених ним в обґрунтування свого позову. Якщо в процесібере участь третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, то воно не має своїх вимог і заперечень, виступаючи на стороні позивача або відповідача. Однак з урахуванням можливої регресної вимоги третя особа може

наводитидодатковіобставини (наприклад, посилатися на грубу необережність позивача та ін.) Ці обставини також можуть увійти до предмету доказування[153, с. 49].

Якщо в якості учасників справи виступають державні органи, органи місцевого самоврядування, які звернулися до суду у випадках, передбачених ЦПК України, то підстави їх вимог і заперечень на захист чужих інтересів також лягають в основу предмета доказування у справі.

Таким чином, факти (обставини) матеріально-правового характеру можна назвати основними фактами предмета доказування, оскільки неправильне їх встановлення призводить до скасування рішення в апеляційній та касаційній інстанціях. Водночас елементи предмета доказування можуть бути вказані в нормах не тільки матеріального, а й процесуального права.

Справедливим є твердження В.О. Єрмолаєвої, яка до предмету доказування відносить факти (обставини) матеріально-правового та процесуально-правового характеру. Далі авторка зазначає, що до перших із них належать події та дії, які покладено в обґрунтування вимог і заперечень сторін (ч. 1. ст. 81 ЦПК України). Другі входять до предмету доказування у разі впливу на рух цивільної справи [155, с. 161].

Факти, що мають процесуальне значення, –це, перш за все факти, з якими пов'язане виникнення права на позов. ЦПК України містить перелік передумов права на позов. Сторони можуть посилатися або не посилатися на наявність або відсутність передумов права на позов, однак суд зобов'язаний перевірити наявність або відсутність підстав для відмови у відкритті провадження. Наприклад, відповідно доп. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, так як заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. Тобто, в даному випадку, йдеться про неправильне визначення позивачем підвідомчості спору.

Отже, за наявності фактів процесуального характеру, що свідчать про відсутність у позивача права на позов або про існування підстав для зупинення,

закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, їх ігнорування іпродовження розгляду і вирішення справи призведе до ухвалення незаконного рішення. Отже, мета доказування не буде досягнена, так як суд не встановив факти, що мають значення для справи [153, с. 53].

Правова позиція відповідача може бути заснована тільки на доказуванні процесуальних фактів: преюдиційності раніше прийнятого судового рішення, що набрало законної сили, або непідвідомчість справи суду загальної юрисдикції. У цих випадках суду досить встановити наявність преюдиційності судового рішення або фактів, що підтверджують непідвідомчість справи, для закінчення судового розгляду [156, с. 13].

Однак процесуальні норми можуть нестиінформацію і щодо предмету доказування. Такого роду процесуальні факти можуть бути віднесені до основних фактів нарівні з матеріально-правовими фактами, оскільки тільки при їх встановленні можна вирішити справу по суті.

О.В. Баулін вважає, що процесуально-правові факти, як правило, до розгляду справи по суті відношення не мають. Якщо матеріально-правові факти в більшості випадків пізнаються судом опосередковано, то процесуальні, навпаки, безпосередньо. У зв’язку з цим, обставини матеріально-правового характеру зазвичай вимагають більш складної процедури доказування [117, с. 65]. З такою позицією автора навряд чи можна погодитись, оскільки якщо критерієм для включення тих чиінших фактів до предмету доказування є їх важливість для вирішення цивільної справи, то навряд чи варто заперечувати важливість процесуальних фактів.

У процесуальних нормах можуть міститися вказівки не на всі, а лише на окремі обставини, що підлягають включенню до предмету доказування. Так, наприклад, у справах про встановлення юридичних фактів обставини предмета доказування перераховані в нормах матеріального права. Але в той же час в якості обов'язкової обставини, що підлягає встановленню, ЦПК України називає визначення мети встановлення юридичного факту (ст. 315 ЦПК

України), а також неможливість отримання заявником в іншому порядку належних документів, що посвідчують факти, або у разі неможливостівідновлення втрачених документів (ст. 315 ЦПК України).

Отже, на нашу думку, до предмету доказування мають входитияк факти, які мають матеріально-правове значення, так і факти процесуально-правового характеру, оскільки останні є підставою для вирішення питань, що належать до можливостіі допустимості судового захисту, а також до належного порядку його здійснення. Без доказування фактів процесуально-правового характеру неможливо ухвалити законне та обґрунтоване рішення у справі. Зокрема, відповідач, який заявив заперечення проти позову в зв'язку з тим, що тотожна справа вже розглядалась судом, повинен довести цей процесуально-правовий факт.

Поряд з цим, спірним є питання щодо включення до предмету доказування не тільки юридичних фактів, а й фактів правовідносин сторін, норм права, що підлягають застосуванню. М.К. Треушніков зазначає, що предмет доказування у цивільній справі позовного характеру має два джерела формування. По-перше, це підстава позову і заперечення проти позову, по-друге, гіпотеза і диспозиція норм матеріального права, які підлягають застосуванню [157, с. 268].

О.В. Баулін, у свою чергу, зазначає, що правовідносини сторін на відміну від факту реальної дійсності – ідеальна конструкція і тому не може бути пізнана або доказана. Немає необхідності позначати або доказувати правові норми, тобто суд їх застосовує, а правозастосовна діяльність не є доказуванням [117, с. 63]. Необхідно погодитись з такою точкою зору автора.

В юридичній літературі також висувається теза про наявність «локальних предметів доказування», під якими розуміється сукупність фактів, які підлягають встановленню для вирішення різних питань, що виникають в ході розгляду справи. У локальні предмети доказування автори цієї ідеї включають

обставини, що мають процесуальне значення для вирішення питань, наприклад, забезпечення позову, сплати судових витрат, вирішення клопотань [158, с. 16].

Безумовно, правильною є постановка питання про можливість через різні причини коригування типового предмета доказування стосовно конкретної справи. Коло процесуальних обставин має індивідуальний характер для кожної справи, тому можна вважати його локальним, конкретним. О.В. Баулін висуває думку про те, що процесуальні факти в зв'язку з істотними відмінностями від матеріальних не повинні розглядатися як частина предмета доказування, і тому використання поняття «локальний предмет доказування» не можна визнати цілком вдалим. Правильніше говорити про наявність в складі меж доказування спеціальних фактичних комплексів, встановлення яких необхідно для виконання окремих процесуальних питань [117, с. 72]. Далі автор доходить висновку, що предмет доказування являє собою сукупність фактів матеріально-правового характеру і доказових фактів, які мають юридичне значення по даній справі. Предмет доказування є складовим елементом меж доказування, в які також включаються обставини, що мають процесуальне значення, таінші факти, що підлягають встановленню [117, с. 82].

У своїй роботі О.О. Грабовська звертає увагу на те, що «…окремі науковці до складу фактів та обставин предмета доказування у цивільному процесі включають також доказові факти» [85, с. 238].

У процесуальній літературі висловлювалася думка про те, що до складу предмета доказування не повинні включатися доказові факти, оскільки вони можуть бути різними, а законодавство вимагає стабілізації підстав позову [8, с. 37]. Наприклад, М.С. Строгович стверджує, що значення доказового факту в тому, що він є доказом головного факту [159, с. 239].

І.В. Решетнікова підкреслює, що доказовий факт – це така обставина, яка не включається в предмет доказування у даній справі, але побічно сприяє його встановленню. Тобто, це факти, які після встановлення судом

використовуються в якості доказів для встановлення основних обставин предмета доказування [153, с. 55].

В.В. Молчанов зазначає, що доказові факти – це факти, які не мають самостійного правового значення, але у випадках їх доведення за допомогою судових доказів дозволяють зробити висновок про наявність або відсутність юридичних фактів. Коло доказових фактів визначається обставинами конкретної справи. На підтвердження своїх тез автор наводить приклад, що у справах пов'язаних з заподіянням шкодидоведеністьь факту відсутності відповідача в місці заподіяної шкоди, який сам по собі не має правового значення, дозволяє зробити суду висновок про те, що даною особою шкода не могла бути завдана і, відповідно, її вини немає [16, с. 80-81].

О.О. Грабовська, вирішуючи питання чи включати доказові факти до предмета доказування чи ні, доходить наступних висновків, що «…відповідь … має буди однозначною: до предмету доказування такі обставини чи доказові факти включати необхідно» [85, с. 240]. Однак, на нашу думку, доказові факти, що мають значення для справи, не можуть бути виключені зі складу предмета доказування, так як вони повинні бути встановлені. Безумовно, слід враховувати, що доказові факти мають різне значення. Одні з них є засобом встановлення матеріально-правових фактів, інші– процесуальних. З цього випливає, що вони не можуть бути включені в одну групу в складі меж доказування. Проте, доказові факти, які слугують засобом встановлення матеріально-правових обставин, повинні включатися до складу предмету доказування, оскільки вони мають безпосереднє значення для розгляду спору по суті.

Про наявність доказових фактів суд зазвичай дізнається при дослідженні доказів у справі. У зв'язку з цим у суду виникає припущення, версії, які треба перевірити для встановлення доказів у справі. На відміну від матеріально-правових фактів, доказові факти найчастіше мають непряме відношення до розглянутого спору. Однак для правильного вирішення справи потрібно

встановлення як головних, так і доказових фактів. На нашу думку, доказовіфактиіснують не у кожній цивільній справі, тому вони можуть включатися в додаткову (факультативну) частину предмета доказування.

Серед різноманітних юридичних фактів, що входять до складу предмету доказування, особливе місце займають відносно-визначені обставини. Йдеться не про будь-які події, дії, стани, з якими законодавець пов'язує виникнення прав і обов'язків, а про право суду визнати юридичне значення за обставинами, безпосередньо в законі не визначеними [117, с. 72].

Наприклад, згіднозіст. 616 ЦК України суд вправі зменшити розмір відповідальності боржника, якщо кредитор не вжив розумних заходів до зменшення збитків або сприяв збільшенню розмірів збитків [160]. Які саме дії кредитора могли розглядатися як «розумні заходи» – необхідно вирішувати суду.

Таким чином, у багатьох випадках суд вільний самостійно зв'язати юридичні наслідки з обставиною, прямо не зазначеною в законі. У наведеному прикладі складність встановлення предмета доказування спричиняє можливість судових помилок, які ускладнюють їх усунення апеляційною та касаційною інстанціями. Саме по собі формулювання«розумні заходи» включає виражений суб'єктивний елемент.

Вплив розглянутих правил на процес доказування полягає в тому, що на суд покладається додаткова відповідальність і обов'язок не тільки визначення, а також «створення» предмета доказування. Суд самостійно, без конкретних законодавчих орієнтирів, повинен сформувати коло доказових фактів, які можуть підтвердити або спростувати наявність шуканої відносно-визначеної обставини, і мотивувати в процесуальному документі причини їх включення до складу предмета доказування. Відповідно зацікавлена сторона має право просити суд про доповнення предмета доказування доказовими фактамиі несе обов'язок щодо обґрунтування такого прохання [117, с. 73].

Потрібно звернути увагу на думку Д.Б. Абушенко про те, що у вирішенні питання правозастосовувач сам доповнює або конкретизує перелік фактів, яківходять до юридичного складу [161, с. 94]. Однак вважаємо, що в даному контексті потрібно уточнення – правозастосовувач не вносить змін до норми права і не створює прецеденту шляхом встановлення нових юридичних фактів. Пряма вказівка в праві юридично значущої обставини– це її основна ознака. Судом же визначається коло доказових фактів стосовно конкретної правової ситуації. На основі доказових фактів встановлюється наявність відносно-визначеної юридично значущої обставини [117, с. 73].

Проблема полягає не тільки в складності формування предмету доказування на основі наявних в матеріальному праві норм відносно-визначеної диспозиції, але і в тому, що часто такі норми закріплюються без будь-яких підстав.

Рішення проблеми застосування норм з відносно-визначеними диспозиціями має здійснюватися не тільки шляхом вдосконалення законотворчості. Оскільки повністю уникнути формування такого роду норм неможливо, необхідно забезпечити правильне їх застосування, в чому значною є роль суду. Суд повинен ретельно оцінювати ствердження сторін про наявність юридичного значення у тих чиінших обставин, встановлювати зв’язок між нимиі названими в нормах права відносно-визначеними фактами, і мотивувати її в підсумкових процесуальних документах. Тягар визначення предмета доказування, яке несе суд, конкретизується як обов'язок сформувати коло доказових фактів, на підставі яких будуть встановлюватись юридично значимі обставини.

Нарешті, факти, що встановлюються судом для виконанню виховних, превентивних, перевірочних функцій.Встановлення цих фактів потрібно для можливого постановлення окремої ухвали у справі. А в підсумку – для виконання завдань правосуддя щодо попередження правопорушень [156, с. 13]. Певні факти можуть підтверджувати або спростовувати достовірність доказів.

Наприклад, показаннями свідків встановлюється факт знаходження позивача в родинних стосунках зі свідком, що дає показання на користь позивача. Безпосередньо такий факт не входить до предмету доказування, але його ігнорування призведе до використання в судовому рішенні недостовірних доказів.

Безумовно, факти, необхідні для постановлення окремої ухвали, мають місце не по кожній справі. Крім того, від їх визначення не залежить вирішення спору по суті. З цієї причини названі факти можуть бути класифіковані як допоміжні, що мають факультативне значення. У процесі доказування нерідко потрібно дослідження перевірочних фактів. Так, при допиті свідка суд встановлює характер його взаємин зі сторонами, що необхідно для правильної оцінки достовірності показань свідків. З огляду на закон цей факт повинен бути встановлений при допиті кожного свідка, – це факт, що носить перевірочний характер [153, с. 57].

І.В. Решетнікова вважає, що віднесення інших фактів до предмету доказування є спірним. Йдеться про такі факти, як: факти процесуального характеру; доказові факти; факти, встановлення яких необхідно для винесення окремої ухвали; перевірочні факти. Підкреслюється, що ці факти повинні включатися не в предмет доказування, а в межі доказування, хоча останні також підлягають доведенню [156, с. 11-12].

Безумовно, на відміну від основних фактів існують такі факти, які мають факультативний характер, вони можуть існувати в доказуванні у справі, а можуть бутиі відсутніми. Як правило, їх не встановлення не завжди є самостійною підставою для скасування судового акту, однак воно здатне привести до прийняття незаконного та необґрунтованого судового акту, який також буде підлягати скасуванню. Отже, це дозволяє зробити висновок, що до предмету доказування входить сукупність обставин, які мають значення для справиі які необхідно встановити та довести для її вирішення.

На нашу думку, обґрунтованим є виділення двох складових частин предмету доказування. До основної частини потрібно віднести матеріально-правові факти, які повинні бути доведені для вирішення справи по суті, а також процесуально-правові факти, які, хоча й не мають значення для вирішення справи по суті, проте існують для вирішення процесуальних питань, що виникають під час розгляду справи.

До другої факультативної частини необхідно віднести допоміжніфакти,доказові факти, факти, встановлення яких необхідно для постановлення окремої ухвали, перевірочні факти та факти, встановлення яких необхідно для здійснення виховних та попереджувальних завдань правосуддя.

Отже, основну (стандартну) частину предмету доказування будуть складати факти матеріально-правового та процесуально-правового характеру, а додаткова (факультативна) частина буде містити доказові факти, факти, встановлення яких необхідно для постановлення окремої ухвали, перевірочні факти та факти, встановлення яких необхідно для здійснення виховних та попереджувальних завдань правосуддя.

На підставі аналізу норм цивільного процесуального законодавства Франції, можна констатувати, що склад предмету доказування у французькому цивільному судочинстві значно простим та лаконічним. У предмет доказування входять всі спірні та відносні факти, позитивні та негативні факти. Головним чином це факти, які сторони приводять в обгрунтування своєї позиції у справі.

Christophe Lefort в навчальному посібнику “Procédure civile, 5e édition”зазначає, що у французькому цивільному процесі після того, як факти встановлені сторонами, межі судового розгляду є незмінними. Звідси випливає, зокрема, що суддя не може змінити умови суперечки, а також не може обгрунтувати своє рішення фактами, які не входять до обговорення[124, с. 209].

Забороняється вносити у дебати факти, які не були згадані сторонами, і зокрема факти, отримані внаслідок розслідування, які могли бути проведені

поза присутністю сторін та поза сферою судового слухання. Проте, безумовно, суддя відіграє активну роль у сприйнятті фактів [124, с. 209].

Однак, у той самий час у ст. 7 ЦПК Франції зазначено, суддя має право взяти до уваги навіть ті факти, на які сторони спеціально не посилались. Схожа норма міститься у ст. 26 ЦПК Франції стосовно окремого провадження, яка дозволяє судді обґрунтовувати своє рішення на всіх фактах, що відносяться до справи, а також на тих, які не були приведені сторонами.

3.3. Факти, що не підлягають доказуванню у цивільному процесі України та Франції

У будь-якій справі можуть мати місце обставини, які завдяки закону не потребують доказування.

По-перше, не підлягають доказуванню посилання на закон, яким слід керуватись під час вирішення спору. Jurano vitcuria – суд знає закони (один із принципів римського процесу). Проте, такий вчений, як Я.Л. Штутін стверджує, що закон не підлягає доказуванню не через те, що його знає суд, а тому, що він не входить до складу фактичних обставин даної конкретної справи, які підлягають доказуванню [139, с. 49].

Діяльність сторін не спрямована на те, щоб довести необхідність застосування до встановлених під час судового розгляду обставин справи певної норми. Стаття 175 ЦПК України встановлює форму та зміст позовної заяви, проте не зазначає необхідність вказувати норму права, яку має застосовувати суд і якою керується позивач. Як слушно зазначив В.В. Масюк, доказуванню не підлягає порядок застосування норм права чи законодавство, на підставі якого подається позов, а передусім факти, які є підставою для застосування тієї чиїншої норми права [162, с. 32-33].

І.Є. Енгельман до фактів, які не підлягають доказуванню, відносив: 1) законні припущення; 2) загальновідомі факти; 3) обставини, визнані сторонами; 4) факти, що обґрунтовують вимоги сторони, якіінша сторона

залишила без спростування; 5) факти, по яких надання доказів є неможливим [109, с. 234].

К.С. Юдельсон відносив до фактів, які не потребують доказування, безспірні, загальновідомі, преюдиційно встановлені та факти, що підпадають під дію презумпції [8, с. 190].

Відповідно до чинного цивільного процесуального законодавства, не підлягають доказуванню такі факти: 1) факти, визнані судом загальновідомими; 2) факти преюдиційні (вирішені), тобто встановлені судовим рішенням або вироком суду, що набрали законної сили; 3) факти, визнані стороною, якщо визнання прийнято судом (ст. 82 ЦПК України).

У ч. 3 ст. 82 ЦПК України зазначається, що обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування. Визнання факту загальновідомим формально юридично залежить від розсуду суду. Водночас процесуальна теорія і судова практика виходять з того, що загальновідомим факт може бути визнано судом за наявності двох умов: об'єктивної – відомість факту широкому невизначеному колу осіб, суб'єктивної – відомість факту суду (судді) та учасникам справи. Загальновідомість того чиіншого факту відносна і залежить від часу, який минув після події, поширеності події в певній місцевості.

Загальновідомі факти не доводяться, бо істинність їх очевидна. Визнати загальновідомими ті чиінші факти може не тільки суд першої інстанції, а й суди, які розглядають справу в апеляційному, касаційному порядку. Також в порядку апеляційного та касаційного провадження може оскаржуватися загальновідомість факту [121, с. 275].

Як підкреслював О.В. Баулін, встановлення загальновідомого факту засновано на позасудовому досвіді суду і учасників справи. Використання при розгляді справиінформації, достовірність якої не викликає сумнівів, навіть якщо вона отримана за рамками процесу, є допустимим [117, с. 76].

Загальновідомі обставини поділяються на три види:

1) факти, які можуть бути відомі в світовому масштабі. Саме такий ступінь значення мають, наприклад, терористичний акт, здійснений в Нью-Йорку (11 вересня 2001 року); факти початку і закінчення Великої Вітчизняної війни (22 червня 1941 року і 9 травня 1945 р.); а також аварія на Чорнобильській АЕС (26 квітня 1986 р.);

2) факти, які можуть бути відомі тільки на території України. До числа такого роду загальновідомих фактів можна віднести дати проведення виборів Президента України або Євромайдану, а також дати проведення чергового призову на військову службу;

3) факти, які можуть бути відомі тільки на території якого-небудь регіону (області, району, міста). Прикладами такого роду загальновідомості фактів можуть служити небувало великі снігові опади для м. Одеси в грудні 2014; трагедія, яка сталась 2-го травня 2014 року на площі Кулікового Поля у м. Одесі; факти знищення пожежею архівів РАГСУ, нотаріату, суду та ін. Незалежно від ступеня загальновідомості факту він не підлягає доказуванню.

Однак сильні землетруси, інші стихійні лиха, як правило, відомі більш широкому колу осіб і можуть носити характер всесвітньо відомого факту. Так, землетрус в Індії 2001 р. стало всесвітньо відомим фактом.

Сторона, яка має використати загальновідомий факт, повинна про нього зазначити. Визнання обставини загальновідомою і такою, що не підлягає доказуванню, вирішується судом, який розглядає справу [163, с. 167].

Застосування загальновідомих фактів тягне певні процесуальні наслідки, якіполягають у наступному. По-перше, якщо факт відомий у світовому масштабі або на території всієї країни, то суд або суддя вправі посилатися на такий факт при обґрунтуванні своїх висновків у справі без будь-яких застережень. У цьому випадку при перевірці правильності судового рішення в передбаченому законом порядку суд вищого рівня зобов'язаний брати до уваги такий загальновідомий факт, незважаючи на те, що матеріали справи не містять доказування його існування. По-друге, якщо суд (суддя) має справу зфактами

загальновідомими лише на обмеженій території, то він зобов'язаний вказати в рішенні, що даний факт має місцеве значення, загальновідомий в масштабах району, міста, області, у зв'язку з чим був визнаний судом таким, що не підлягає доказуванню. Подібна примітка в судовому рішенні необхідна для того, щоб вищі судовіінстанції при перевірці правильності рішень нижчестоящих інстанцій знали, з якої причини наявність фактів, покладених в основу судового рішення у справі, не підтверджено відповідними доказами.

Загальновідомими можуть бути визнані лише ті факти, які є реальними подіями або явищами, тобто не та обставина, яка базується на суб'єктивній оцінці чого-небудь або кого-небудь, наприклад, суб'єктивній оцінці особистості. Зокрема, як зазначив М.К. Треушніков, що не може бути визнана загальновідомою характеристика людини [121, с. 276]. Також не можуть визнаватися загальновідомими факти узагальнення, нехай вониі мають поширений характер. Наприклад, те, що зазвичай батьки піклуються про своїх дітей, або припущення про те, що усі великі прибутки нажиті незаконним шляхом, не мають значення, який надається йому процесуальним законодавством при розгляді справ.

Немає також підстав погоджуватися з точкою зору про те, що факт може визнаватися загальновідомим лише в тому випадку, якщо він визнаний таким кожною зі сторін спору.

У літературі різновидом загальновідомих фактів називають «ноторні обставини», безперечність яких визначена очевидними документами, «неспростовані письмовими доказами особливого роду». До них відносять, наприклад, відомості про те, яким днем тижня було те чиінше число місяця, на яке число припадало державне свято, яка була тривалість світлового дня тощо. Здається, такого роду відокремлення не має сенсу і практичної цінності. Ноторні обставини повинні оформлятися так само, як іінші загальновідомі факти. Інформація про загальновідомість факту завжди може бути знайдена в будь-якому офіційному виданні тощо [117, с. 76].

Потрібно підкреслити, що пропозиції про визнання факту загальновідомим можуть висувати учасники процесу, однак остаточний висновок, результатом якого є виключення факту з предмета доказування, робить суд. Безумовно, висновок про загальновідомість факту повинен міститися в судовому рішенні. Крім того, оскільки учасники процесу і в ході розгляду справи мають право знати, вважається той чиінший факт загальновідомим чи ні, суд повинен довести свою думку про це до учасників справи [117, с. 77].

Зважаючи на це, можна підсумувати, що відносний характер загальновідомих фактів зумовлює необхідність відображення судом у матеріалах справи загальновідомості факту, для того щоб суд вищої інстанції, який переглядатиме рішення по справі, взяв до уваги цю обставину. Це дає підстави стверджувати, що у рішенні суду має бути прямо задокументовано звернення особи, яка бере участь у справі, до суду із заявою про визнання певних фактів загальновідомими, віднесення тих чиінших фактів до вищеназваних також можна констатувати ухвалою суду.

Розглядаючи преюдиційні факти як одну з підстав звільнення від доказування, слід наголосити, що таке звільнення залежить не від розсуду судді, а від вимог закону стосовно обов’язковості врахування таких фактів під час вирішення справи по суті [162, с. 40].

Преюдиційні факти – це факти, встановлені рішенням або вироком суду, що набрали законної сили. Факти, встановлені рішенням суду, яке набрало законної сили з однієї цивільної справи, не доказуються знову при розглядііншої цивільної справи в суді, в якій беруть участь ті самі особи. Такі факти також називаються приреченими. Факти, встановлені у розглянутій справі судовою постановою, яка набрала законної сили, обов'язкові для суду і не доказуються знову і не підлягають спростуванню при розглядііншої цивільної справи, в якій беруть участь ті самі особи [121, с. 276].

Вирок суду, що набрав законної сили, у кримінальній справі є обов'язковим для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок суду, з питань: чи мали місце ці дії та чивчинені вони цією особою. Виходячи з цього суд, ухваленні рішення за позовом, що випливає з кримінальної справи, не має права входити в обговорення провини відповідача, а може вирішувати питання тільки про розмір винагороди. У рішенні суду про задоволення позову, крім посилання на вирок у кримінальній справі, повинні бути приведені наявні в цивільній справі докази, що обґрунтовують розмір присудженої суми. Аналогічним чином визначається значення постанови судді, яканабрала законної сили у справі про адміністративне правопорушення при розгляді та вирішенні судом справи про цивільно-правові наслідки дій особи, щодо якої винесено постанову (рішення) [121, с. 278].

Усіінші обставини, в тому числі розмір шкоди, що підлягає відшкодуванню, повинні бути доведені сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі в загальному порядку.

Слід ще раз підкреслити, що преюдиційне значення фактів, встановлених рішенням суду, визначається його суб'єктивними межами. Це означає, що властивість преюдицйності мають матеріально-правові факти, встановлені судом і зафіксовані в рішенні, якщо при цьому всі зацікавлені особи, яких вони стосуються, були залученідо процесу,а також факти, зафіксовані в судовій ухвалі, що набрала законної сили, якою вирішуються питання процесуально-правового характеру, наприклад, в ухвалі про затвердження укладеної сторонами мирової угодиі припинення на цій підставі провадження у справі.

Для визнання факту преюдиційним суд вимагає відповідного підтвердження, яким є копія судового рішення з цивільної, господарської, адміністративної справи або копія вироку суду чи постанови у справі про адміністративне правопорушення [162, с. 40-41].

У літературііснує точка зору про те, що судове рішення, яким установлено преюдиційні обставини, є письмовим доказом. Тобто, слідує висновок, що звільнення преюдиційних фактів від доказування не виключає їх з предмета доказування, оскільки надання особами, які беруть участь у справі, копії рішення суду є діяльністю із доказування. Далі автор зазначає, що копію рішення не можна вважати доказом, який підтверджує чи спростовує певний факт: адже перевіряючи їх і долучаючи до матеріалів справи, суд з'ясовуєне сам факт, а лише ту обставину, що ухвалені рішення, вирок набрали законної силиі що ними встановлено факт, який цікавить суд. Якщо прийняти рішення або вирок суду як доказ певного факту, то необхідно визнати, що цей доказ є суто формальним і не підлягає оцінці суду за власним переконанням, а це, у свою чергу, суперечитиме основним засадам теорії доказування. Преюдиція є правилом доказування фактів. З огляду на преюдицію суд повинен вважати встановленими обставини, що мають значення для вирішення справи. Рішення суду або його копія, яким установлено преюдиціальний факт, не є доказом, оскільки тоді з урахуванням правила, закріпленого в ч. 1 ст. 82 ЦПК України, потрібно буде визнати перевагу одних доказів над іншими, що відповідно до ст. 89 ЦПК України є неприпустимим, бо жоден доказ не має для суду заздалегідь установленого значення [162, с. 40-41].

У судовій практиці преюдиційні факти найбільш часто зустрічаються у справах, пов'язаних з пред'явленням регресного позову. Так, наприклад, якщо на підставі судового рішення організацією відшкодовано потерпілому шкоду, заподіяну її працівником, то при розгляді регресного позову цієї організації до фактичного заподіювача шкоди (працівника) факт заподіяння шкоди, розмір шкоди та інші обставини мають преюдиційне значення і не доводяться знову при розгляді регресного позову. Однак преюдиційного значення дані факти набувають тільки за умови, що працівник брав участь у справі при розгляді основного позову в якості третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору, і мав можливість оскаржувати юридично значимі факти.

Преюдиційна сила судового акту має суб'єктивніта об'єктивні межі. Об'єктивні межі– це коло обставин, перерахованих в мотивувальній частині рішення, що вступило в законну силу. Суб'єктивні межі– це коло осіб, які брали участь в розгляді справи та їх правонаступники, для яких факти, встановлені судовим актом, мають преюдиційне значення і які можуть бути оскаржені [117, с. 78]

Необхідність виключення преюдиціальних фактів з предмета доказування потребує обґрунтування, тим більше, що в літературі висловлювалася думка про те, що факти, встановленірішенням суду, яке набрало законної сили, не можна виключати зі сфери доказування, оскільки це порушує принцип оцінки доказів за внутрішнім переконанням[164, с. 33]. На думку О.В. Бауліна, відмова від преюдиційності судового рішення, яке набрало в законної сили, може позбавити правосуддя значущості, знецінити судову процедуру [117, с. 79].

Не має преюдиційного значення оцінка судом конкретних обставин справи, які сторонами не оспорювалися, мотиви судового рішення, правова кваліфікація спірних відносин. На нашу думку, преюдиційне значення можуть мати лише ті факти, щодо наявності або відсутності яких виник спір, і які зазначені у мотивувальній частині рішення.

Преюдиційні обставини є обов'язковими для суду, який розглядає справу навіть у тому випадку, коли він вважає, що вони встановлені невірно. Таким чином законодавець намагається забезпечити єдність судової практики та запобігти появі протилежних за змістом судових рішень.

З точки зору тактики процесу, посилатися на преюдиційні обставини не завжди доцільно, адже у разі скасування рішення, яке встановлює преюдицію, виникають підстави для перегляду за нововиявленими обставинами усіх тих рішень, які цю преюдицію використали. Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 423 ЦПК України підставами для перегляду рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами є скасування судового рішення, яке

стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду.

Спеціальний випадок преюдиційності судового рішення передбачено для справ про захист прав споживачів. Відповідно до ст. 25 Закону України «Про захист прав споживачів» [165] об'єднання споживачів мають право, зокрема, звертатися з позовом до суду про визнання дій продавця, виробника (підприємства, що виконує їх функції), виконавця протиправними щодо невизначеного кола споживачів і припинення цих дій. При задоволенні такого позову суд зобов'язує порушника довести рішення суду у встановлений ним строк через засоби масової інформації або іншим способом до відома споживачів.

Преюдиційно встановлені факти звільняються від доказування, тому що вони вже встановлені в рішенні або вироку суду і немає ніякої необхідності їх встановлювати знову, тобто піддавати сумніву істинність судового акту, якийнабрав законної сили.

Якщо ж вважати, що істинність рішення – це не більше ніж юридична фікція, як про це пише І.Г. Медведєв [166, с. 9], то, безумовно, ніякі підстави звільнення від доказування в даних правовідносинах не можуть мати місця. Однак законодавець, встановлюючи норми про звільнення від доказування, виходить з учення про преюдиційні властивості судового рішення і з концепції істинності судових актів.

Преюдиційне значення фактів, встановлених рішенням суду, що набрало законної сили, визначається його суб'єктивними межами. Це означає, що властивість преюдиційності мають матеріально-правові факти, зафіксовані в рішенні, якщо при цьому всі зацікавлені особи, яких вони стосуються, були залучені в процес.

Тобто, можна узагальнити, що преюдиційні обставини не потребують доказування, якщо одночасно виконуються наступні умови:

- дана обставина встановлена судом та зафіксована у судовому рішенні, що набрало законної сили. При цьому треба мати на увазі, що відповідно до ч. 1 ст. 208 ЦПК України судові рішення викладаються у трьох формах: у формі ухвали, рішення та постанови. Тому преюдиційне значення мають обставини, встановлені усіма формами судових рішень. Обставини, встановлені рішеннямиінших органів, потребують доказування на загальних підставах;

- якщо у справі беруть участь нові особи, то преюдиційний характер рішення втрачається. Тому не можуть мати преюдиційного значення рішення суду в тотожних за фабулою справах, але за позовом іншого позивача або за участю додаткового співвідповідача. Пленум Верховного Суду України у п. 7 постанови №14 від 18.12.2009 р. роз'яснює, що особи, які не брали участь у цивільній, господарській чи адміністративній справі, в якій судом ухвалене відповідне судове рішення, мають право при розглядііншої справи за їх участю оспорювати обставини, встановлені цим судовим рішенням. У такому випадку суд ухвалює рішення на основі досліджених у судовому засіданні доказів. Тому не можуть мати преюдиційного значення рішення суду в тотожних за фабулою справах, але за позовом іншого позивача або за участю додаткового співвідповідача.

Безумовно, не менш важливим є питання щодо визначення місця презумпцій у механізмі правового регулювання. Під презумпцією зазвичай розуміють загальне правило, що відображає стійкі, неодноразово спостережувані зв'язки між фактами, подіями, явищами, станами, властивостями.

Термін «презумпція» походить від латинського слова «praesumptio», яке в перекладі означає «припущення».Самі римляни вживали слово «praesumere» в таких значеннях: передчасно вживати, насолоджуватися, наперед бажати, передбачати, здогадуватися,зважитися на що-небудь. Мовою укладачів

Юстиніанового кодексу «praesumere» часто означає мати зухвалість, наважитися, зважитися [167, с. 20].

В.К. Бабаєв у своїй праці «Презумпции в советском праве» (1974) визначає презумпцію як закріплене в нормах права припущення про наявність чи відсутність юридичних фактів, що ґрунтується на зв'язку між нимиі фактами наявнимиі підтверджене попереднім досвідом [168, с. 14]. В радянському праві допустимі лише ті презумпції, зміст яких відповідає інтересам народу та не суперечить принципу об'єктивної істини [167, с. 26-27].

Вважається, що річ, куплена або продана одним із подружжя, є купленою або проданою за їхньою взаємною згодою. Таке припущення може бути спростоване в загальному порядку іншими учасниками конкретної справи.

В основі погляду на презумпції як на підставу для звільнення від доказування покладено ідею про те, що якщо стороною доведений факт-підстава дії презумпції, то презюмований факт не включається в предмет доказування і не підлягає доказуванню жодним з учасників процесу. Суд обмежується тим, що за результатами розгляду справи визначає, чи був спростований презюмований факт шляхом доведеностііншого факту або ні. У разі його неспростування суд грунтує судове рішення на презюмованому факті [167, с. 133].

Як слушно зазначає Д.В. Черемнов, нормативне визначення терміну «правова презумпція» на сьогоднішній день відсутнє. Лише у Листі Міністерства юстиції України від 06.04.2011року №3192-0-4-11-19 [169] дається роз'яснення, що презумпції в праві (лат. praesumptio –припущення,від praesumere–передбачати, передчувати,вгадувати) – це закріплені правовими нормами припущенняпродостовірність настання певного юридичного факту. Однак дане визначення є неповним та повністю не розкриває сутності правових презумпцій [167, с. 28].

Досліджуючи місце доказових презумпцій у механізмі правового регулювання, слід зазначити, що презумпції поряд з юридичними фактами є

самостійним елементом правового регулювання, який виконує притаманні тільки йому функції. Також, через інститут презумпцій реалізується принцип змагальності в цивільному судочинстві, тобто, інститут презумпцій стимулює діяльність осіб, які беруть участь у доказуванні.

У деяких літературних джерелах виділяються також процесуальні презумпції. За своєю суттю вони схожі з доказовими презумпціями за винятком того, що норми права, на яких вони базуються, відносяться до процесуальних галузей права. Наприклад, відповідно до п. 2. ч. 3 ст. 121 ЦПК України, суддя повертає позовну заяву у разі, якщо вона подана недієздатною особою. Водночас, позивач при зверненні до суду не повинен доказувати, що він є дієздатною особою. Це презюмується. Лише якщо в матеріалах справи будуть дані про те, що цей факт просто хибний, тільки тоді суддя має право повернути позовну заяву або залишити її без розгляду.

В.В. Масюк стверджує, що презумпції однаково стосуються і процесуального, і матеріального права, а тому презумпції в цивільному судочинстві можуть бути закріплені нормами цивільного, житлового, земельного, сімейного, трудового права[162, с. 42].

Д.В. Черемнов зазначає, що «…залежно від можливості спростування припущення, яке складає зміст презумпції, виділяються спростовніі неспростовні презумпції. Важливою особливістю неспростовних презумпцій є те, що вони не виконують функції перерозподілу обов'язків з доказування». Він аргументує це тим, що «…суд не приймає докази, які спрямовані на спростування таких презумпцій, оскільки закон просто не передбачає можливості їх спростування. Неспростовна презумпція – це прямо чи непрямо закріплене в законі припущення про існування певної обставини, яке сприймається судом за існуюче за наявності всіх передбачених в законі формальних умов та не підлягає спростуванню». У свою чергу, спростовні законні презумпції у процесуальній літературі часто іменують доказовими

презумпціями, оскільки вони виконують функцію перерозподілу обов'язків (тягаря) доказування [167, с. 125].

У науці цивільного процесуального права, коли йдеться про презумпції, зазначається передусім про відповідний розподіл обов'язків із доказування. З цього випливає, що презюмовані факти не звільняються від доказування, а лише розподіляється обов'язок їх доказування між учасниками справи. Проте, якщо спиратися на дану позицію, то презюмовані факти мають входити до предмета доказування. Враховуючи вищенаведені аргументи, вважаємо, що презюмовані факти не повинні включатися до предмету доказування. Можна сказати, що презумпція виконує дві функції: розподіляє обов'язкиз доказування та припускає встановлення фактів, які згідно із законом є вже визначеними.

Якщо усунутиіз цивільного судочинства доказові презумпції, то судочинство перестане бути судочинством і перетвориться на ще один адміністративний орган без умовностей, диспозитивної свободи в доказуванні як особливої форми доказової діяльності. Сучасне цивільне процесуальне право не може обійтися без доказових презумпцій, оскільки саме презумпції є рушієм змагальної судової процедури з одного боку, а з іншого – процесуально вони дають можливість усвідомити можливий розвиток подій та процесуальних наслідків.

Слід зазначити, що чинний ЦПК України також не включає презумпції до підстав звільнення від доказування (ст. 82 ЦПК України), що, на нашу думку, є значним упущенням, адже багато презумпцій виступають у ролі принципів права, керівних засад правового регулювання, що відображають моральність механізму дії права. Суд має право ґрунтувати своє рішення на припущеннях, які прямо чи опосередковано закріплені у правовій нормі.

Такий науковець, як С.І. Чорнооченко зазначала, що на відміну від загальновідомих і преюдиційних фактів, законні презумпції можуть бути спростовані в загальному порядку. Так, відповідно до ЦК України за шкоду, заподіяну громадянином, визнаним недієздатним у судовому порядку,

відповідають його опікун і організації, які зобов'язані здійснювати за ним догляд, якщо не доведуть, що шкода завдана не з їх вини. В цій нормі вина опікуна презюмується, але він може здійснювати процесуальну діяльність, спрямовану на доведення наявності виниінших осіб, а, отже, на спростування презумпції своєї вини. Законні презумпції стосуються лише юридичних фактів, а не доказових, які також входять до предмета доказування [163, с. 168].

Законні презумпції можуть бути абсолютними, тобто такими, які не можна спростуватиі оскаржувати, і відносними, які допускаються існуючими до тих пір, поки не буде доказанопротилежне. Таким чином, дія відносних презумпцій полягає у переміщенні обов'язку доказування іпокладенні його на протилежну сторону.

Законодавець не дає дефініцій презумпції, з урахуванням цього, визначення даного терміну напрацювала юридична наука та судова практика. Проте, в літературі досі не має єдиного підходу щодо поняття, змісту та ознак презумпцій, однак більшість учених вважають, що презумпцією слід вважати: закріплене (або опосередковано закріплене) спеціальною процесуальною нормою припущення про наявність або відсутність юридично значимої обставини, яке перерозподіляє доказові обов’язки учасників процесу [170, с. 384]. Змістом презумпцій є завждиінформація ймовірна, що у більшості випадків допускає можливість їх спростування стосовно конкретного випадку.

На нашу думку, є упущенням відсутність у чинному ЦПК України положень про презумпції. Слід також підкреслити, що дані положення мали місце у ч. 3 ст. 32 ЦПК 1963 р., в якій зазначалось, що факти, які згідно із законом припускаються встановленими, не доводяться при розгляді справи. Водночас у п. 6 ст. 81 ЦПК України зазначається, що доказування не може ґрунтуватись на припущеннях.

Наступною підставою звільнення від доказування є визнання обставин. Визнання – це повідомлення стороною чиіншими особами, які беруть участь у справі, обставин, що підтверджують наявність чи відсутність фактів, які за

законом повинна доводити друга сторона чиінші особи. Визнання здійснюється в підготовчому або в судовому засіданні шляхом надання суду відповідних пояснень.

Визнання стороною обставин, на яких інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення, звільняє останню від необхідності подальшого доказування цих обставин. Визнання обставин повинно бути зроблено стороною, визначено в усній або письмовій формі. Визнання заноситься до протоколу судового засідання. Визнання, викладене в письмовій заяві, долучається до матеріалів справи [121, с. 279].

Значення безперечних обставин, що не підлягають доказуванню, визнання набувають тільки за умови прийняття такого визнання судом. Про визнання стороною обставин, на яких інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення, вказуються в мотивувальній частині рішення одночасно з висновками суду про встановлення цих обставин [5, с. 279].

Згідно з принципом диспозитивності сторона має право визнавати чи не визнавати обставини, якимиінша сторона обґрунтовує свої вимоги чи заперечення стосовно прав, які є в повному розпорядженні.

За чиним законодавством України, сторона, яка зробила визнання обставини в підготовчому судовому засіданнів установленому порядку, не позбавляється права відмовитися від визнання у подальшому в цьому ж процесі. Як зазначено у п. 25 постанови Пленуму Верховного Суду України№2 від 12.06.2009 р. «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», в ході розгляду справи сторона може відмовитися від визнання нею чи її представником певних обставин, довівши належними та допустимими доказами, що ці обставини було визнано внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставиниабо обставини визнаною у результаті зловмисної домовленості її представника з іншою стороною. При доведеностіпричин відмови від визнання обставин суд постановляє ухвалу, яка не підлягає

оскарженню, після чого такі обставини доводяться у загальному порядку. Зокрема, це означає, що іншій стороні у справі може бути надано право надати докази, які своєчасно не було надано внаслідок попереднього визнання обставини щодо її підтвердження чи заперечення.

Проте, у такому випадку, на жаль, судовий процес не вказує, як бути, якщо в судовому засіданні особа (позивач або відповідач) то визнає певніобставини, то, навпаки, відмовляється від цього визнання. Як видається, в цьому випадку суд має з'ясувати причини відмови від такого визнання і залежно від обставин дає свою оцінку такій поведінці. Друга сторона або її адвокат, на нашу думку, з дозволу суду можуть поставити запитання про причини зміни показань та їх підставність.

Очевидно, що в судовому засіданні недопустимо постійно змінювати свої пояснення і чи то визнавати певні обставини, чи то відмовлятись від свого визнання. Для такої зміни повинні бути поважні причини.

Встановлено певні гарантії свободи волевиявлення визнання: воно заноситься до протоколу судового засідання. Якщо воно викладено у письмовій заяві – долучається до матеріалів справи. Проте, потрібно підкреслити, що суд в разі сумнівів не приймає визнання. В цьому випадку визнані факти не звільняються від доказування і доводяться на загальних підставах [171, с. 95].

Такі вчені, як І.М. Зайцев і С.Ф. Афанасьєв різновидом визнання факту називали факти замовчування. На думку вчених, в змагальному процесі зацікавлені особи вправі обійти мовчанням ті чиінші факти, перетворивши їх таким чином в безперечні [172, с. 26-27]. Однак, не може мати юридичного значення «визнання за замовчуванням», коли сторона не заявляє про визнання обставин, але і не заперечує їх. Законом не передбачається, що яка-небудь юридично значима обставина може не доводитися лише тому, що у сторін немає спору з приводу нього. Чинним законодавством враховується тільки активне визнання стороною наявності або відсутності факту, зафіксованого в протоколі судового засідання, без чого звільнення від доказування неможливо.

Самі автори, позиція яких розглядається, писали, що якщо суд обійде ці факти мовчанням, рішення буде необґрунтованим і буде підлягати скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду першої інстанції. Суд зобов'язаний ставити юридичні факти на обговорення, навіть якщо сторони на них не посилаються (або що обходять мовчанням, що одне й те саме).

У судовій практиці бувають випадки, коли обидві сторони обходять мовчанням ті чиінші обставини, що мають значення для справи. Такі обставини не можуть розглядатися судом як встановленіі не потребують доказування внаслідок їхнього мовчазного визнання сторонами [117, с. 81]. Однак відповідно до ч. 3 ст. 60 ЦПК України доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справіі щодо яких у сторін, представниківта інших учасників справи виникає спір.

Проте, відсутність спору з приводу юридично значимих обставин не може розглядатися як його визнання. У той же час суд має право відреагувати на мовчання зацікавлених осіб, з'ясувавши, чи визнають вони наявність того чиіншого факту чи ні. У разі, якщо обставина буде визнано сторонами або однією з них, на яку покладено доказові обов'язки, необхідність в її подальшому доведенні відпадає.

Розглянуті правила звільнення від доказування фактів визнання сторонами, безумовно, є корисними, оскільки спрямовані на спрощення процесу доказування. Однак на практиці майже ніколи суд не пропонує стороні процесуально, шляхом занесення у протокол і підписання, оформити визнання факту. У той же час посилання на те, що будь-яка зі сторін не заперечує тієї чиіншої обставини, зустрічаються в судових рішеннях досить часто [117, с. 80].

Однією з причин такого ставлення судів до визнання фактів є те, що суди не надають значення фактам, які оскаржуються сторонами. Істотним також є і те, що судді не оформляють своїх висновків щодо кола юридично значимих обставин. У зв’язку з цим питання про те, що ж підлягає доказуванню,

залишається відкритим протягом усього процесу, відповідно зазвичай буває неясно, щодо яких фактів можна робити визнання.

У Франції до підстав звільнення від доказування відносяться безспірні, преюдиційно встановлені факти, правові презумпції і визнання факту стороною.

До предмету доказування також не належать загальновідомі факти, але це розглядається як само собою зрозуміле, тому теорія і судова практика застосування французького законодавства великої уваги їм не приділяє.

Преюдиційно встановленими фактами називаються факти, встановлені судовим рішенням. Такі факти вважаються існуючими або неіснуючими насправді, оскільки встановлені рішенням суду, що набрало законної сили. Преюдиційність має відносну силу, так як діє тільки стосовно сторін спору.

Досить широке застосування у Франції мають презумпції, які закон називає припущеннями. Цивільний кодекс Франції відносить презумпції до числа доказів, причому доказова сила визнається як за законними презумпціями, так і за фактичними, тобто такими, які законом не передбачені [173].

Законні презумпції – передбачені правом припущення, за якими за певних умов факти, що підлягають доказуванню у справі, вважаються встановленими.

Фактичні презумпції або не передбачені законом – це висновки з фактів, встановлених стосовно фактів, які підлягають дослідженню та доказуванню і не є обов'язковими для суду. Особа, на користь якої встановлена презумпція, звільняється від її доказування.

Визначення презумпції міститься вст. 1349 ЦК Франції, згідно з яким презумпцією є висновки, які відповідно до відомих фактів випливають із закону або можуть бути зроблені судом щодо фактів невідомих. ЦК Франції містить положення, згідно з яким сторона, на чию користь встановлена законна презумпція, повністю звільняється від доведення цих фактів.

Потрібно також підкреслити, що у ст. 1352 ЦК Франції ніякі докази не можуть бути прийняті проти законної презумпції у випадку, коли на її підставі закон оголошує недійсними певні акти або наказує відмовляти в позові, якщо тільки він не передбачає застереження щодо доведення протилежного, з урахуванням того, що буде сказано про судову присягу і про судове визнання [174, с. 433].

Так само, на нашу думку, є корисним положення ЦК Франції про те, що презумпції, які не встановлені законом, залишаються на пізнання ірозсудсудді, який повинен допускати лише ті з презумпцій, які є вагомими, точнимиі відповідними, і лише в тих випадках, коли закон допускає показання свідків, якщо тільки угода не оскаржується з огляду на шахрайство або оману [174, с. 433].

Презумпції поділяються на неспростовніі спростовні, щодо яких допускається подання доказів для їх спростування. В якості неспростовних презумпцій ЦК Франції вказує на судове рішення, яке набрало законної сили [28, с. 61].

Презумпції займають особливе місце у цивільному законодавстві Франції та закріплені в III книзі титулу IV секції III «Доведення за правовою презумпцію» ЦК Франції. Даний розділ називається «La preuve par présomption judiciaire» і за поширеним у вітчизняній юридичній літературі підходом нерідко перекладається як «Про презумпції». Але ще І.С. Перетерський справедливо підмітив, що точним перекладом латинського прототипу і французького запозичення є слово «припущення»[175, с. 299].

Такий вчений, як Б.А. Булаєвський вважає, що найбільш точним з юридичного змісту є підхід, відповідно до якого зазначені правила ЦК Франції відносяться до припущень взагалі, а не тільки до заснованих на припущеннях презумпціях. Будь-яке таке припущення лише допускається. І при цьому зв'язується з обізнаністю і розсудливістю «магістрату» (суду, судді). На думку

вченого, вже одна ця обставина, як видається, не дозволяє вести мову про презумпцію в її спеціальному юридичному значенні [176, с. 813].

У ст.1382 ЦК Франції зазначено, що застосування фактичних презумпцій, тобто презумпцій, невстановлених законом, залишається на розсуд суду, його судженню й оцінці. При цьому суд повинен застосовувати тільки презумпції, які є серйозними, визначенимиі співпадаючими в своєму значеннітазастосуванніі лише у випадках, коли закон допускає докази будь-яким способом.

Французькі вчені підкреслюють, що згідно з французьким законодавством, дехто помилково вважає, що презумпція – це визнання існування юридичного факту за відсутності доказів протилежного. Насправді, презумпція є доказовим механізмом, за допомогою якого доказ невідомого факту є похідним від одного або більше відомих фактів[177].

Таким чином, презумпція існує тільки тоді, коли є акт події повсякденного життя, який не було зроблено з єдиною метою попереднього створення доказів, який дозволяє встановити другий факт, який раніше було важко або неможливо довести). Наприклад, шлюб матері дитини можуть дозволити презюмувати батьківство її чоловіка (ст. 312 ЦПК Франції)[178].

Беручи до увагистислий аналіз питання про презумпцію, встановленоюзаконодавством Франції, можна зробити висновок, що слово «présomption» використовується в ньому не тільки в спеціальному значенні, що відповідає вузькому розумінню презумпції як особливої юридичної конструкції, яка грунтується на припущеннях і допускає можливість доведення іншого, але і в широкому сенсі– як «припущень» загалом. Б.А. Булаєвский вважає, що «…послідовне відмежування презумпції від різноманіття припущень і заснованих на них юридичних конструкцій є важливим не тільки в контексті юридичної техніки, а й у зв'язку з пошуком найбільш ефективних механізмів правової охорониінтересів учасників правовідносин» [176, с. 817].

Потрібно зауважити, що інститут презюмованих та преюдиційних фактів є важливим складником доказування в цивільному процесі Франціїта потребує спеціального дослідження.

Одна з важливих рис французького цивільного процесу полягає в тому, що суд пов'язаний або взаємною угодою сторін спору, або їх визнанням по суті спірних питань. Якщо одна сторона погоджується з визнанням або доводамиіншої, суд зобов'язаний ратифікувати такого роду компроміси, тобто визнати їх як справжні [28, с. 65].

Правове регулювання визнання встановлене ЦК Франції та ЦПК Франції.

Зроблене стороною визнання має для неї повну силу, є безповоротним і не може бути взяте назад (якщо не доказано, що визнання було результатом помилки у факті. Визнанняне може бути скасовано через помилку закону)[179]. Проте визнання обмежується тільки процесом у справі, в якому воно мало місце.

Достовірність визнання сторони судом не перевіряється, так як факти, що не спростованіншою стороною, презюмуються доведеними. Як вже зазначалось в п. 2.3. дисертаційного дослідження, щоце положення принципово відрізняється від цивільного процесуального законодавства.

Визнання можливе при реалізації процедури особистої явкидо судуі опитування сторін з метою з'ясування питань, що виникають у справі.

Особиста явка може мати місце також у закритому судовому засіданні (ст. 188 ЦПК Франції). Сторони допитуються в присутності одна одної, якщо обставини не вимагають того, щоб допит відбувався окремо. Якщо одна зі сторін вимагає проведення між ними очної ставки, така очна ставка повинна бути проведена (ст. 189 ЦПК Франції). При неможливості явкидо суду сторона може бути допитана за місцем призначеним для цього членом суду, також, якщо це доречно, у присутностіншої сторони (ст. 196 ЦПК Франції). У своїх відповідях і заявах сторони можуть робити визнання позовних вимог і обставин у справі, які враховуються при ухваленні рішення.

У Франції визнання є окремим видом доказів. Воно полягає в тому, що особа, проти якої наводиться певний факт, визнає, що цей факт мав місце. Враховуючи те, що визнання може бути неправдивим, закон не завжди надає йому доказової сили. Визнання допускається в будь-яких випадках, у тому числіі тоді, коли не допускаються показання свідків, а також для спростування навіть письмових доказів. Для дійсності визнання необхідні деякі умови. По-перше, особа, яка робить визнання, має бути дієздатною. По-друге, забороняється визнання, якщо воно тягне за собою відмову від права, від якого закон не дозволяє відмовлятися або яким не можна розпоряджатися.

Перевірочні дії суду щодо визнання є обмеженими. Суд перевіряє тільки дійсність визнання (la validite de l'aveu), тобто чи виходить воно від дієздатної особи.

Достовірність визнання сторони судом не перевіряється, так як факти, що не спростованіншою стороною, презюмуються доказаними. Однак у французькій процесуальної доктрині доказова сила судового визнання може тлумачитися обмежувально, наприклад, у разі взяття визнання назад, коли сторона помиляється, або в разі часткового визнання, коли позивач, визнаючи наявність одного факту, заперечує існування іншого, що випливає з першого, наприклад, у випадках з борговими зобов'язаннями [28, с. 66].

У цивільному процесі Франції розрізняють позасудове і судове визнання. Позасудове визнання відбувається поза судом або перед судом, але не в самому процесі. Доказова сила позасудового визнання законом не визначена та визначається судом. Судове визнання являє собою письмову або усну заяву, яку робить перед судом сторона або уповноважений на це її представник протягом судового процесу. Це визнання має повну доказову силу проти того, хто його зробив, тобто яким би не було внутрішнє переконання судді, він повинен підкоритися зробленому стороною визнанню, так як воно для нього є обов'язковим.

На нашу думку, такий поділ є неправильним, оскільки позасудове визнання здійснюється поза процесуальними нормами його одержання, а тому не є доказом. Підтвердження фактів, що входять у обов’язок доказування другої сторони, за межами процесу не є визнанням, а тому поділ визнання на судове і позасудове не має підстав.

У цивільному процесі Франції суд однаково пов'язаний і визнанням факту, і визнанням позову. Однак з визнання сторони визнання позову виділяється не завжди. Визнання позову може мати форму визнання фактів, покладених в основу позову.

Нанашу думку, слушна позиція передбачена в ст. 408 ЦПК Франції, згідно з якою визнання позову має своїм наслідком визнання обґрунтованості позовних вимог іншої стороніі відмову від права його оскаржувати, проте, допускається воно лише стосовно прав, які є в повному розпорядженні сторони, яка робить визнання.

Таким чином, можна зробити висновок, що в порівнянні з законодавством Франції, вітчизняне законодавство більш широко визначає підстави звільнення від доказування, так як включає до їх числа загальновідомість факту. Однак, у французькому цивільному законодавстві більш регламентовані такі підстави звільнення від доказування, як презумпції і визнання. На нашу думку, правові презумпції не є очевиднимиістинами, а, отже, приділяючи їм значної уваги як підставам звільнення від доказування, французький законодавець сприяє зменшенню об'єктивізації цивільного процесу.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладаються найбільш важливі теоретичні положення дисертаційного дослідження, формулюються пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства України у сфері доказування з урахуванням позитивного законодавчого досвіду Франції.

1. Судове доказування складається з розумової та процесуальної діяльності суб'єктів доказування, спрямованої на встановлення фактів (обставин), що мають значення для справи.

Судоведоказування визначається не тільки через діяльність сторін,учасників справи та їх представників, а також і через діяльність суду, оскількисуд у деяких випадках, визначених ЦПК України,має право з власної ініціативи збирати доказиу справах окремого провадження; має право з власної ініціативи витребувати докази у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також уінших випадках, передбачених ЦПК України; визначає предмет доказування, бере участьу дослідженні та оцінки доказів тощо.

Метою доказування у цивільному процесієвстановлення та доведення суб'єктами доказування фактів (обставин), які входять до предмету доказування, та мають значення для справи і ухвалення законного, обґрунтованого рішення у цивільній справі.

Судове доказування є невід'ємною частиною цивільного процесу та здійснюється в єдиній для всього процесу процесуальній формі. Основними особливостямипроцесуальної формисудового доказування є такі: 1) доказування в суді законодавчо врегульовано. У ЦПК України закріплено загальні положення про доказиі процедуру доказування: визначено права та обов'язки учасників доказування; встановлено вимоги до доказів; визначено послідовність і зміст процесуальних дій; 2) доказування розраховане на

всівидиі стадії цивільного процесу, тобто, процесуальна форма доведення є універсальною.

Судове доказування у цивільному процесі України – це розумова й процесуальна діяльність учасників справи, їх представників та суду, яка полягає у збиранні, поданні, дослідженні та оцінці судових доказів відповідно до способу та порядку, визначених цивільним процесуальним законодавством, з метою встановлення, доведення фактів (обставин), які входять до предмету доказування та мають значення для ухвалення законного, обґрунтованого рішення.

2. Основними етапами становлення та розвитку законодавства щодо доказування у цивільному процесі України є такі: 1) XI-XIV століття – судове доказування у період Київської Русі до припинення існування Галицько-Волинського князівства; 2) XV-початок XVII століття – судове доказування у період Русько-Литовської доби; 3) XVIII століття-1864 рік – судове доказування у період Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій; 4) 1864-1917 роки – судове доказування у період Російської імперії; 5)1917-1991 роки – судове доказування в період проголошення Української Народної Республіки, Західно-Української Народної Республіки; існування УРСР; 6) з 1991 року – по теперішній час – судове доказування за часів незалежної України.

3. Заслуговує на підтримку позиція науковців про доцільність віднесення суду до суб’єктів доказування.Інші учасники цивільного процесу (свідок, експерт, спеціаліст, перекладач тощо), які є суб’єктами цивільних процесуальних правовідносин, не є суб’єктами доказування, оскільки вони не здійснюють ніяких дій щодо доказування. Метою участі названих осіб у цивільному судочинстві є сприяння правильному та своєчасному розгляду і вирішенню цивільних справ.

До кола осіб, які є суб’єктами доказування у цивільному процесі, необхідно віднести суд, учасників справи, їх представників. Інші

учасникицивільного процесу відрізняються від суб'єктів доказування тим, що вони не мають (і не можуть мати) юридичної зацікавленості в результатах розгляду справи.

Суб'єкти доказування у цивільному процесі – це суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин (учасники справи, їх представники та суд), яких наділено цивільним процесуальним законодавством України певними процесуальними правами та обов'язками щодо встановлення, доведення фактів (обставин), які мають значення для справи.

4. Суб'єктів доказування доцільно класифікувати залежно від їх функцій на: 1) суб'єктів пізнання (суд); 2) суб'єктів доведення (учасники справи та їх представники). Суб'єктів доведення можна класифікувати залежно від заінтересованості у результаті розгляду справи на: а) осіб, які захищають власний інтерес у цивільному процесі (матеріально-правова та процесуально-правова заінтересованість); б) осіб, які захищають інтерес інших осіб у цивільному процесі (процесуально-правова заінтересованість).

5. За результатами проведення дослідження доказової діяльності осіб, які захищають власний інтерес,та осіб, які захищають інтерес інших осіб у цивільному процесі України та Франції встановлено:

по-перше, зміст обов'язку доказування у осіб, які захищають власний інтерес, залежить від їх юридичної заінтересованості у розгляді справи;

по-друге, особи, які захищають інтерес інших осіб у цивільному процесі, наділені широким обсягом процесуальних прав та обов'язків у сфері доказування, пов'язаних із забезпеченням інтересів особи, яку вони представляють, під час здійснення цивільного судочинства;

по-третє, на підставі аналізу чинного законодавства визначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування є суб'єктами доказування, якщо вониберуть участь у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень.

До учасників французького цивільного процесу, зокрема, процесу доказування відносяться суд, сторони, їх представники та прокурор. У цивільному судочинстві різні суб'єкти втручаються під час провадження. Кожен має свою функцію та роль. Суб’єктів доказування відповідно до французького законодавства можна розділити на три основні категорії: сторони,треті особи, допоміжні органи правосуддя (les auxiliaires de justice) та магістрати.

При дослідженні питання доказової діяльності суду в доказуванні у цивільному процесі України та Франції виявлено, що в порівнянні з українським судом, французький суд значно активніший. Його повноваження у витребуванні доказів є практично необмеженими.

Видається доцільним доповнити ч. 8 ст. 84 ЦПК України положенням про судовий штраф як захід процесуального примусу з урахуванням положень ст. 11 та ст. 134 ЦПК Франції, в яких йдеться про застосування застосування заходів процесуального примусу.

Для посилення активності суду в діяльностііз доказування необхідно доповнитиглаву 5 ЦПК України окремою статтею під назвою «Заходи з перевірки доказів» з урахуванням положень ст.10 ЦПК Франції, якою передбачається, що суддя має право за своєю ініціативою вживати будь-яких допустимих законом заходівіз перевірки доказів, а також положень окремого субтитулу 2 глави VII ЦПК Франції (ст. ст.143-174).

У цивільному процесуальному законодавстві Франції кожна сторона зобов'язана довести всі факти, на які посилається, а суд враховує лише те, що в законному порядку доказано. Факт, вказаний стороною в обґрунтування свого права і не оскаржений в ході розгляду справи по суті, повинен розглядатися як істинний. Дане положення не закріплено у чинному ЦПК України. Для збільшення активності сторін у доказуванні видається необхіднимдоповнити ст. 81 ЦПК України відповідним положенням.

До учасників справи законодавець не відносить представників, що в свою чергу викликає певні заперечення, оскільки представник бере участь у справі, наділений відповідно до норм законодавства процесуальними правами та обов’язками сторони, яку він захищаєу судовому порядку, має процесуальний інтерес у розгляді справи, вступає в цивільні процесуальні відносини з судом тощо. Отже, необхідно віднести до учасників справи представників і закріпити дане положенняу ст.42 ЦПК України.

У ч. 2 ст. 76 ЦПК України середзасобів доказування не передбаченіпояснення сторін, третіх особи та їх представників, допитаних як свідків, що не відповідає діючим нормам цивільного процесуального законодавства. Оскільки сторона в одному процесі не може одночасно займати два процесуальних становища сторони та свідка, вона залишається в статусі сторони, однак може допитуватись за процесуальним порядком допиту свідка. Також відповідно до ч. 2 ст. 78 ЦПК пояснення сторін, третіх особи та їх представників є не допустимими доказами у справі, оскільки вони за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування. Необхідно віднести до засобу доказування поясненнясторін, третіх особи та їх представників, допитаних як свідків, та закріпити це на законодавчому рівні.

6. Предмет доказування у цивільному процесі – це сукупність юридичних фактів (обставин), від встановлення яких залежить вирішення справи по суті, зокрема факти (обставини) обґрунтування позову і заперечень проти нього. Суб'єктами, які формують предмет доказування, є учасники справи, їх представники, а суб’єктом, який визначає остаточний склад предмета доказування, є суд.

Предмет доказування у французькому цивільному судочинстві значно простішим та лаконічним. До складупредмету доказування за французьким законодавством входять всі спірні та відносні факти, позитивні та негативні факти. Головним чином, це факти, які сторони приводять в обґрунтування своєї позиції у справі.

7. У предметі доказування слід виділяти дві частини: основну та факультативну. До основної частини відносяться матеріально-правові факти, які повинні бути доведені для вирішення справи по суті, а також процесуально-правові факти, які, хоча й не мають значення для вирішення справи по суті, проте є необхідними для вирішення процесуальних питань, що виникають під час розгляду справи. До факультативної частини слід відносити доказові факти, факти, встановлення яких необхідно для постановлення окремої ухвали, перевірочні факти та факти, встановлення яких необхідно для здійснення виховних та попереджувальних завдань правосуддя.

Шляхом критичного аналізу основних наукових підходів щодовключення до предмету доказування норм права, зроблено висновок щодо не доцільності включення до предмету доказування норм права, оскільки немає необхідності доказувати правові норми, суд їх застосовує, а правозастосовна діяльність не є доказуванням.

8. До фактів, які не підлягають доказуванню у цивільному процесі, відносяться: 1) факти, визнані судом загальновідомими; 2) факти преюдиційні (вирішені), тобто встановлені судовим рішенням або вироком суду, які набрали законної сили; 3) факти, визнані стороною, якщо визнання прийнято судом; 4) презумпції.

Зроблено висновок, що слово «présomption» використовується в законодавстві Франції не тільки в спеціальному вузькому значенні, відповідно до якого презумпцію розуміють як особливу юридичну конструкцію,яка грунтується на припущеннях іяка допускає можливість доведення іншого, але і в широкому сенсі - як «припущень» загалом. Послідовне відмежування презумпції від різноманіття припущень і заснованих на них юридичних конструкцій є важливим не тільки в контексті юридичної техніки, а й у зв'язку з пошуком найбільш ефективних механізмів правової охорониінтересів учасників правовідносин.

Вітчизняне законодавство більш широко визначає підстави звільнення від доказування, так як включає до їх числа загальновідомість факту. Однак, у французькому законодавстві більш регламентовані такі підстави звільнення від доказування, як презумпції і визнання. Правові презумпції не є очевиднимиістинами, а, отже, приділяючи їм значну увагу як підставам звільнення від доказування, французький законодавець сприяє зменшенню об'єктивізації цивільного процесу.

9. У дисертації сформульовані теоретично обґрунтовані пропозиції про внесення змін та доповнень до ЦПК України у сфері доказування з урахуванням законодавчого досвіду Франції. Зокрема, запропоновано доповнити:

частину другу ст. 76 ЦПК України та викластиїї у такій редакції:

«2. Ці дані встановлюються такими засобами:

1) письмовими, речовимиі електронними доказами;

2) висновками експертів;

3) поясненнямисторін, третіх особи та їх представників, допитаних як свідків;

3) показаннями свідків»;

статтю 42 ЦПК України та викласти її в наступній редакції:

«1. У справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб.

2. При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник та їх представники.

3. У справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи та їх представники.

4. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

5. У справах про оскарження рішення третейського суду, оспорювання рішення міжнародного комерційного арбітражу та про видачу виконавчого

документа на примусове виконання рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу учасниками справи є учасники (сторони та їх представники) третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду»;

частину четверту ст. 77 ЦПК України та викласти її у наступній редакції:

«4. Суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування. Суддя має право прийняти до уваги навіть ті факти, які були встановлені у процесі судового розгляду, на які сторони спеціально не посилались в обґрунтування своїх вимог або заперечень»;

частину першу ст. 81. ЦПК України та викласти її у такій редакції:

«Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.У разі якщо сторони відмовляються здійснити даний обов'язок, суд зберігає за собою право зробити з цього власний висновок.Доказ, вказаний стороною в обґрунтування свого права і не оскаржений в ході розгляду справи по суті, повинен розглядатися як істинний»;

частину восьму 84 ЦПК України та викласти її в такій редакції:

«…У разі неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, а також за неподання таких доказів з причин, визнаних судом неповажними, суд застосовує до відповідної особи заходи процесуального примусу у вигляді штрафу. Суддя встановлює, за необхідністю, під загрозою штрафу, – строк, та, коли це доречно, порядок подання доказів»;

Главу 5 ЦПК України окремою статтею під назвою «Заходи з перевірки доказів» такого змісту:

«1. Фактичні дані, від яких залежить вирішення спору, можуть бути перевірені за клопотанням сторін, представників та інших учасників справи або за ініціативою суду будь-яким допустимим законом способом.

2. Суддя має право за власною ініціативою вирішувати питання про вжиття будь-яких допустимих законом заходів з перевірки доказів.

3. Заходи з перевірки доказів можуть вживатися на будь-якій стадії провадження у справі до тих пір, поки суддя не буде мати у своєму розпорядженні докази, достатні для ухвалення законного та обґрунтованого рішення у справі.

4. Заходи з перевірки доказів вживаються лише у разі, якщо сторона, яка на них посилається, не має в своєму розпорядженні матеріалів, достатніх для їх доказування.

Ні в якому разі заходи з перевірки доказів не можуть бути вжиті у разі невиконання стороною свого обов'язку з подання доказів.

5.Вибір заходів суддя повинен обмежувати тими, які є достатніми для вирішення спору, прагнучи обрати з них найбільш простіі найменш дорогі.

Перевірка доказів здійснюється під контролем судді, який розпорядився про її проведення, якщо тільки вона не проводиться ним самим.

Для здійснення заходів з перевірки доказів або контролю за її проведенням суддя вправі виїжджати на місце знаходження цих доказів».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дрогозюк К. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції/К. Дрогозюк //Підприємництво, господарство і право. – 2016. – №1. – С. 18-23.

2. Курылев С.В. Доказывание и его место в процессе судебного познания / С.В. Курылев //Труды Иркутского гос.ун-та. имени А.А. Жданова, Серия юридическая; Том XIII [Выпуск 1] /Министерство высшего образования СССР,1955. –С. 37-67.

3. Ульянова Л.Т. Оценка доказательств судом первой инстанции / Л.Т. Ульянова. – М.:Госюриздат,1959. – 167 с.

4. Советский гражданский процесс: учебник /Под ред. А.А. Добровольского, А.Ф. Клейнмана. – М.: Издательство Московского Университета, 1970. – 440 с.

5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року №1618-IV (в редакції Закону №2147-VIII від 03.10.2017) // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – №48. – Ст. 436.

6. Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права [Текст]: Очерки по истории/А.Ф. Клейнман. – М.:Изд-во МГУ, 1967. – 119 с.

7. Советский гражданский процесс.Учебник. Изд.2-е, испр. и доп. Под ред. М.А. Гурвича. – М., «Высш. школа», 1975. – 399 с.

8. Юдельсон К. С. Проблема доказывания в советском гражданском процессе [Текст] /К.С. Юдельсон. – М.: Госюриздат, 1951. – 295 с.

9. Советский гражданский процесс:учебник /Под ред. К.И. Комиссарова,В.М. Семенова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.:Юрид. лит., 1988. – 480 с.

10. Штефан М.Й. Цивільний процес / М.Й. Штефан. –К.: Ін Юре, 2001. – 671 с.

11. Цюра Т.В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі: дис… канд. юрид. наук: 12.00.03 /Т.В. Цюра; НАН України. Ін-т державиі права ім. В.М.Корецького. – К., 2005. – 213 с.

12. Цивільний процес України: Підручник /За ред. Ю.С. Червоного. – К.: Істина, 2007. –392 с.

13. Цивільне процесуальне право України: підручник /[С.С. Бичкова, І.А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін.]; за заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2006. – 384 с.

14. Штефан А.С.Поняття судового доказування у цивільному процесі /А.С. Штефан //Часопис Академії адвокатури України. – 2015. – Т. 8, №1. – С. 64-72.

15. Треушников М.К. Судебные доказательства[Текст] /М.К. Треушников. – М.: Городец, 1997. –320 с.

16. Молчанов В.В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве: учебное пособие/В.В. Молчанов. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2015. – 360 с.

17. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія /[В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін.]. – Харків: Харків юридичний, 2008. – 925 с.

18. Клейнман А.Ф. Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе [Текст] /Отв. ред. М.А. Гурвич.– Академия наук СССР. Институт права. – М.; Л.:Изд-во АН СССР, 1950. – 72 с.

19. Фартушок Н.Б. Тягар доказування в цивільному судочинстві: порівняльно-правове дослідження: дис. кан. … юрид. наук: 12.00.03/Н.Б. Фартушак. – Київ, 2016. – 188 с.

20. Решетникова И.В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве. – М.: Норма, 2000. – 279 с.

21. Цивільне процесуальне право України/Під ред. В.В. Комарова. – Харків: Право, 1999. – 590 с.

22. Мурадьян Э.М. Истина как проблема судебного права/Э.М. Мурадьян. –М.: Былина, 2002. – 287 с.

23. Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть: учебник /Г.Л. Осокина. – 3-е изд., перераб. – М.: Норма, ИНФРА-М, 2013. – 704 с.

24. Советский гражданский процесс [под ред. Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота]. – Л.:Изд-во ЛГУ, 1984. – 424 с.

25. Зейкан Я.П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України/Я.П. Зейкан. – [2-е вид., доп.]. – К.: Юрид. практика, 2006. – 559 с.

26. Решетникова И.В. Доказывание в гражданском процессе: учебно-практическое пособие для бакалавриата и магистратуры /И.В. Решетникова. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2015. – 510 с.

27. Алехин С.А. Гражданское процессуальное право:Учебник /Авт. кол.: С.А. Алехина, В.В. Блажеев, А.Т. Боннер, и др.; Под ред. М.С. Шакарян. – Учеб. изд. – М.:Проспект,2004. – 580 с.

28. Кулакова В.Ю.,Мирзоян М.Э., Соловьев А.А. Гражданский процесс зарубежных стран(Франция и Англия): учебное пособие для аспирантов/отв. ред.В.Ю. Кулакова. –Москва: Проспект, 2017. – 256 с.

29. Гражданский процесс зарубежных стран: учебное пособие /[С.А. Алехина и др.]; под ред. А.Г. Давтян. – Москва: Проспект, 2011. – 480 с.

30. Dictionnaire du droit privé de Serge Braudo [Електронний ресурс]. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: https://www.dictionnaire-juridique.com/definition/preuve.php.

31. Vincent J., Guinchard S. Procedure civile, 27 edition. Paris, Dalloz, 2003 p.789-790(1156).

32. Code de commerce [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000005634379.

33. Code civil (Version consolidée au 1 octobre 2017) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721.

34. Дрогозюк К.Б. Історія формування законодавства щодо доказування в цивільному процесі України та Франції /Дрогозюк К.Б.//Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – №5.Том 1. – С.105-111.

35. Яковлів А.І. Цивільний процес.Курс лекцій. – Регенсбург-Мюнхен: Український технічно-господарський інститут, 1948. – 163 с.

36. Фурса С.Я. Доказиі доказування у цивільному процесі: Науково-практичний посібник (Серія: Процесуальні науки) /С.Я. Фурса, Т.В. Цюра. – К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005. – 256 с.

37. Ершова Н.В. Проверка достоверности заявления о фальсификации доказательства в гражданском судопроизводстве: дисс. …канд. юрид. наук: 12.00.15 /Ершова Н.В.; науч. рук. Громошина Н.А.; МГЮА. – Москва, 2014. – 206 с. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://msal.ru/common/upload/Dissertatsiya__-_N.V._Ershova_1.pdf.

38. О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии: Рассуждение Семена Пахмана.– М.: Унив. тип., 1851. – 212 с.

39. Бабенко В.В. Доказування в господарському процесі: дис... канд. юрид. наук: 12.00.04 /В.В. Бабенко; Акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. – К., 2007. – 210 с.

40. Федоров Б. О форме присягив России со времен язычества доцарствованияПетра Великого /Б.О. Федоров //Отечественные записки,1824. – Часть 17, №47. –С.389-410.

41. Дмитриев Ф.М. История судебных инстанций и гражданского апелляционного производства от Судебника до Учреждения о губерниях /Ф.М. Дмитриев. – М.,1859. – 675с.

42. Кутафин О.Е., Лебедев В.М., Семигин Г.Ю. Судебная власть в России: история, документы. В 6 т. Т.І. Начала реформирования судебной власти/Отв. ред. Н.М. Золотухина. – М.: Мысль, 2003. – 701 с.

43. Ковальова С.Г. Судебник Великого князя Казимира Ягайловича 1468 року:Монографія /С.Г. Ковальова. – Миколаїв: ЧДУ, 2009. – 199 с.

44. Андрійцьо В.Д. Понятійний апарат процесу судового доказування цивільного судочинства (історико-правовий підхід) /В.Д. Андрійцьо //Вісник Вищої ради юстиції. –2013. – №2. – С. 60-69.

45. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. — Том 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року /За ред.С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса. Юридична література, 2002. – 464 с.

46. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 /К.А. Вислобоков (упоряд.); Ю.С. Шемшученко (відпов. ред. та автор передм.). – К.: [б.в.], 1997. – 547 с.

47. Уставъ гражданскаго судопроизводства 20 ноября 1864 года [Електронний ресурс] //Судебные уставы. Съ изложеніемъ разсужденій, на питання процесу та судової практики 68 «Вісник Вищої ради юстиції» №2 (14) 2013 коихъ они основаны. Часть первая. – Санкт Петербургъ: Въ Типографіи Втораго Отдѣленія Собственной Е.И.В. Канцеляріи, 1866. – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://civil.consultant.ru/reprint/books /115.

48. Гражданский процессуальный кодекс. Текст и практический комментарий. Практика Верховных Судов УССР и РСФСР и литература по гр. процессу по 1 ноября 1925 г. /[Сост.Ф. Шостя]; ред. и пред. А.И. Строева. – [изд. 2-е доп. и перераб.]. – Х.: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1925. – 367 с.

49. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 /А.Ю. Каламайко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2016. – 242 с.

50. История государства и права зарубежных стран. Часть 1. Учебник для вузов. Под ред. проф. Крашенинниковой Н.А и проф. Жидкова О. А — М.: Издательская группа НОРМА— ИНФРА • М, 1998. — 480 с.

51. Бальї– представник короля або сеньйора в дореволюційній Франції, який керував областю, яку називали бальяжем, де представляв адміністративну, судову та військову владу. [Електроний ресурс]. –Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B0%D0% BB%D1%8C%D1%97.

52. Halpérin J. Itinéraires d'histoire de la procedure civile /J. Halpérin, L. Cadiet, S. Dauchy., 2014. – 230 c. – (1). – (52).

53. Медведев И.Г. Письменные доказательства в гражданском процессе Россиии Франции: автореф.дис… канд. юрид. наук: 12.00.15 /Медведев Игорь Геннадьевич; науч.рук. В.В. Ярков; УГЮА. – Екатеринбург, 2003. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dissercat. com/content/pismennye-dokazatelstva-v-azhdanskom-protsesse-rossii-i-frantsii#ixzz3okZnp226.

54. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции/пер. с фр.: В. Захватаев /Отв. ред. А. Довгерт //предисл.: А. С. Довгерт, В. Захватаев;Киевский нац. ун-т им. Т. Шевченко. – Киев: Истина, 2004. – 544 с.

55. Décret n°75-1123 du 5 décembre 1975, instituant un Nouveau Code de Procédure Civil //Journal Officiel de la RépubliqueFrançaise, 9 Décembre 1975, p. 12521.

56. Loin 2007—1787 du 20 décembre 2007 relative à lasimplificationdudroit.

57. Голубєва Н.Ю. Поняття та система принципів цивільного процесуального права /Н.Ю. Голубєва //Актуальні проблеми державиі права: збірник наукових праць. Вип. 53. – Одеса: Юрид. літ-ра, 2010. – С. 103-114.

58. Андрийцьо В.Д. Критерии определения субъектов процесса судебного доказывания в гражданском судопроизводстве /В.Д. Андрийцьо //Закон и жизнь. – 2013. – №8(2). – С. 3-6.

59. Гражданский процесс: учебник /под ред. В.В. Комарова. – Х.: Одиссей, 2001. – 704 с.

60. Белкин А.Р. Теория доказывания /А. Р. Белкин. – М.: Норма, 1999. – 429 с.

61. Васильев С.В. Доказывание и доказательства по делам о возмещении вреда, причиненного личности/С.В. Васильев. – Харьков: Факт, 2000. – 199 с.

62. Ратушна Б.П. Суд як суб'єкт доказування у цивільному судочинстві України/Б.П. Ратушна //Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. – 2015. – С. 278-284.

63. Тертишніков Р.В. Доказування і докази в цивільному судочинстві України/Р.В. Тертишніков: Науково-практичний посібник. – Харків: Видавництво ФІНН, 2009. – 88 с.

64. Волкова Н.В. Щодо форм участі органів опіки та піклування в справах про захист прав іінтересів неповнолітніх осіб /Н.В. Волкова //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». – Випуск 6-1, Том 1. – 2014. – С.127-130.

65. Харитонов Є.О. Цивільний процес України: навч. посібник / Є.О. Харитонов. – К.: Істина, 2012. – 472 с.

66. Цивільне процесуальне право України: навч. посібн. /За заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2006. – 384 с.

67. Решетникова И.В. Доказывание в гражданском процессе: учеб.-практ. пособие /И.В. Решетникова. – М.: Издательство Юрайн; ИД Юрайт, 2011. – 503 с.

68. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты /Т.В. Сахнова. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 696с.

69. Cours de Droit–Les acteurs d'un procès [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.maxicours.com/se/fiche/3/3/413933.html.

70. Quels sont les différents acteurs d’un procès civil ? [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.vie-publique.fr/decouverte-institutions/justice/fonctionnement/justice-civile/quels-sont-differents-acteurs-proces-civil.html.

71. Fricero N. L’essentiel de la procédure civile,12e édition /N. Fricero – Paris: Gualino, 2015. – 139 p.

72. Луспеник Д.Д. Застосування новел ЦК і ЦПК Українив судовій практиці. Серія «Судова практика». – Харків: Харків юридичний, 2005. – 432 с.

73. Кучер Т.М. Теоретичні основи процесу доказування у цивільному судочинстві України/Т.М. Кучер //Часопис Київського університету права – 2012. – №2. – С. 167-170.

74. Паскар А.Л. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин: поняття та види/А.Л. Паскар //Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Правознав. – Чернівці: Рута, 2005.– Вип. 282. – С. 54–58.

75. Малешин Д.Я. Роль суда в процессе собирания доказательств: историко-правовой анализ/Д.Я. Малешин//Законодательство. –2008. – №11. – С. 28-33.

76. Гражданский процесс.Хрестоматия /Под ред. М.К. Треушникова /В. Аргунов, Е. Борисова, И. Скрипников и др. – М.: Городец, 2005. – 896 с.

77. Веденеев Е.Ю. Роль суда в доказывании по делу в российском гражданском и арбитражном судопроизводстве //Арбитражный и гражданский процесс. – М.: Юрист.–2001. – №2. – С. 33-41.

78. Состязательность в гражданском и арбитражном судопроизводстве. Пособие /Шишкин С.А. – М.: Городец, 1997. – 192 с.

79. Арбитражный процесс: Учебник /Под ред. В.В. Яркова. –М.: Юристъ, 1998. – 480 с.

80. Треушников М.К. Судебные доказательства /М.К. Треушников. – М.: ОАО «Издательский дом "Городец", 2004. – 272 с.

81. Боннер А.Т. Установление обстоятельств гражданских дел /А.Т. Боннер. – М.: Городец, 2000. – 328 с.

82. Гусаров К.В. Функціональні повноваження суду в стадії розгляду цивільної справи та проблема заочного рішення /К.В. Гусаров //Українське право. – 2004. – №1 (17). – С. 136–143.

83. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства,що регулюють провадження у справі до судового розгляду: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009р. №5 //Вісник Верховного Суду України. – 2009. – №7. – С. 6.

84. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму ВСУ №9 від 1 листопада 1996 р. //Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.

85. Грабовська О.О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики: монографія / О.О. Грабовська. – Київ: Юрінком Інтер, 2017. – 504 с.

86. Курылёв С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии/С.В. Курылёв. – Минск: Изд-во БГУ, 1969. – 204 с.

87. Пучинский В. Оценка доказательств в российском гражданском и арбитражном процессуальном праве /В. Пучинский //Хозяйство и право. – 2005. – №6. – С. 32-44.

88. Овсянников И.В. Проблемы оценки доказательств в доказательственном праве России/И.В. Овсянников //Закон. – 2004. – №8. – С. 105–112.

89. Рыжов К.Б. Заключение эксперта и его оценка судом в гражданском процессе/К.Б. Рыжов//Арбитражный и гражданский процесс.– 2010. – №10. – С. 15-20.

90. Ордонанс №58–1271 від 22 грудня 1958 р., який містить органічний Закон «Про Вищу Раду магістратури» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://worldconstitutions.ru/?p=895.

91. Vincent J., Guinchard S. Procédure civile. Paris. 1987. P.398

92. Croze H., MorelC. Procédure civile, Edition 2003, Paris. P.300

93. Perrot R. Institutions judiciaires (15e édition) /Roger Perrot.,Paris: Montchrestein – Lextensoéds, 2012. – 542 p.

94. Les acteurs de la justice [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.justice.gouv.fr/organisation-de-la-justice-10031/les-acteurs-de-la-justice-10260/.

95. Constitution de la République française du 4 octobre 1958 (Ver.con. au 18 octobre 2017) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=LEGITEXT000006071194.

96. Code de procédure civile du 19 décembre 2008 (Etat le 1er mai 2013). Nouveau Code de Procedure Civile, NCPC [Электронный ресурс] /Режим доступу: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070716.

97. La preuve des droits subjectifs: Cabinetd'AvocatsJoly-Oster [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.cda-strasbourg.org/preuve1.htm.

98. Code de procedure civile 2007/Comment.:L.Cadiet. Dalloz, 2007.

99. Малышев К. Курс гражданського судопроизводства. Том 1. 2-е изд., испр. и доп. / К. Малышев. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1876. – 454 с.

100. Цюра Т. В. Сторони як основні "процесуальні противники" в процесі доказування в цивільних справах /Т.В. Цюра //Право України: Респ.юрид. журнал. – 03/2002. – №3. – С.102-105.

101. Ратушна Б.П.Змагальність судового процесу – запорука справедливого судового розгляду /Б.П. Ратушна //Часопис Київського університету права. – 2012. – №3. – С. 232-235.

102. Комаров В.В. Цивільний процесуальний кодекс та Кодекс адміністративного судочинства України: проблема єдності та відмінностей/В.В. Комаров //Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України:

Тези доповідей та наукових повідомлень учасників міжнар. наук.-практ. конф. (25-26 січня 2007 р.) /За заг. ред. проф. В.В. Комарова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – С. 3-9.

103. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія /[С.В. Ківалов, Н.Ю. Голубєва, І.В. Андронов та ін.]; за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої; НУ ОЮА. – Одеса: Юридична література, 2017. – 212 с.

104. Петренко В.С.Механізми запобігання та протидії зловживанню процесуальними правами у цивільному судочинстві/В.С. Петренко //Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.) /уклад.: І.В. Андронов, Н.В. Волкова, Р.Ф. Гонгало; НУ ОЮА, каф. цив. проц. – Одеса: Фенікс, 2015. – С. 15-20.

105. Цивільний процес України. Академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. /За заг. ред. Фурси С.Я. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. –848 с.

106. Гражданский процесс: Учебник. 3-е изд., перераб. и доп. /Под ред. М.К. Треушникова. – М. :Издательский Дом «Городец», 2010. – 816 с.

107. Михеєнко М.М. Порівняльне судове право: посібник /М.М. Михеєнко, В.В Молдован, Л. К. Радзієвська. – Київ: Либідь, 1993. – 328 с.

108. Грабар Н.М. Особливості участі сторін у процесі доказування за цивільно-процесуальним законодавством України/Н.М. Грабар, М.В. Парасюк //Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія: Право /гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород: Гельветика, 2013. – Вип. 21. Т.1№Ч.2. – С. 179-182.

109. Энгельман И.Е. Курс руського гражданського судопроизводства /И.Е. Энгельман //Юрьев, 1912. – 632 с.

110. Лунін С.В. Докази – ключ до змагальності сторін у судовому процесі/С.В. Лунін //Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – №2(18). – С. 86–90.

111. Гревнов А.А. Соотношение принципов равноправия сторон и равенства всех перед законом и судом с принципом состязательности в гражданском процессуальном праве /А.А. Гревнов //Современное право. – 2011. – №8. – С. 104-107.

112. Воронов А.Ф. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее/А.Ф. Воронов. – М.: Городец, 2009. –С. 417.

113. Степурко С.І. Процесуальні гарантії принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві/С.І. Степурко //Чернівецький університет. Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. /Чернівецький університет. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2011. – Вип. 559: Правознавство. – С. 79-82.

114. Треушников М.К. Основные принципы гражданского процесса /М.К. Треушников, З. Чешка. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 144 с.

115. Бондарь А.Н. Равноправие сторон – конституционный принцип гражданского и арбитражного процесса /А.Н. Бондарь //Арбитражный и гражданский процесс.– 2005. – №11. –С. 2-7.

116. Решетникова И.В. Доказательственное право в гражданском судопроизводстве /И.В. Решетникова. – Екатеринбург: Изд-во Гуманит. ун-та, 1997. – 366 с.

117. Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел /О.В. Баулин. – М.: Городец, 2004. – 272 с.

118. Бичкова С.С.Треті особи у цивільному процесі України: поняття, ознакиі види/С.С. Бичкова //Приватне право і підприємництво: зб. наук. пр. /редкол. О.Д. Крупчан [та ін.]. – К., 2010. – Вип. 9. – С. 75-78.

119. Коршунов Н.М. Гражданский процесс: учебник /Подобщ. ред. Н.М. Коршунова. – М.: Изд-во «Эксмо», 2005. – 797 с.

120. Євхутич І.М. Участь третіх осіб у цивільному процесі/І.М. Євхутич //Херсонський державний університет. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. –Херсон: Гельветика, 2014. – Вип. 5, Т. 1. – С. 168-171.

121. Гражданский процесс: Учебник. 4-е издание перераб. и доп. /Под ред. М.К. Треушникова. – М.: Издательский Дом «Городец», 2011. – 832 с.

122. Бичкова С.С.Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження /С.С. Бичкова: Монографія. – К.: Атіка, 2011. – 420 с.

123. Дрогозюк К.Б. Участь третіх осіб у доказуванні у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк//Верховенство права очима правників-початківців: матеріали всеук. наук.конф.студ. та асп. (м. Одеса, 3 грудня 2016 року): у 2 т. Т.1/відп. ред. Г.О. Ульянова; НУ ОЮА. – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 105-107.

124. Lefort C. Procédure civile, 5e édition (Impression à LaDemande) /Christophe Lefort. – Paris: Dalloz, 2014. – 568 p.

125. Горелов М.В. Третьи лица в гражданском процессе: из глубины веков /М.В. Горелов //Арбитражный и гражданский процесс.– 2012. – №2. – С. 41 – 43.

126. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

127. Балюк М.І., Луспеник Д.Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України(цивільнийпроцес у питаннях і відповідях). Коментарії, рекомендації, пропозиції. Серія «Судова практика». – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.

128. Волкова Н.В. Представництво в цивільному процесі: поняття, мета та завдання /Н.В. Волкова //Актуальні проблеми державиі права. Вип. 58.– Одеса: Юридична література, 2011. – С. 397-401.

129. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року №5076-VI //Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №27. – Ст. 282.

130. Тимошевська І.П. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини в цивільному процесі/І.П. Тимошевська //Проблеми законності. Вип. 106. – Х.:Нац. юрид. акад. УкраїніМ. Я. Мудрого, 2010. – С.182-189.

131. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року №776/97-ВР //Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №20. – Ст. 99.

132. Дрогозюк К.Б. Повноваження омбудсмена в доказуванні у цивільному процесі України/Дрогозюк К.Б.//Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. –2015. – №16.Том 2. – С. 26-30.

133. Фомина Е.А. Споры о праве на воспитаниедетей (материально-правовые и процессуально-правовыепроблемы): дис…канд. юрид. наук: 12.00.03 /Е.А. Фомина. – М., 2004. –163 с.

134. Рожик Ю. Проблеми правового регулювання форми та змісту висновку органів місцевого самоврядування в цивільному процесі/Ю. Рожик //Вісник Львівського університету. – 2010. – Вип. 51. – С. 211-217.

135. Оксенчук І. Історія формування законодавства про участь прокурора у цивільному процесі до 1917 р. /І. Оксенчук //Підприємництво, господарство, право. – 2010. – №11. – С. 35-38.

136. Une brève étude sur le travail d'un ombudsman [Електронний ресурс]. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: http://ombudsman.ncc-ccn.ca/sites/default/files/pdf_files/About_the_Work_of_an_Ombudsman_Fre.pdf.

137. Майданник О.О. Інститут Омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні/О.О. Майданник //Адвокат. – 2010. – №7. – С. 12-16.

138. Советский гражданский процесс.Учебник/Боннер А.Т., Гурвич М.А., Курылев С.В., Марышева Н.И., и др.; Отв. ред.:Шакарян М.С.- М.: Юрид. лит.,1985. –528 с.

139. Штутин Л.Я. Предмет доказывания в советском гражданском процессе/Л.Я. Штутин //Академический юридический журнал. Иркутск. – М., 1963. – 186 с.

140. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс / М.Й. Штефан. – Київ: «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 624 с.

141. Юдельсон К.С.Курс советского гражданского процессуального права /К.С. Юдельсон. –Т. 1. –М., 1981. – 393 с.

142. Власов А.А. Адвокат как субъект доказывания в гражданском и арбитражном процессе /А.А. Власов. – М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2000. – 240 с.

143. Иванов О.В. Доказательства и доказывание в гражданском процессе /О.В. Иванов. –Иркутск, 1974. – 120 с.

144. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания Науч. ред.: Аврах Я.С.– 2-е изд., доп. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1976. – 206 с.

145. Грабовська О.О. Зміст предмета доказування у цивільному процесі/О.О. Грабовська //«Jurnalul juridic national: teorie si practica» S.R.L. (Национальный юридический журнал: теория и практика» О.О.О. (Молдова). – 2015. – №3 (13). – С. 38-41.

146. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 №2 //Вісник Верховного Суду України. – 2009. – №8. – С.9.

147. Ожегов С.И. Словарь руського языка: Ок. 57 000 слов /под ред. Н.Ю. Шведовой. – 18-изд. – М.: Рус. яз. 1987. – 797 с.

148. Грабовська О. Специфіка формування предмета доказування в цивільному процесі [Текст] /Оксана Грабовська //[Електронний ресурс] /Оксана Грабовська //Підприємництво, господарство і право. – 2016. – №3. – С. 15-20. – Режим доступу до ресурсу: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/03/3.pdf.

149. Гамбаров Ю.С.Курс лекций 1894-1895 ак. г. //Гражданский процесс.Хрестоматия /Под ред. М.К. Треушникова. – М.: Городец, 2005. – 896 с.

150. Смышляев Л.П. Предмет доказывания и распределение обязанностей по доказыванию в советском гражданском процессе /Смышляев Л.П. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 47 с.

151. Дахно І.І. Міжнародне приватне право: Навч.посіб. – 2-ге вид., Стереотип. - К.: МАУП, 2004. –312 с.

152. Cours d'introduction au droit/Qu'est ce que l'objet de la preuve? [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.cours-de-droit.net/qu-est-ce-que-l-objet-de-la-preuve-a121611752.

153. Решетникова И.В. Доказывание в гражданском процессе: учеб.-практ. пособие для бакалавриата и магистратуры /И.В. Решетникова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2017. – 362 с.

154. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року //Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №21-22. – Ст. 135.

155. Цивільний процес України: підручник /За заг. ред. д.ю.н., проф. Р.М. Мінченко. – Херсон: Олді-плюс, 2014. – 720 с.

156. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве /Под ред. И.В. Решетниковой. –5-е изд., доп. и перераб. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2015. – 495 с.

157. Треушников М.К. Гражданский процесс: Учебник /Под ред. М.К. Треушникова. – М.: Городец, 2010. – 815 с.

158. Звягинцева Л.М., Плюхина М.А., Решетникова И.В. Доказывание в судебной практике по гражданским делам. Учебно-практическое пособие. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. М, 1999. – 288 с.

159. Строгович М.С.Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе /М.С. Строгович; Отв. ред.: Б.С. Никифоров. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 384 с.

160. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. №435-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40-44. – Ст. 356.

161. Абушенко Д.Б. Судебное усмотрение в гражданском и арбитражном процессе /Д.Б. Абушенко. – М., 2002. – 176 с.

162. Масюк В.В. Презумпції і преюдиції в цивільному судочинстві/В.В. Масюк. – Харків: Право, 2011. – 206 с.

163. Чорнооченко С.І. Цивільний процес України: Навчальний посібник для вузів /С.І. Чорнооченко. – 3-тє вид.,переробл. та доп. — К.: Центр учбової літератури, 2014. – 417 с.

164. Попкова О.А. Судове доведення і розсуд суду в цивільному процесі/О.А.Попкова //Держава і право. –2000. – №2. –С. 33-36.

165. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року //Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №30. – Ст. 380.

166. Медведев И.Г. Письменные доказательства в гражданском процессе Россиии Франции:автореф. дис. …канд. юрид. наук: 12.00.15/И.Г. Медведев; науч. рук. В.В. Ярков; УГЮА Екатеринбург, 2003. – 22 с.

167. Черемнов Д.В. Юридичні презумпції та фікції в цивільному процесі України: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.03/Д.В. Черемнов; кер. роботи Р.М. Мінченко; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». –Одеса, 2015. – 93 с.

168. Бабаев В.К. Презумпции в советском праве. Учебное пособие /В.К. Бабаев. – Горький: Изд-во ГВШ МВД СССР, 1974. – 124 с.

169. Щодо терміна «презумпція правомірності»: Лист Міністерства юстиції України від 06.04.2011 року №3192-0-4-11-19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v3192323-11.

170. Цивільне судочинство України: основні засадитаінститути: монографія /В.В. Комаров, К.В. Гусаров та ін. Ред. В.В. Комаров. – Х.: Право,2016. – 848 с.

171. Цивільний процес: навч. посіб. для здобувачів вищ. освіти/[К.В. Гусаров, М.В. Жушман, С.О. Кравцов та ін.]. – Х.: Право., 2017. – 234 с.

172. Зайцев И.М. Бесспорные обстоятельства в гражданских делах /И.М. Зайцев, С.Ф. Афанасьев //Рос. юстиция. – 1998. –№3. –С. 26-27.

173. Богуславский М.М. Международное частное право: Учебник /М.М. Богуславский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Междунар. отношения, 1994. – 416 с.

174. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) /Предисловие/В.Н. Захватаев /пер. с франц. В.Н. Захватаев. – К.: Алерта, 2016. – 1156 с.

175. Французский гражданский кодекс 1804 года (с позднейшимиизменениями до 1939 г.) /перевод И.С. Перетерского. – М., 1941. – 471 с.

176. Булаевский Б.А. Презумпции в Гражданском кодексе Франции. //Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения /Journal of foreighn legislation and comparative law. – 2013. – №5. – С. 813-818.

177. Stefan Goltzberg, Théorie bidimensionnelle de l'argumentation juridique. Présomption et argument a fortiori.,Bruylant, 2012.

178. Les présomptions en droit privé /Claire Quétand-Finet; preface d'Emmanuel Jeuland... Editeur: [Paris]: IRJS Edition. 2013. – 320 p.

179. François C. «Présentation des articles 1353 à 1386-1 du nouveau titre IV Bis «De la preuve des obligations» », La réforme du droit des contrats présentée par

l'IEJ de Paris 1, [Електронний ресурс] /Clément François. – 4. – Режим доступу до ресурсу: https://iej.univ-paris1.fr/openaccess/reforme-contrats/titre4bis-preuve-obligations/.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дрогозюк К.Б. Історія формування законодавства щодо доказування в цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – №5. Том 1. – С.105-111.

2. Дрогозюк К.Б. Особливості участі прокурора в доказуванні в цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Право і суспільство». – 2015. – №6. Ч. 3. – С. 67-72.

3. Дрогозюк К.Б. Повноваження омбудсмена в доказуванні у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – №16. Том 2. – С. 26-30.

4. Дрогозюк К.Б. Зловживання процесуальними правами під час доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Научно-практический журнал «Jurnalul juridicnational: teorie şipractică». – 2015. – №6. – С.124-128.

5. Дрогозюк К.Б. Прокурор как особый субъект стадии доказывания в гражданском процессе Украины /К.Б. Дрогозюк //Международный научно-практический журнал «Legeaşiviaţa». – 2015. – №10/3. – С. 13-16.

6. Дрогозюк К.Б. Процесуально-правовий характер рішень Європейського суду з прав людини в доказуванні в цивільному процесі

України/К.Б. Дрогозюк //Науковий збірник Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції». – 2016. – №2. – С. 58-63.

7. Дрогозюк К.Б. Сучасні джерела доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Право і суспільство». – 2016. – №1. – С. 52-63.

8. Дрогозюк К.Б. Електроний документ як доказ у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Правова держава». – 2016. – №21. – С. 32-137.

9. Дрогозюк К.Б. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Підприємництво, господарство і право». – 2016. – №1. – С. 18-23.

10. Дрогозюк К.Б. Діяльність суб'єктів доказування при розподілі тягаря доказування на окремих стадіях цивільного процесу України/К.Б. Дрогозюк //Міжнародний журнал «EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ». – 2017. – №6/4. – С. 230-236.

Наукові праці, якізасвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Дрогозюк К.Б. Зловживання процесуальними правами під час доказування в цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). – Одесса: Фенікс, 2015. – С. 76-79.

12. Дрогозюк К.Б. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Цивільне судочинство у світлі судової реформи в України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 18 грудня 2015 року). – Одесса: Фенікс, 2015. – С. 96-100.

13. Дрогозюк К.Б. Полномочия Уполномоченного Верховной Рады по правам человека в доказывании в гражданском процессе Украины /К.Б. Дрогозюк //Методологічні засади вдосконалення цивільного

процесуального права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (8 квітня 2016 року). – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 101-104.

14. Дрогозюк К.Б. Поняття доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Сучасна цивілістика: матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 28-29 квітня 2016 року) /відп.за вип. А.О.Неугодніков. –Одеса: Юридична література, 2016. – С. 212-214.

15. Дрогозюк К.Б. Відмінності доказування у цивільному процесі України та Франції /К.Б. Дрогозюк //Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 року): у 2 т. Т. 2/відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2016. – С.590-593.

16. Дрогозюк К.Б. Особливості доказування у справах про позбавлення батьківських прав /К.Б. Дрогозюк //Особливості розгляду сімейних спорів: матеріали круглого столу (м. Одеса, 17 жовтня 2016 року). – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 87-89.

17. Дрогозюк К.Б. Участь третіх осіб у доказуванні у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Верховенство права очима правників-початківців: матеріали всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 3 грудня 2016 року): у 2 т. Т.1/відп. ред. Г.О. Ульянова; НУ ОЮА. – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 105-107.

18. Дрогозюк К.Б. Screenshot як один із засобів доказування у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє»(м. Одеса, 19 травня 2017 року). У 2-х т. Т.2/відп. ред. Г.О. Ульянова. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С.687-689.

19. Дрогозюк К.Б. Інститут розподілу тягаря доказування у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Цивільне судочинство у світлі судової

реформи в Україні: матеріали всеук. наук.-практ. конференції до 90-річчя від для народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листопада 2017 року). – Одеса: Фенікс, 2017. – С.100-102.

20. Дрогозюк К.Б. Діяльність суб'єктів доказування при розподілі тягаря доказування у цивільному процесі України/К.Б. Дрогозюк //Верховенство права очима правників-початківців: матеріали всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 18 листопада 2017 року) /за ред.. Г.О. Ульянової; уклад. Ю.Д. Батан, М.В. Сиротко та ін. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 360-362.

21. Дрогозюк К.Б. Особенности определения предмета доказывания в гражданском процессе Украины /К.Б. Дрогозюк//Тенденції та пріоритети реформування законодавства України: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 8–9 грудня 2017 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 32-34.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні теоретичні висновкиі практичні рекомендації дисертаційного дослідження оприлюднені на: Науково-практичному круглому столі «Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії» (м. Одеса, 27 листопада 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції ім. Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 18 грудня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського «Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права» (м. Одеса, 8 квітня 2016 року); XI міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна цивілістика» (м. Одеса, 28-29 квітня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 року); Всеукраїнській науковій конференції студентів та аспірантів

«Верховенство права очима правників-початківців» (м. Одеса, 3 грудня 2016 року); Науково-практичному круглому столі «Особливості розгляду сімейних спорів» (м. Одеса, 17 жовтня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції до 90-річчя від для народження Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 6 листопада 2017 року); Всеукраїнській науковій конференції студентів та аспірантів «Верховенство права очима правників-початківців» (м. Одеса, 18 листопада 2017 року);Всеукраїнській науково-практичній конференції «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Херсон, 8–9 грудня 2017 року).

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Перший віце-президент
ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»
проф. _____ В.В. Завальнюк
«22» грудня 2017 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження Дрогозюк Крістіни Борисівни на тему: «Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції» в навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: *голови* – проректора з навчальної роботи, професора М.Р. Аракеляна, *членів комісії*: проректора з наукової роботи, доцента Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія», доцента А.М. Ізовіти, декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного Університету «Одеська юридична академія», доцента Д.О Колодіна, завідувача кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія», професора Н.Ю. Голубєвої, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Дрогозюк Крістіни Борисівни на тему: «Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладенні навчальних курсів «Цивільний процес» та спецкурсів «Доказування та докази у

цивільному судочинстві», «Les principes de la procédure civile en France» та проведенні практичних занять з наведених дисциплін.

Зокрема, результати дисертаційного дослідження Дрогозюк К.Б. на тему: «Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції» були використані співробітниками кафедри цивільного процесу Національного Університету «Одеська юридична академія» при підготовці і викладанні курсу «Цивільний процес» та спецкурсу «Доказування та докази у цивільному судочинстві», а також у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, здобувачів та науковців кафедри.

Так, були враховані положення дисертації про необхідність розширення обсягу матеріалу, що викладається на курсі «Цивільний процес» та спецкурсу «Доказування та докази у цивільному судочинстві», щодо процесуально-правового положення окремих суб'єктів доказування та розподілу їх обовязків по доказуванню у цивільному процесі України.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі та науковій діяльності наступні публікації:

1. Дрогозюк К.Б. Історія формування законодавства щодо доказування в цивільному процесі України та Франції / К.Б. Дрогозюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – №5. том 1. – С.105-111.
2. Дрогозюк К.Б. Особливості участі прокурора в доказуванні в цивільному процесі України / К.Б. Дрогозюк //Науковий журнал «Право і суспільство». – 2015. – №6. ч. 3. – С.67-72.
3. Дрогозюк К. Б. Повноваження омбудсмена в доказуванні у цивільному процесі України / К.Б. Дрогозюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. –2015. – №16 том 2. – С.26-30.
4. Дрогозюк К. Б. Зловживання процесуальними правами під час доказування у цивільному процесі України та Франції / К.Б. Дрогозюк //

Научно-практический журнал «Jurnalul juridicnational: teorie şipractică». – 2015. – № 6. – С.124-128.

5. Дрогозюк К.Б. Прокурор как особый субъект стадии доказывания в гражданском процессе Украины / К.Б. Дрогозюк // Международный научно-практический журнал «Legea si viata». – 2015. – №10/3. – С.13-16.

6. Дрогозюк К.Б. Процесуально-правовий характер рішень Європейського суду з прав людини в доказуванні в цивільному процесі України / К.Б. Дрогозюк // Науковий збірник Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» – 2016. – №2. – С.58-63.

7. Дрогозюк К.Б. Сучасні джерела доказування у цивільному процесі України та Франції / К.Б. Дрогозюк // Науковий журнал «Право і суспільство». – 2016. – №1. – С.52-63.

8. Дрогозюк К.Б. Електроний документ як доказ у цивільному процесі України та Франції / К.Б. Дрогозюк // Науковий журнал «Правова держава». – 2016. – № 21. – С. 32-137.

9. Дрогозюк К.Б. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції / К.Б. Дрогозюк // Науковий журнал «Підприємництво, господарство і право». – 2016. – №1. – С.18-23

10. Дрогозюк К.Б. Діяльність суб'єктів доказування при розподілі тягаря доказування на окремих стадіях цивільного процесу України / К.Б. Дрогозюк // Міжнародний журнал «EVROPSKÝ POLITICKÝ A PRÁVNÍ DISKURZ». – 2017. - №6/4. – С. 230-236.

11. Дрогозюк К.Б. Зловживання процесуальними правами під час доказування в цивільному процесі України // Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії : матеріали круглого столу (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). – Одесса : Фенікс, 2015. – С. 76-79.

12. Дрогозюк К.Б. Понятійний апарат доказування в цивільному процесі України та Франції // Цивільне судочинство у світлі судової реформи в України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції ім.. Ю.С.

Червоного (м. Одеса, 18 грудня 2015 року). – Одесса : Фенікс, 2015. – С. 96-100.

13. Дрогозюк К.Б. Полномочия уполномоченного Верховной Рады по правам человека в доказывании в гражданском процессе Украины // Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права: матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (8 квітня 2016 року). – Одеса: Юридична література, 2016. – С.101-104.

14. Дрогозюк К.Б. Поняття доказування у цивільному процесі України та Франції// Сучасна цивілістика: матеріали XI міжнародної науково-практичної конференції (м.Одеса, 28-29 квітня 2016 року) / відп.за вип. А.О.Неугодніков. –Одеса: Юридична література, 2016. – С.212-214

15. Дрогозюк К.Б. Відмінності доказування у цивільному процесі України та Франції// Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 20 травня 2016 року): у 2 т. Т.2/ відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2016. - С.590-593

16. Дрогозюк К.Б. Особливості доказування у справах про позбавлення батьківських прав // Особливості розгляду сімейних спорів: матеріали круглого столу (м.Одеса, 17 жовтня 2016 року). – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 87-89.

17. Дрогозюк К.Б. Участь третіх осіб у доказуванні у цивільному процесі України // Верховенство права очима правників-початківців: матеріали всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м.Одеса, 3 грудня 2016 року): у 2 т. Т.1/ відп. ред. Г.О. Ульянова; НУ ОЮА. – Одеса: Юридична література, 2016. – С. 105-107

18. Дрогозюк К.Б. Screenshot як один із засобів доказування у цивільному процесі України // матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє»(м.

Одеса, 19 травня 2017 року). У 2-х т. Т.2/ відп. ред. Г.О. Ульянова. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С.687-689

19. Дрогозюк К.Б. Інститут розподілу тягаря доказування у цивільному процесі України // Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали всеук. наук.-практ. конференції до 90-річчя від для народження Ю.С. Червоного (м.Одеса, 6 листопада 2017 року). – Одеса: Фенікс, 2017. – С.100-102.

20. Дрогозюк К.Б. Діяльність суб'єктів доказування при розподілі тягаря доказування у цивільному процесі України // Верховенство права очима правників-початківців: матеріали всеукраїнської наукової конференції студентів та аспірантів (м.Одеса, 18 листопада 2017 року) / за ред.. Г.О. Ульянової; уклад. Ю.Д. Батан, М.В. Сиротко та ін. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 360-362.

21. Дрогозюк К. Б. Особенности определения предмета доказыванияв гражданском процессе Украины // Тенденції та пріоритети реформування законодавства України: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 8–9 грудня 2017 року) – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 32-34.

Використання зазначених результатів дозволило більш повно та грунтовно викласти матеріали вказаних навчальних курсів та надати студентам Національного університету «Одеська юридична академія» відомості про процесульно-правове положення окремих суб'єктів доказування та особливостей їх діяльності в доказування у цивільному процесі України.

Голова комісії: _____ М.Р. Аракелян

Члени комісії: _____ Г.О. Ульянова

_____ А.М.Ізовіта

Д.О. Колодін

Н.Ю. Голубєва